

**TÜRKMENISTANYŇ MILLI MEDENIÝET «MIRAS» MERKEZI
TÜRKMENBAŞY ADYNDAKY TÜRKMENISTAN
MILLI GOLÝAZMALAR INSTITUTY**

TÜRKMEN HALK YRYM-YNANÇLARY

**Çapa taýýarlan
Gurbanjemał Ylýasowa**

AŞGABAT «MIRAS» 2005

UOK 391/395

T90

T90 Türkmen halk yrym-ynançlary. A.: Türkmenistanyň milli medeniýet «Miras» merkezi, 2005 — 224 s.

REDAKTOR

Annagurban Aşyrow, *dil-edebiyat ylymlarynyň doktory*

Türkmen halk döredijiliginiň in gadymy görnüşlerinden biri bolan yrym-ynançlary öz içine alýan bu ýygyny Türkmenistanyň Ilkinji we Ömürlik Prezidenti Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň howandarlygynda Halk döredijiligini öwreniş ylmynyň taryhynda ilkinji gezek neşir edilýär. Dana gojalarymyz, mährem ejelerimiz öz dowamatlary bolan perzentlerini halal ojakly, arassa ahlakly, päk kalply, ynsaply, ygrarly, lebzi halal, pähim-paýhasly ynsanlar edip terbiýelemek maksady bilen öz ynançlarynyň esasynda uly terbiýeçilik ähmiýeti bolan kämil yrymlary döredipdirler. Şeýlelikde, türkmen halkynyň özboluşly terbiýeleýiş usullary – türkmen halkynyň ahlak ýörelgeleri emele gelipdir. Durşy bilen pähim-parasata ýugrylan yrym-ynançlar Beýik Garaşsyzlygymyzyň ýyllary içinde hem ýaş nesil dowamamyza ýol görkezip gelýär.

TMMMM №39

TDKP №54

2005

KBK 63.5(Tü)

© Türkmenistanyň milli medeniýet
«Miras» merkezi, 2005 ý.

Türkmen halk yrym-ynançlary, 2005 ý.
G.Ylýasowa, çapa taýýarlama, sözsoňy
2005 ý.

***Garaşsyz we baky Bitarap Türkmenistanyň
Ilkinji we Ömürlik Prezidenti
Beyik Saparmyrat Türkmenbaşynyň
howandarlygynda neşir edilyär.***

GEÇMIŞIŇ ÝAŇY — GELJEGIŇ DAŇY

Türkmeniň ykbal asmanyndan nur saçýan Garaşsyzlyk halkymyza diňe bir Altyn eýýamyň altyn gapysyny açyp bermän, eýsem onuň asyrlaryň jümmüşinden gözbaş alýan ýol-ýörelgelerini, däp-dessurlaryny, edim-gylymlaryny täzeden dikeltmeklige, medeni we ruhy miraslarynyň il-günüň köňül ganatyna öwürilmegine hem giň mümkinçilik berdi. Bu bolsa häzirki türkmen döwletiniň berk taryhy binýat esasynda gurulýandygyny alamatlandyrýar.

Türkmen topragy münlerçe ýyllaryň dowamynda dünýä medeniýetiniň umumy taryhy üçin ähmiýetli wakalaryň mesgeni boldy. Bu toprak ekerançylyk, maldarçylyk, ylym, medeniýet we sungat sallançagy boldy. Alymlar biziň eýýamymyzdan 6 mün ýyl öň türkmenleriň ata-babalarynyň öňdebaryjy bilimleri özleşdiredigini nygtaýarlar. Irki ekerançylyk zamanasyndaky türkmen jemgyýetleri Garadepe, Göksüýri, Ýylgynly ýaly oturymly ýerleri — ajaýyp ýadygärlikleri miras goýdy. Gadymy oguz-türkmen döwleti, Parfiýa zamanasy, seljuk türkmenleriniň döreden onlarça döwletleri, osman türkmenleriniň soltanlyklary we beýleki türkmen döwletleri adamzadyň syýasy taryhynda özboluşly adalat baýdagy bolup pasyrdady. Hut şonuň üçin hem Türkmenistany

dünýä taryhynyň ösüşinde Hytaýyň, Mesopotamiýanyň, Müsüriň hatarynda goýýarlar. Ata-babalarymyz dünýä gymmatlyklarynyň arasynda özboluşly, milli öwüşgin bilen lowurdaýan ruhy we medeni baýlyklary bize miras galdyrdy.

Medeni miras — bu perzendiň üstünde kökenek gerýän türkmen enesiniň hüwdüsidir, agras türkmen gojasynyň pendí-nesihatydyr. Mukaddes topragy gany bilen goran gaýduwsyz gerçeğiň iň soňky demdäki wesýetidir, naçar doganyň gerçeğiň jesedini ýuwýan aýy gözyaşydyr.

Medeni miras — bu türkmeniň şan-şöhratdan doly geçmişine buýsanjydyr, şu gününe söýgüsidir, ertirine ynamydyr.

Medeni miras — bu gadymy hem müdimi halkymyzyň asyrlaryň dowamynda hoşalap çöplän paýhas hakydasdyr, şu gününe ygtybarly ynamydyr, ertirine ýol çelgisidir. Mahlasy, medeni miras türkmeniň geçmişidir, barlygydyr, dowamatydyr.

Türkmen halkynyň gadymdan gözbaş alyp gaýdýan edebi akabalarynyň, sungat dăpleriniň adalaty, erkinligi, agzybirligi, mertligi we bitewiligi wasp etmedik döwri bolan dăldir. Bu gün şol asylly dăpler biziň beýik Garaşsyzlygymyzyň beren süýji miweleri, rőwşen ertiriniň mukaddes umytlary bilen birleşip, türkmen abraýynyň, mertebesiniň has-da belende göterilmegine hyzmat etmelidir.

Ruhnamada bellăp geçişim ýaly, «Biz türkmen halkynyň mirasdüşerleri hökmünde ata-babalarymyzyň taryhyň gatlarynda galan medeni, edebi gymmatlyk-

laryny tapmalydyrys, täzeden jana getirmelidiris. Bu ata-babalarymyzyň önünde biziň ogullyk borjumuzdyr». Biz ata-babalarymyzyň önündäki şol ogullyk borjумыzy berjaý etmek maksady bilen hem Türkmenistanyň milli medeniýet «Miras» merkezini döredtik.

Asyrlaryň gatlaryna siňen medeni mirasymyzy düýpli öwrenmek, Ruhnamanyň ruhunda ylmy esasyda özleşdirmek, dünýäniň dürli künjeginde beýik döwletleri döreden halkymyza degişli miraslary tapmak, olary täzeden jana getirmek, ajaýyp kitaplara öwürüp, gaýtadan halkymyza hem-de dünýä ýaýmak «Miras» merkeziniň işgärleriniň önünde duran gaýragoýulmasyz borçdur!

Eziz halkym!

Siziň eliňizde «Miras» merkeziniň taýýarlan kitaby. Bu kitabyň biziň ata-babalarymyzyň döreden ruhy we medeni gymmatlyklaryna teňne kalbyňyza teselli berjekdigine ynanýaryn. Käbelerimiz hem kyblalarymyz hakyndaky ýüreklerimiziň töründäki gyzgyn söýginiň oduny alawlandyrjakdygy mende ýakymly duýgy döredýär.

«Miras» merkeziniň çykarjak kitaplarynyň höwrüniň köp boljakdygyna ynanýaryn we oňa ak ýol arzuw edýärim.

Işň rowaç, ýollaryň ýagty bolsun!

**Türkmenistanyň Prezidenti
Saparmyrat TÜRKMENBAŞY.**

BEÝIK SAPARMYRAT TÜRKMENBAŞYNYŇ MUKADDES RUHNAMASYNDAKY YRYM-YNANÇLAR

Garaşsyzlyk eýýamynyň bagtyýar perzendi!

Sen pederleriň ruhy dünýäsini içgin öwren, şonda dünýäňe älemgoşar ýalkymy düşen ýaly bolar, köp zatlary öwrenersiň. Adama gowulyklara öýkünmäge çalyşmak mahsusdyr.

* * *

Daňdanakan söweş meýdanynda tylla tagt goýýarlar, emma ilçilik, «Edil bu ýerde tagt goýmaly däl, bu gün sähet däl» diýen hem tapylýar. Şonda Mäne baba:

— Allanyň saýlan ýerinde ýaramaz ýer bolmaz, Allanyň ýaradan günleriniň sähet däli bolmaz! Döwletiňiz halk döwleti bolup, Hakyň — Allatagalanyň ýoly bilen, türkmeniň halallyk, adalatlylyk ýoly bilen gitseňiz, almajak galaňyz bolmaz — diýipdir.

* * *

Geçmişde türkmeniň bir kowçumy oba tutunjak bolsa, göçüp barlaýjak ýerleriň birnäçesinde bir küýze suw bilen uzyn syrygy ýere dikip, oňa el ýaly eti daňyp goýupdyr. Göçmeli wagt gelenden soň, oba kethudasynyň, hut, özi birki sany goja

bilen aýlanyp görýär. Nirede et porsap, suw sadyr atan bolsa, şol ýerde mesgen tutmaýarlar.

* * *

«Ýurt düşmedi, ýer kabul etmedi» diýen düşüňjeler hem türkmeniň ýeriň peýdaly hem zyýanly zolaklaryny bilendigine kepil geçýär.

* * *

Geçmişde ata-babalarymyz ýap gazjak bolanlarynda bir baýtalyň boýnuna halta doly çägäni basyp, ony suw akdyrylmaly ugra tarap kowupdyrlar. Boýny agyr ýükli baýtal ýeriň iň peselip gidýän ugruny saýlapdyr. Ata-babalarymyz baýtalyň ýörän ugry boýunça, her ýerräkde - her ýerräkde gazyk kakyp, soňra ýap, kanal gazypdyrlar.

* * *

Ata-babalarymyz myhman garşylamagy häsiýetine siňdiripdir. Her gün nahar bişirende, «myhman paýyny» goşup bişiripdir.

* * *

Ata-babalarymyz öýüne gelen kişä üç gije-gündiz hyzmat edip, soň habaryny alar ekenler.

* * *

Ilimiz gadymdan bäri: «Myhman ataňdan uly» diýen paýhasa eýerip gelýär.

* * *

Bir ýere gitjek bolnanda, bir işiň başy tutuljak bolnanda, kesp-hünär öwrenip, işe başlajak bolnanda halypadan, ýaşuludan ak pata alynýar.

* * *

Türkmençilikde kyýamatlyk dogan okaşylsa, süýtdeşden aýry görülmeýär.

* * *

Biziň ata-babalarymyz köp işleriň başyny geňş bilen tutpdyr. Şol geňşlerde ýa bir adamyň, ýa-da tutuş ilniň ykbaly çözülipdir.

* * *

Myhmany tördä oturt. Tör – töraniň ornudyr. «Tör», «töre» sözleri bir kökdendir. Örän gadymy eýýamlarda ata-babalarymyz tördä tumar-heýkellerini saklapdyrlar. Ýekehudaýlylykdan öň olara çokunypdyrlar. Soň-soňlar tör töreleriň – soltanlaryň, ýaşulularyň orny bolupdyr.

* * *

Türkmen urşa uruş diýmändir, «toý» diýipdir. «Toýda özüni nähili howpsuz-hatarsyz, erkin duýuş ýaly, söweşde-de özüni toýdaky ýaly alyp barmaly, gorky-ürki ýat bolmaly, al-jyramaly däl» diýen niýet bilen batyr ýigitler söweş meýdanyny özleri üçin toý meýdany hasaplapdyrlar.

* * *

Harby sungatda-da türkmen ogly halk pähiminden ugur alypdyr. Halk pähiminde bolsa şeýle diýilýär: «Ýatana ýylan hem degmändir».

* * *

Ok-ýaý türkmenleriň ilkinji milli ýaragy bolupdyr. Ok-ýaý olaryň gündelik durmuşynda esasy orun eýeläp, yrymlaryna, däp-dessurlaryna mäkäm ornaşypdyr... Türkmen ok-ýaýa sim-

woliki many beripdir. Maşgalada ogul bolmagyny arzuw edip, öýüň töründen ok-ýaý asyp goýupdyr.

* * *

Hatda ir zamanlarda erkek adamlar dünýäden gaýtsa, olaryň başujundaky mazar daşlarynyň ýüzüne ok-ýaýyň şekilini çekmek dăp bolupdyr.

* * *

Öý – öwlüýädir. Allanyň guran mukaddesligini öz eliň bilen haraplama!

* * *

Ata öýeren ogluna öý gurup berip, ak pata bilen özbaşdak durmuşa atarýar. Türkmençilik düzgünine görä, ata ýurdy körpe oglu galdyrylýar.

* * *

...öý gurmagyň ilkinji adamakçilik hem edep şerti ata ýurdunda ýaşamak, eger jaý lagşan ýa könelen bolsa, hut, şu ýurtda täzedan jaý gurmakdyr.

* * *

Ata ýurdunda bolsun, ýa başga täze mellek ýerinde bolsa, öý gurmak işi ata-babalaryň ruhuna aýat-doga okamakdan başlanypdyr. Bu mundan beýläk hem şeýle bolmalydyr. Munuň ata-babalaryň özboluşly ruhy ak patasyny almak manysy bardyr.

* * *

Türkmen howlularynyň derwezesiniň ýokarsynda dürli keramatly zatlar dakylp goýulýar.

* * *

... «Akpamyk» ertekisinde ýedi dogan awa gideninde eneatasyňa: «Gyz jigimiz bolsa, işigiň ýokarsynda gurjak, oğlan bolsa, ok-ýaý asyň» diýip sargaýandyrlar.

* * *

Biziň ähli welaýatlarymyzda derwezäniň ýokarsynda, köplenç, dag goçunyň ýa-da tekesiniň şahy, kämahal hem atyň naly kakylýar. Şah kämahal elde-de ýasalaýýar. Bular türkmeniň dürli eýýamlardaky ruhy oňonlarydyr.

* * *

Özge öýe baranyňda, gapyny kakman, ardynjyraman, girme! Bu meselede atalarymyzyň özboluşly dessury bolupdyr. Olar öýüň daşynda durup, «Habarlaş!» diýip, gygyrýan ekenler. Her bir jaýa gireniňizde – öý bolsun, edara bolsun – salam berip gir! Salam – öýüň ilkinji hormatydyr.

* * *

Öýe gireniňde, ilki sag aýagyňy ätläp gir! Erkek adam bilen elleşip görüş, aýal maşgala ýakynyň bolmasa, eliňi uzatma! Türkmençilikde erkek bilen salamlaşmagyň düzgüni aýallaryňkydan, ýaşuly bilen salamlaşmagyň şertleri ýaşkiçileriňkiden, tanyş bilen salamlaşmak nätanyşyňkydan tapawutlanýar. Şu tapawutlar hem türkmeniň salamlaşmak edebiniň gadymy hem inçe, kämil işlenip düzüldigini görkezýär.

* * *

...düýe arassa mal, ýüňü-de halallygyň, päkizeligiň alamaty hasaplanýar. Öz öýünde namazlyk, düýe ýüňünden dokalan saçak, kündük we beýleki zatlar saklamak parzdyr.

* * *

Türkmen göwreli aýala «Toýly aýal» diýýändir. Biziň bu milli garaýşymyzda türkmeniň adamzat dowamatyna bolan guwanjy ýüze çykýar.

* * *

Türkmençilikde göwreli aýaly aýratyn naharlar bilen naharlaýarlar, agyr hem ownuk-uşak zähmetden gorap saklaýarlar. Geljekki perzendiň owadan we görmegeý bolmagyny isleseň, göwreli aýalyňa saýlap-seçip alan miwelerini iýdir!

* * *

Türkmen oglunyň elini halallatdyranyndan soň, ýagny sünet etdireninden soň naharyny onuň bilen bir tabakdan iýip başlaýar.

* * *

On üç ýaşa çenli bolan çagalyk müçesi perzende has ünsli, has eserdeň garalýan döwürdir. Yedi ýaşa çenli oňa şulary bagyş et:

Doglanda toý edip, uly ilin maslahaty bilen gözəl at dak!

Bedenini mata gundagy, kalbyny hem akylyny edep gundagy bilen gundagla!

* * *

Oguz han Türkmeniň öz ogullaryna dakan atlarynda onuň dünýä bolan garaýşynyň alamatlary görünýär: Asman gözelliginden – Gün han, Aý han, Ýyldyz han, Ýer gözelliginden – Dag han, Deňiz han, Gök han. «Iki älemi – Asmany hem Zemi aldym» diýýän Oguz han Türkmen älemler bilen sazlaşykly, ylalaşykly we arkalaşykly ýaşamak isläpdir. Alty ogul – älemiň bitewiligini kemala getirýär.

* * *

Her eýýamyň adam atlarynda şol eýýamyň adamlarynyň ruhy ahwalaty görünýär. Türkmeniň oňony bürgüt bolan üçünji eýýamynda Togrul, Çagry ýaly bürgüt atlary ýörgünli bolupdy. Ýöne türkmeniň oňony goç bolan dördünji eýýamynda adam atlarynda naçarlyk güýçli duýulýardy: Allaberdi, Öwlüýäguly, Hojageldi, Ýowbasar.... biziň Garaşsyzlyk, baky Bitaraplyk eýýamymyzda eýýäm beýle atlar möwritini ötürip barýar. Bu günki çagalara dakylýan atlarda ertirki güne umyt-ynam duýulýar, atlarda adamlaryň ruhy ahwalatynyň belentligi görünýär!

* * *

Salamlaşmak edebiniň şertleri:

ula salamy ilki ber, kiçä eliňi uzadyp, salamlaş! Oturan ýeriňden däl, ayak üstüne galyp, salamlaş! Salamdan soň, uly saglyk-amanlyk soraşýandyr.

Gürrüň gutarandan, soň, sagbollaşman gidibermek edepsizlikdir.

Nahara uly başlar, ilki çörekden döwüp, soň kiçilere geçirer. Töwir galdyrman, nahardan turulýan dälidir. Rysgal-bereket gider. Nahar başynda köp gürlemejek bol, ylaýta-da ululardan köp gürleme!

* * *

Türkmenler sypaýylygyny, myhmansöýerlik däbini ähli döwür-zamanalarda saklapdyr. «Myhman – Ýaradanyň iberen adamy» diýlip, hasap edilipdir. Şonuň üçin biziň ilde dil biten çagadan başlap, bakyýet ýoluna taýýarlanýan gojalara çenli hemmeler: «Myhman – ataňdan uly» diýen nakyla eýerýär.

* * *

Türkmen asylzadalygy, sypaýylygy, edep-ekramy, salyhaty münlerçe-münlerçe ýyllaryň dowamynda kämilleşendir. Taryhy tejribesi ýetik halkymyz atларыndan itine çenli «tohum mal», «arassa mal» diýen ýaly düşüňjeleri ulanypdyr, adamlar barada bolsa ata-babasyňa, tohum-tijine seredip, «adam çykýan ýer», «han çykýan ýer» diýen ýaly düşüňjelere berk uýupdyr.

* * *

Biz ak mermerden türkmeneläýyk jaýlar gurýarys. Men siziň şol jaýlaryň içinde türkmen bolup, türkmeniniň milli ahlak-ruhy edebini berjaý edip, ýaşamagyňyzy isleýärin.

* * *

Gatnaşyk açyldygysaýyn, dostluk, doganlyk açylýar. Gatnaşyk açyldygysaýyn gözýetim açylýar, rysgal-döwlet açylýar.

* * *

Türkmen toý tutar: «Oglum boldy», «Gyzym boldy» diýip, toý tutar, çileden çykdy diýip, toý tutar, gülüp berdi diýip, toý tutar, çagajygyň galpagyny daýysyna syrдыryp, toý tutar, inji berip, toý tutar, ýörjen-ýörjen boldy diýip, toý tutar, diş çykdy diýip, nogul-nabat seçip, toý tutar, süňnet etdirdim diýip, toý tutar, ata çykdy diýip, toý tutar, garaz, türkmeniniň toýy-baýramy köpdür, gaty köpdür...

Türkmeniniň baş dilegi: «Gazananyň toýuňa ýarasyn!» diýmekdir.

* * *

Gyz durmuşa çykyp, baş salnanda, şaýly tahýasy baldyzyna berilýändir. Ýedi gün geçýänçä, kürteli gelniň ýanynda baldyzlary oturýandyr.

* * *

Çaganyň diş toýunda daýy-daýzalary köke-süýji seçýändir.

* * *

Bir zady unutmaly däl, türkmen halky islendik nysagyny, kada-kanunyny, dâp-dessuryny uzyn taryhyň dowamynda oýlap-ölçerip, pähim-paýhas eleginden geçirip, tараşlap-tараşlap kâmil döretdi, özem zerur bolandan soň döretdi.

* * *

Türkmençilikde şejeräni – nesil daragtyňy oňat bilmek, ýedi arkaňa belet bolmak her bir perzendiň borjy hasaplanylýar, çünki ýedi arka – arkalylyk, asyllylyk seniňem il sanyn-dadygyňň güwänamasydyr.

* * *

«Mukaddes Watanyňy janyndan artyk söýüp, il-ulsuny keramat bilip, Watanyňa howp abanan günü ata atlanyp, söweşde şirin janyny gurban berýän gerçekler göni jennete barar» diýip, ata-babalarymyz ynanydyr.

* * *

Beýik Taňry Älemi ýaratjak bolanda, ilki bir dür ýasaýar. Dürden suw, suwdan Älemi, Ýeri ýaradýar. Taňry ilkinji derýa döredende suw Hudaýyň ýüzüni görüpdür. Şonuň üçin ol mydama: «Hakyň ýüzüni ýene bir görsem» diýip, asman şekilini bagryna basyp, şol akar durarmyş. Suwuň keramat saýylandygy «Gorkut ata» kitabynda şeýle beýan edilýär: «Gazanyň öňünden bir suw çykdy: «Suw Hakyň didaryny görendir, men suw bilen habarlaşaýyn» diýip, oňa ýüzlendi».

* * *

Dessanlarymyzda-da suwdan salam ibermek, suwdan ýaryny soramak ýaly ýagdaýlar beýan edilýär.

* * *

Suwy keramat saýmak ynanjy il arasynda entegem saklanyp galypdyr. Käbir ýerlerde «Suw almaga bimahal barmaly däl» diýen düşünje bar. Eger barlaýsa-da: «Essalawmaleýkim, suw aga! diýlip, suwa ýüzlenilýär.

* * *

Ýagşyň ýagmagy bilen güýçli tozanyň ýatýandygyny görüp, gadymy ata-babalarymyz suwa gara güýjüň öňüni alyp bilýän gudrat hökmünde garapdyrlar.

* * *

Tüweleýiň turanyny gören çarwalaryň: «Howul bela, sowul bela!» diýip, tüweleýiň gelyän ugruna suw sepmekleri hem suwa ynanylmagy bilen baglanyşyklydyr.

* * *

Halk arasynda: «Ýeliň piri – Mirhaýdar, ýagyş-ýagmyryň piri – Burkut, sygryň piri – Zeňňibaba, ekiniň piri – Babadaýhan, oduň piri – Oraz, düýäniň piri – Weýis baba, demriň piri – Dawut, goýnuň piri – Musa» diýen düşüňjeleriň bolmagy hem türkmenleriň dürli ynançlarynyň bolandygyny aňladýar.

* * *

Ata-babalarymyzyň Hudaýy zenan şekilinde göz öňüne getirip, şoňa sejde eden halatlary-da bolupdyr. Sopusylyk taglymatynda Hudaýy gözel ýar hökmünde göz öňüne getirmek däbi öz gözbaşyny şol ynançlardan alyp gaýdypdyr.

* * *

Şol döwürlerde adamlar gökde Güne, ýerde Günüň bir bölegi hökmünde oda çokunypdyrlar. Ýyldyrym çakanda Hudaý gaharlanýandyr öýdüpdirler. Şeýdip, Güne salam bermek, Aýy ýüzüne sylmak, gelin gelende, baýramçylyklarda şaman oduny ýakmak, aýry-aýry aýlarda tütün çykarmak, otdan towusmak, näsagyň daşyndan ot aýlamak, şamanyň dem salan suwundan içmek, suwy Taňry, gudrat hasaplamak ýaly ynançlar türkmenleriň döp-dessuryna siňipdir, yrymlaryna giripdir. Tüýtatyn, Gaýtarmyş ata, gökde ýagys ýagdyrmak üçin sanajyny kakýan Garry mama baradaky, suw, ýagmyr bilen baglanyşykly ynançlar otparazçylyk eýýamynda dörän ynançlardyr.

* * *

Türkmeniň yslamy parahatçylykly ýol bilen kabul etmeginde öňki ynançlary, adatlary, döp-dessurlary uly orun eýeläpdir. Özleriniň ozalky ýol-ýörelgeleriniň iň gowy taraplaryny yslam bilen utgaşdyryp biljek ýagdaýynda halk yslamy kabul etjekdigini yslamyň wagyzçylaryna düşündiripdir.

* * *

Yslamy ýaýradyjylar türkmenleriň aňyrdan gelyän ynançlarynyň-da, döp-dessurlarynyň-da täze dine zyýanyň yokdugyna göz ýetirip, halkyň yslama erkin ýagdaýda girmegini gazanypdyrlar.

* * *

Türkmen halky yslam dinine kalby bilen, köňli bilen, ýuregi bilen ynanyp, ony özüniň ozaldan gelyän ynançlary bilen, adaty, däbi-dessury bilen utgaşdyryp, ruhuna siňdiripdir.

* * *

Türkmen Gurhanyň, hadyslaryň ähli oňatlyklaryny ýörelge edinen halk. Ol bir Taňra uýýar. Ol ýeke-täk Allanyň gudratyna ynanýar:

– Kimiň guly bolarsyň?

– Allanyň guly bolaryn!

– Kimiň ymmaty bolarsyň?

– Muhammet ymmaty bolaryn!.. – diýip, türkmen çagasy-na-da dil bitip ugranda şony gaýtaladyp, bu dini nesillerine wagyz edýär.

* * *

Egsilmez güýç-kuwwat ynançdadyr. Ynam bu dünýäde ýaşap ýören her bir adamyň ýaşayşynyň, şahsy durmuşynyň mizemez binýadydyr.

* * *

Türkmen doganyny ar-namysy yzlaşýan, ner-bugra dek dyzlaşýan, garşydaş bilen gala-gala sözleşýän hatardaş hasaplaýandyr.

* * *

Türkmenlerde doganlar şol bir eşiği geýip ulalýandyrlar. Bu ýeter-ýetmezlikden däl, munuň manysy dogany dogana mähriban etmekden ybaratdyr. Mähriň bir ýüpüne daňylan doganlar hakyky doganlar bolup ýetişer. Şonda ini: «Agam bar – ne gamym bar?!», aga-da: «Inim bar – ilim bar!» diýer.

* * *

Türkmende ýigit agraslygy, gyz alçaklygy oňat görülyändir. Ýigit suwjuklygy gyz ýeňlesligindenem ýaramaz görülyär. Gyz haýasy agraslyk bilen alçaklygyň utgaşygydyr.

* * *

«Mal eýesine çekmese, şumluk» diýýändir türkmen.

* * *

Durmuş çylşyrymly, hatda Görogly bolsaň hem, senden rüstem geljek şer güýçler bar. Şeýle ýagdaýda diňe özüňe ynanyň, maňlaýyň diwara urup durman, has beýik Güýje – Hudaýa ynanmaly! Ynanç – Güýç! Ynanç – ýeňip bolmaýan Güýç!

* * *

Çaga garaşýan, göwreli aýala toýly aýal diýilýär, çünki, çaganyň dünýä inmegi bilen *bäbek toýy* tutulýar. Munda azan okalyp, bäge at goýlup, pişme, nogul-nabat seçilýär. Täze doglan çagany türkmen tutumly toý bilen garşy alýar. Munda uly many bar, munuň özi ýaşayşyň gyzelligini, adama berlen ömrüň bagtlylykdygyny ykrar etmektir.

* * *

Çaganyň saçyny syrýp, türkmen *galpak toýuny* toýlaýar. Bäbegiň galpagyny daýysyna syrдыrýarlar. Oňa halat-engam ýapýarlar. Çünki türkmende «Är – daýa» diýen ynanç bardyr.

* * *

Çaga ilkinji diş çykanda, *diş toýuny* toýlaýarlar. Munuň özi çaga dogumlylygy, rysgallygy we garadangaýtmazlygy arzuw etmektir.

* * *

Oglan çaga ekabyr çykansoň, *sünnet toýy* edilýär. Sünnetiň manysy çaganyň elini halallamak, erkek kimin mertligi arzuw etmektir.

* * *

Türkmen toýlarynyň içinde iň ulusy *durmuş toýudyr*. Toý diýlende türkmen düşünjesinde, adatça, durmuş toýy göz önüne gelýär. Bu tebigy ýagdaýdyr. Türkmen gymmatlyklarynyň içinde maşgala uly orun eýeleýär. Her bir durmuş toýy bolsa, täze maşgalanyň dörändigini buşlaýar.

* * *

Türkmen gelin edinjek bolanynda gyzyň ýedi arkasyny, dogan-garyndaşlaryny yzarlar: gana gatyljak gan niçik gan? – Anyklar!

* * *

Durmuş toýy bilen baglanyşykly türkmeniň özboluşly dessurlarynyň, öz ähmiýetli düşünjeleriniň birgiden ulgamy kemala gelipdir. Durmuş toýuna, adatça, ogul öýermek diýilýär. Sebäbi toý tutulmagy arkaly gelin alnyp berlen oglana özbaşdak öý tutupdyrlar. Munuň özi münlerçe ýyllar mundan ozal dörän oguz däbidir. Öýlenmekçi bolýan ýigit türkmen sährasynyň bir ýerine ýaý atypdyr, onuň düşen ýerinde gerdek gurlup, ýurt tutulyp, toý toýlanypdyr.

* * *

Gudaçylyga gelenleriň sözi alynmajak bolsa, myhmanlaryň önüne çörekli saçak açylman goýlupdyr. Eger gyzyň ata-enesiniň garşylygy beýle kesgitli däl bolsa, bu meselede, garaz, bir umyt bar bolsa, onda saçak açylyp goýlupdyr. Sawçylyga baranlar saçakdaky ön döwlen çörekden datman, onuň içindäki bitin çöregiň gyrasyndan gädip, duz dadypdyrlar. Şondan soň olar öz matlabyny açyk aýdypdyrlar. Bu, köplenç, «Şu taraplarda biziň ýitigimiz bar, şony idäp geldik» diýen manyda aňlady-

lypdyr. Gyz tarapy gelenleri göwnemakul görse, pikirlenmek, maslahatlaşmak üçin birnäçe gün purýja sorayarlar.

* * *

Türkmeniň toý edebinde durmuşa çykýan gyza ata-enesiniň sargytlary, ündewleri uly orun tutýar. Enesi gyzyna öý işlerini düzetmek, hojalygy alyp barmak, geljekki hossarlary we goňşy-golamlary bilen oňşukly gatnaşmak barada wesýetler etse, atasy gaýynlary sylamak, adamsyny hormatlamak barada ýagşy öwüt-ündewleri edýär.

* * *

Toý günü gelnalyjy gelip, gyzyň başyna kürte atyp, ony oglanyň öýüne alyp gidýär. Gyzyň atasy öýünden çykarylmagy birgiden dessurdyr. Şonda gyz alnyp çykylanda, gapy tutulýar, diňe gapy tutýanyň serpaýy berlenden soň, gelinligi daşary çykaryp bolýar. Şol ýerde gyzyň üstüne dürli seçgiler seçilýär.

* * *

Gelnalyjyny garşylamak toýuň iň şowhunly we bagtly pursatlarynyň biridir. Gelniň gelýänini ilki bilene buşluk haky berilýär. Gelnalyjy ýörite ýakylan ýüzärlikleriň arasyndan geçirilipdir. Täze gelen gelni garry aýallar maňlaýyna sylýarlar. Oňa bagt arzuw edýärler.

* * *

Nika gyýmak üçin kazy, pyýadakazylar we eli gaýçyly aýallar ýygnanyp, öýde oglan bilen gyza nika gyýýarlar. Nika gyýlanda, olara ýörite taýýarlanylýan süýjülik suwundan içirýärler.

* * *

Durmuş toýunda ýigidiň hem gyzyň edep kadalary türkmençilikde takyk işlenip düzülerdir. Nika gijesiniň ertesi gelin öz gaýynlarynyň ýanyna salama barýar. Gelin kürtesini aýyrmaz, ilki gaýyn atasy bilen, soňra gaýyn enesi bilen tagzym edip salamlaşýar. Ol öz ýany bilen olara, beýleki hossarlaryna getiren sowgatlaryny ýanyndaky gyzyň kömegi bilen gowşuryr.

* * *

Nika gyýlanda «süýji durmuşda ýaşasyn» diýip, süýjülik suwy paýlanýar.

* * *

Gelin gaýdyp gelende gaýyn ata – gaýyn enä, gaýyn aga - gaýyn ekejä sowgatly gelýändir.

* * *

«Gelin ýanyoldaşynyň hyzmatynda bolsun» diýip, oňa guşak çözdürmek, ädik çykartmak dessurlary ulanylýar.

* * *

Türkmen gonamçylygy dolup, täze gonam tutunjak bolanynda çem geleni gonambaşy edäýmeýär. Gonambaşy bolup, ýagşyzada ýaly adam ýatmaly, onuň uly molla, ahun, işan bolmagy hökman däl, ýöne ajaýyp adam bolmagy weli hökman bolupdyr.

* * *

...Türkmeniň gadym paýhasy kömege gelýär: skeletleri — ystyhanlary setir ýatyryp, kerwende süňk garyndaşy gyrlan ýigitler ýeke-ýekeden goşaryny hanjary bilen dilip, ganyny ystyhanyň çakyr atyp ugran süňklerine damdyrýarlar. Daman

gan süňk garyndaşynyňky bolmasa, süňküň ýüzünden akyp ötägidýär, kimiň garyndaşy bolsa gan süňke edil çägä siňen ýaly siňýärmiş ...

* * *

Ynsanyň ýogalanyny adamlara ur-tut habar bermek gerekdir. Türkmençilikde «Pylany öldi» diýen ýaly gödek sözler bilen ýas habary berilýän däldir. Oňa derek «Ýurduny täzeledi», «Amanadyny tabşyrdy», «Eýesine gowuşdy», «Hak jaýyna gitdi» diýen sypaýy hem gynançly sözler bilen aýdylýandyr.

* * *

Türkmen dessurynda ýogalan bendäni mümkin boldugyça, tiz topraga tabşyrmak esasy kadalaryň biridir. Emma, bu hemişe mümkin bolup durmaýar. Süňk hossarlaryň bary hoşlaşmaga gelip ýetişýänçä, jesedi birnäçe wagtlap saklamaly bolýar. Muňa türkmençilikde «Merhumy myhman almak» dessury diýilýär, çünki «Jan çykan jeset indi bu dünýälik däl, ony diňe wagtlaýyn myhman alyp bolar» diýen düşünje gaty gadym eýýamlardan saklanyp galypdyr.

* * *

Merhum ýeke goýulmaly däldir, onuň ýanynda hökman adam oturmaly. Onuň ruhy ýekelikde, ýalňyzlykla ynjamasyň, howatyrlanmasyn! Garaňky gijeler ýanynda şem ýa elçyra ýakyp goýulmalydyr.

* * *

«Ata-babalarymyz neresse çaganyň ruhy öý - öwlüýäni her hili belalardan gorayandyr» diýip hasaplapdyrlar. Olar «Neresse çaganyň ruhy ata ýurdundan çykyp gitmek islemeýär» diýip düşünişdirler.

* * *

Bu dünýäde arassalyk we päklik bilen ýaşalyşy ýaly, o dünýä-de arassa barylýandyr. Jesedi ýuwmak işi-de diňe ýüregi arassa, niýeti päk adamlara ynanylýandyr. Merhum erkek kişi bolsa, ony erkek adam, merhum aýal maşgala bolsa, aýal adam ýuwмага haklydyr. Jesedi ýuwup-artmak örän uly sogapdyr. Özem muňa, ilkinji nobatda, öleniň süňk hossarlary hukuklydyr.

* * *

Söweşlerde şehit bolan kişiler jennete öz gany bilen barýandyr.

* * *

Ata-babalarymyz «Merhumyň ruhy bir ýyllap saklanýar, bir ýyldan soň ruh ýurduny täzeleýär» diýip ynanypdylar. Merhumyň ruhy bir ýyllap, özüniň ýatlanylmagyny küýseýär. Merhumyň ruhy hoş bolar ýaly juma agşamlary öten-geçenleri ýatlap, aýat-doga okamagy durmuşyňyza giriziň!

* * *

Aş sadakasy berlenden soň, ýogalan bende merhumlar dünýäsinde gutarnykly orun aldy hasaplanylýpdyr.

* * *

Merhumyň mazaryna zyýarat etmek sogapgünleri, anna hem-de ruhgünleri bellendir. Gonamçylyga barlanda ähli merhumlara salam berilmelidir.

* * *

... gabrystanda ýatmak, mazarlary depeläp ýörmek, üstünde oturmak, ahy-nala bilen uludan ses etmek edepsizlikdir.

* * *

Ýasda erkek adamlaryň telpek geýmek däbi otparazlar döwründen bári dowam edip gelýär. Ol «başymda gam bar» diýen manyny aňladýar. Ýasda aýallar bürenjek atynýar. Ölen adamyň hossarlary kyrk gün geçýänçä, aýdym-saz diňlemeýärler, belli günleri geçýänçä, toý tutmaýarlar.

TAGAM, ÇÖREK, BEREKET, RYS GAL-DÖWLET BILEN BAGLY YRYMLAR

Çöregi bir eliň bilen döwseň, döwletiň gaýdar, iki ýerinden (dürli-dürli ýerinden) döwseň, rysgalyň gaýdar. Çöregi ikä bölmek bilen iki döwlen ýerini birleşdirmeli.

* * *

Ýerden çörek tapsaň, alyp üç gezek maňlaýyňa degrip, birinji gezek ýere taşlan adamynyň günäsini geçmegi Beýik Taňrydan dilemeli. Ikinji gezek ony görüp, ýerden götermedik adamynyň günäsini geçmegi dilemeli, üçünji gezek öz günäni geçmegi Beýik Taňrydan diläp, çagalaryňa rysgal-döwlet, bereket, jan saglyk dilemeli.

* * *

Çöregi arka ýüzüne goýmaly däl, çörege sarpa goýmadygyň bolar, rysgalyň gaýdarmyş.

* * *

Çöregi bir eliň bilen döwseň, döwletiň gaýdarmyş.

* * *

Nahar bişirmäge, hamyr ýugurmaga başlanyňda «Iýlen-içilen Hudaý ýoluna sadaka bolsun!» diýip, duz atmaly.

* * *

Nahar iýip otyrkaň, eliňi ýere diräp oturmaly däl. Allatagalary sylamadygyň bolar.

* * *

Öňüňe äberilen nahary wagtynda iýmän saklasaň, nahar titrärmiş we rysgal göterilermiş.

* * *

Agşamara pul sanamaly däl, rysgalyň gaýdarmyş.

* * *

Myhmana tagamy üç gezekden artyk hödür etmeli däl. Birinji gezek – Hudaýyň haky üçin, ikinji gezek – myhmanyň haky üçin, üçünji gezek – özüň (öý eýesi) üçin hödür etmeli.

* * *

Esgerlige giden ýigide bir çörejigi (kökejik) dişledip, asyp goýýarlar. Şol çörejik: «Eýäm sag-aman gelsin» diýip, dileg edip durarmyş. Esgerlikden sag-aman gelende, şol çörejikden bir bölejigini özüne iýdirmelimiş.

* * *

«Hamyrmaýany hergiz rysgaly aýra öýe başybütün berip goýbermeli däl. Ujundan biraz bölüp berip goýbermeli, rysgalyň gidýär» diýen düşüňjä eýerilipdir. Eltiňe, gelniňe, rysgy bir adamlara berseň bolýar. Ýatlara berlen hamyrmaýa üýtgemek bilen bolýar, ýa syrylyp çöregiň gaçar, ýa-da güllär.

* * *

Rysgal adamynyň ömründe ýigidiň gapysyny ýedi gezek kakarmyş. Şolaryň birini hem tutup bilmeşen, gaýdyp gelmez-

miş, birini tutjak bolmaly. Eger birini tutup bilseň hem, «dep-seň, yranmaz» diýilýäni bolar.

* * *

Tamdyryň başynda çörek bişirilende, ilkinji çörekden özüň datman, ile hödürlemeli däl. Rysgalyň gaýtmagy ahmalmyş.

* * *

Ir säher bilen puly birine bermeklik gowy görülmeýär. Rysgalyň gidermiş.

* * *

Çörek bişirip durkaň, ilki oňa bir suw berilýär, çalarak gyzaryp başlanda, gyzyl suwy¹ berilýär. Soňra bolsa, goparyp, suw sepelemeli. Oňa «sogap suwy» diýilýär.

* * *

Çörek bişirip durkaň, çörege sepeleýän suwuňdan içseň, sogap bolar. Ol perişde nazary düşen suwmuş.

* * *

Çörek bişireniňde, kiçijik kökeler etmelimiş. «Şonda çagaň bolar, köpelip gidersiň» diýlip, yrym edilýär.

* * *

Myhman gelende önünden duz-çörek bilen çyksaň, merte-bäň artarmyş.

¹ Gyzyl suw – çöregiň lowurdap durmagy üçin tamdyryň içinde soňky gezek berilýän suw.

* * *

Iýlip-içilende saçağy ýeňse tarapda goýmaly däl.

* * *

Çörek almak üçin saçağa iki adam birden el uzatsa, myhman gelermiş.

* * *

Naharlanyp otyrkaň, aýna seretseň, görküş gaçarmyş.

* * *

Iki adam birden okara-çemçä el uzatsa, oňat habara garaşybermelimiş.

* * *

Nahar iýlip bolnanda «doýdum» diýilmeýär. «Nahardan boldum», «Nesip edenden iýip bildik» diýmelimiş.

* * *

Myhman bilen iýip-içip otyrkaň, ol doýýança, nahardan çekilmeli däl. Eger myhmandan öň nahardan çekilseň, edepsizlik hasaplanylýar.

* * *

Tabagyň düýbünde az-owlak nahar galdyrmaklyk günä bolarmyş. Şeýtana paý goýdugyň hasaplanylýar.

* * *

Goňşokara dadyrylanda, öňi bilen goňşa ibermeli. Ýöne ilki özüň dadyp, soňra iberilmeli.

* * *

Nahar iýlip bolnandan soň, tabagy ýalamaklyk sogap. Jeneti syrдыgyň hasaplanarmyş. Tabagyň içinde nahar galsa-da, gyralaryna eliňi aýlamalymyş.

* * *

Ýatylýan jaýda saçak beýikde goýulmaly däl.

* * *

Saçagy depäňde götermeklik ýaraşmaz.

* * *

Çöregi syňragyň¹ bilen döwmeklik külli günädir.

* * *

Nahar edinip otyrkaň, dawa-jenjel etmeli dälmiş. Dawa-jenjel kyrk günki rysgalyňa zeper ýetirermiş.

* * *

Nany oda söýäp, gyzdyryp iýmeli dälmiş. Nan: «Meniň ýüzümi oda tutup ýylatjak bolsalar, ozaly bilen öz ýüzlerini oda tutup görselerdi, onda meniň ýüzümi oda tutmazdylar» diýermiş.

* * *

Saçagy boş goýmaly dälmiş, iň bolmanda bir döwüm çörek bolmalymyş, ýogsam saçak gahatçylyga garaşarmyş.

¹ Syňrak - eliň iki barmagyň arasy.

* * *

Unaş bişirilip, gaýnap durka, gyzaryp köpürjikleýändir. Şony üç gezek aýyrmalymyş.¹

* * *

Çöregiň üstünden ätlesen, rysgalyň kemelermiş.

* * *

Anna günü kir ýuwsaň, döwletin kemelermiş.

* * *

Tamdyr çöregini pyçak bilen bölüşdirip kesmeli dälmiş.

* * *

Çöregi ýeke elin bilen döwmek, bir elin bilen äbermek, üstünden ätlemek, basmak günä hasaplanylýar.

* * *

Ak zady (süzme-aýran çal, süýt) ýere dökmek, üstünden basmak günädir.

* * *

Ýazda ýaba ilkinji suwlar gelip başlanda, ýaba (suwa) duz sepseň, rysgal-bereket inermiş.

* * *

Hamyr syçrasa, öýe myhman gelermiş.

¹ Bu yrym bilen baglanyşykly kiçijik bir rowaýat hem bar. Muhammet pygamberiň gyzy unaş edip oturan ekeni. Şol wagt adamsy Aly üstüne aýal alyp gelipdir. Ol bir erbet bolupdyr-da, bişirip oturan unaşyna «ah, gara ganlar bolasyňa» diýipdir. «Gündeşligem şonuň gargyşyndan bolupdyr» diýýärler.

* * *

Ir turan rysgal paýlaşygyndan ýetdik paýyny alarmyş.

* * *

Ojaga, tamdyra münmek günä hasaplanylýar.

* * *

Hamyr ýugranyňda, çörek bişireniňde ýa-da toý tutanyňda iniň halal bolmalymyş.

* * *

Hamyr ýugranyňda: «Meň elim däl, hamyra-suwa ökdelen eli» diýip, hamyr ýugurmaga başlamaly. Hamyra duz atanyňda diňe ýagşy dilegler etmelimiş, şonda dilegleriň kabul bolar-myş.

* * *

Ertir bilen çörek bişirseň, dürtgüji ortadan urup başlamaly.

* * *

Öýleden soň çörek bişirseň, gyradan orta tarap dürtgüç urup başlamaly.

* * *

Çörek bişirmek üçin hamyry böleniňde, deň bölüp bilme-seň, dostuňy-duşmanyňy tanamaýanlygyňdyr.

* * *

Hamyr ýugranyňda, hamyrçanagyň gyrasy arassa bolmasa, günä bolar.

* * *

Hamyr edilip bolnandan soň, hamyrçanak ýuwan suwy
aýak basmaz ýaly ýere dökmeli.

* * *

Döwen çöregiň bölegini goýsaň, rysgalyň kemeler.

TOÝ DÄBI BILEN BAGLANÝŞYKLY DÖRÄN YRYMLAR

Uly gyz çöregiň gyňagyny iýmegi gowy görse, ýat ýere durmuşa çykarmyş.

* * *

Gyz maşgalanyň eli, aýagy tüýlek bolsa, baý ýere durmuşa çykar.

* * *

Gazandan nahar iýseň, toýuňda gar ýagarmyş.

* * *

Naharyň kesmegini gowy görseň, toýuňda gar ýagar.

* * *

Gyz maşgalanyň sagrysyna, maňlaýyna urmak gowy görülmeýär, garamaňlaý bolarmyş.

* * *

Uly gyzyň etegine gyzgan ýapyssa, oňa myjabat atyldygy hasaplanylýar.

* * *

Gyz maşgala ýanyp duran ody yza çekmeli däl, toýunyň yza süýşmegi ahmal.

* * *

Köp ýatagan ýigitler ýaramaz gylykly gyzlara öýlenermiş.

* * *

Gyz maşgala nahar iýilýän saçagyň çüňkünde otursa, yzyna eplemeli, ýogsa toýy yza çekilermiş.

* * *

Dört örüm saçyň yzky ikisi uzyn bolsa, onda gaýyn öýüň baý bolar, kelte bolsa garyp bolar. Eger-de deň bolsa, ikisiniň baýlygy deň bolar.

* * *

Saçyň bir bölegi örülmän galsa, ýetişen gyzyň bolsa, gudaçylyga gelner ýa-da gyzyň jorasy durmuşa çykar.

* * *

Käsäniň düýbünde çay galsa, gyz maşgala üstüne çay guýmaly däl, eger guýsa, durmuşa çykmasy yza çekilermiş.

«Perzendiň gaşy çatyk bolsa, öz garyndaşyň bilen guda bolar» diýilýär.

* * *

«Eger-de oglanyň ýa-da gyzyň kellesinde iki-üç burma bolsa, onda şonça gezek öýlener ýa-da durmuşa çykar» diýilýär.

* * *

Uly gyz tikiñ tikiñde, sapagyny uzyn sapsa, daş ýere, gysga sapsa, ýakyn ýere durmuşa çykarmyş.

* * *

Durmuşa çykýan gyzyň eşikleri tikiñde, sapagyň ujuny düwmän başlamaly. Bu «onuň maşgala durmuşynda düwün bolmasyn, agzybir ýaşaşsynlar» diýen ýagşy arzuwlar bilen edilýär.

* * *

Gyza gudaçylyga barlanda, hoşgüni ýa-da ruhgüni gidilse, gowy bolýar.

* * *

Gudaçylyga gidilende «ak zat alnyňa ýagşy» diýlip, sawçylaryň gabagyna ak pagta ýelmeýärler.

* * *

Gyzly öýe gudaçylyga barlanda, eger guda bolmak niýetlerinde bolsa, eltilen saçagy açýarlar we öz çöreklerinden salyp, duz çalşygyny edýärler. Eger guda bolmak niýetlerinde bolmasa, onda saçaga el degirmeýärler.

* * *

Gyza gudaçylyga barlanda, düwünçekli barmaly. Düwünçegi çalşyryp berseler, guda bolaýmaklarynyň ähtimaldygyny aňladýar. Eger düwünçegi çalşyrman yzyna berseler, guda bolunmajagynyň alamaty.

* * *

Gudaçylyga barlanda ýedi gezek baranyňdan soň, gyz berilmese, onda gaýdyp barmaly däl. Türkmen halkynda «Gyzly öý – näzli öý», «Gyzly öý – gyzyly öý» diýlen nakyllar hem bar. Gyz tarapyň näzini çekip, ýedi gezek sawçylyga gatnasaňda, bermeseler, onda ýazylmadygydyr.

* * *

Gyza gudaçylyga barlanda, gyzyň öýünden bir bölejik çöregi bildirmän, alyp gaýtmaly. «Guda bolsunlar» diýen niýet bilen ýerine ýetirilýän yrym.

* * *

Käbir welaýatlarda gyz durmuşa çykarylanda, ata-enesi tarapyndan gyza ak kündük (gummon, gulpsuz ýasalan kündük) berilýär. Kündügiň içine bir çümmük duz, tüwi atylýar. Bu «Perzentleri köp bolsun, rysgally-döwletli bolsunlar» diýen niýet bilen ýerine ýetirilýän yrymdyr.

* * *

Käbir ýerlerde gyz durmuşa çykarylanda «bagt çyrasyny» ýakyp, eline berýärler, «ýollary ýagty bolsun» diýlip, edilýän yrym. Şol çyra gaýyn öýüne barýança sönmän dursa, gowulygyň alamaty hasaplanylýar. Diýmek, ýaşlar agzybir bolarlar, tutan işleri şowly bolar, ýollary mydama ýagty bolar.

* * *

Gyz durmuşa çykarylanda oňa bir jübüt tabak, bir jübüt çemçe we ş.m. zatlar berýärler. Ähli berilýän zatlar jübüt-jübüt bolmaly.

* * *

Gyz durmuşa çykarylanda gyzyň ejesi oňa bir jam bermeli-miş. «Gyz o dünýäde ejesiniň beren jamy bilen suw içermiş» diýen ynanç halk arasynda ýaşap gelýär.

* * *

«Gyz durmuşa çykansoň, gyzyň ene-atasy oňa göle, sygyr ýa-da başga bir mal bermese, gyzlary o dünýäde başýuwlugy gözläp ýörmüş» diýilýär.

* * *

Gyz durmuşa çykarylanda ýany bilen süýji-köke, kişmiş, erik ýaly zatlar salynýar. Geçmişde muňa «gelniň jübüsi» diýilýärdi. Häzirki döwürde bu yrym manysyny üýtgedip, uly gap doldurylýar. «Süýjülikde ýaşasynlar» diýlip, gabyň içine her hili ir-iýmişlerden salynýar, şol iýmişleri ýaşlar bilelikde iýmeli, dogan-garyndaşlaryna hem dadyrmaly.

* * *

Käbir ýerlerde gelinlige dokuz jübüt halat salynýar, «dokuzy düzüw» diýilýär. «Dokuzyň düzüw bolmagy» diýen düşünje hem şondan galypdyr.

* * *

Gyzyň adyna ozal hudaýýoly mal aýdylyp, ol hem berilmelik bolsa, gyzyň toýy bolan wagtynda ýa-da gyz gaýdyp giden-de şol mal berlip goýberilýär.

* * *

Gyz durmuşa çykanda joralary, deň-duşlary «ogly bolsun» diýen ýagşy niýet bilen her hili oýunjaklar, «gyzy bolsun» diýen niýet bilen bolsa gurjak berýärler.

* * *

Geçmişde şa gyzlaryna ýigit saýladanlarynda alma bilen urdurar ekenler. Bu yrym edebiýata-da giripdir. Mollanepesiň «Zöhre-Tahyr» dessanynda «Tahyr Zöhre jany, Zöhre Tahyry alma bilen atyp urdy köşgünde» diýen setirlere gabat gelýäris. Monjugatdy bentlerinde-de şeýle setirlere duşmak bolýar:

Gyzyl gül dek ýigitleri
Alma atyp saýlalyň!

* * *

Geçmişde gyzdyr oglany ýaşlykdan adaglapdyrlar. Olary ulalandan soň birleşdiripdirler. Şonda gyz ýigide ýaglyk, guşak bermeli bolupdyr. Adaglysyny halamasa-da, «Lebizem agyzdan çykar, janam» diýilýär ekeni. Gyz şonda närazy bolup, şeýleräk setirleri aýdypdyr:

Gaýrada atlar boşandy,
Öňüne güller düşendi,
Haýp, meniň ýaglygym
Perman ogly guşandy.

* * *

Käbir ýerlerde gyz durmuşa çykarylanda atasy pata berýär. Eger gyz ene-atanyň diýenini etmese, ters pata beripdir. «Ene-atanyň gargyşyna galsa, durmuşy gowy bolmaz» diýlip, yrym

edilipdir. Gyza ýagşy pata berlende sanawaçlar sanalyp, abraý bilen ugradylypdyr:

Baran ýeriňde bagtyň bolsun,
Tylladan tagtyň bolsun,
Tylladan tagtyň bolýança,
Iki barmak bagtyň bolsun,
Goşulanyň bilen goşa garra!

* * *

Toý başlanmazyndan birnäçe gün öň goňşy-golamlar «oň bolsun-a» gelip başlaýarlar. Köplenç saçakly gelyärler. Saçaga jübüt çörek bilen üstüne süýji zatlar goýýarlar. «Toý süýjülik bilen tutulsyn, gelin gelen ýeri bilen agzybir, süýjülikde ýaşasyn, tutan toýy oň bolsun, jübüt bolsunlar» diýlip, arzuw edilýär.

* * *

Käbir ýerlerde toý başlananda nahar çekilse, çorbanyň içine nan dogralyp iýilýär. Munuň «Gelin ýumşak bolsun, gelen ýeri bilen agzybir bolup, garylyp-gatyşyp gitsin» diýen manysy bar.

* * *

Toý başlanmazyndan birnäçe gün öň «oň bolsun!» diýlip gelinýän wagtlary saçak ýygalmaly däl, gelene-gidene hödürkerem etmeli.

* * *

Saçagyň üstünde çörek jübüt-jübütde goýulýar. Täze myhman gelende çörek täzelenilýär.

* * *

Toý saçağynda iki çörek saçağyň üstünde duran wagty aşaky çöregi sogrup alyp döwmeli däl, edepsizlik hasaplanylýar. Üstki çöregi döwmeli.

* * *

Toýda duz datmak üçin äberilende çöregi iki gezek – jübüt döwmeli.

* * *

Käbir ýerlerde toýuň öň ýanyndaky günlerde gyz tarapy «ýorgan tikdi» ýygnanyşygyny edýär. Şoňa ýigit tarapdan hem ýeňňeler gitmeli. Baryp ýorgan tikişmeli. Bu yrym «iki tarap agzybir bolsun, gowy garyşyp gitsin» diýlip edilýär. Şol ýerde guda taraplar «süýjülik bilen gatnaşylsyn» diýip, oýunjak seçýärler. Gyz tarapa ýörite saçakly, gatlama bişirilip barylýar.

* * *

Käbir ýerlerde nahar çekilende sylag-hormat bilen ýörite aýlanylyp, el ýuwdurylýar. Eger eliňi ýuwan bolsaň hem ýuw-maly, çünki bu yrym naharyň hormatyna edilýär. Ýedi ädim ätlän bolsaň, eli täzedan ýuwdurmalymyş.

* * *

Gelnalyja gidilende ýyldyz bolmadyk ugra gidilýär. Öňünde Myrryh ýyldyzy bolsa gowy görülmeýär¹.

¹ Rowaýata görä, Allatagala «ýere, ynsanlara göz-gulak bolsun» diýen niýet bilen iki perişdäni — Harut bilen Marudy iberipdir. Olaryň özlari azyp, Zöhre atly owadan aýala aşyk bolup, azar berip başlapdyrlar. Zöhre näme etjegini bilmändir. Onsoň ol: «Maňa Ismi-agzam dogasyny öwrediň, onsoň men siziň diýeniňiz bilen bolaýyn» diýýär. Olar halalhon Zöhrä Ismi-agzam dogasyny öwredipdirler. Şol

* * *

Gelnalyja ugraljak bolnanda, «süýjülikde ýaşasşynlar» diýlip, aýdym-sazly, raks (tans) oýnalyp ugralýar.

* * *

Gelnalyja gidilende, türkmen halkynyň yrym-ynanjyna görä, ulaglara atgulak dakylýar. Yryma görä, atgulaklar jübüt-jübüt-den bolmaly. Näme üçin «atgulak» diýilýärkä? Geçmişde gelnalyja at, düýe bilen gidiler ekeni. Atlaryň gulagyndan jübüt ýüpek ýaglyklar asypdyrlar. Şonuň üçin hem, «atgulak» at galypdyr.

* * *

Käbir etraplarda gelnalyjy ugranda iki tegelek çörek alnyp gidilýär, ýolda ilkinji gabat gelen adama berilýär. Munuň «Çi-leden gorap saklasyn, gelnalyjy sag-aman gidip gelsin!» diýen manysy bar.

dogany bilen adam uçup bilýär ekeni. Halalhon Zöhre şol dogany öwrenip, asmana uçýar we ýyldyzlaryň arasyna goşulýar, Zöhre ýyldyzy adyny alýar. Zöhrä görüp bir aýal bar ekeni. Ol aýal hem ýañky azgyn perişdeleriň ýanyna barýar, haramlyga ýüz urýar, soňra bolsa Zöhrä öýkünip, Ismi-agzam dogasyny öwrenýär-de, asmana uçýar, emma ýyldyzlar ony haram görüp, öz hatarlaryna kabul etmeýärler. Şondan bäri ol şol urunyp, aýlanyp ýörmüş. Oňa Myrryh ýyldyzy at galypdyr. Häzirki günde hem halk Myrryh ýyldyzyny halamaýar. Eger-de gelnalyjynyň öňünde şol ýyldyz bolsa gowy görülmeýär, şol gün sähetsiz gün hasaplanylýar. Zöhre ýyldyzy hem onuň bilen sataşmajak bolup, käwagt-käwagt dogýar, daňa ýakyn ýene-de dogýar. Oňa daň ýyldyzy hem diýilýär. Myrryh ýyldyzy bolsa her günde bir ugra geçýär. Şu rowaýat arkaly halk halallıgy ündeýär. Haramlyk edýänlere nälet okaýar. Bir işiň başyny tutjak bolanlarynda «ýyldyzyň ýoluna» diýip, bir köke aýdýarlar ýa-da ýyldyzyň ýoluna iňňe zyňýarlar. Türkmenlerde «özge sähedi bilmeşen, üç ýedini bileňokmy?» diýen aýtgy hem bar. Bu ýerde aýyň ýedisi, on ýedisi, ýigrimi ýedisi göz öňünde tutulýar.

* * *

«Maňlaýy ak bolsun!» diýen niýet bilen, gelin mündüriljek ulag ak bolsa, ýagşylyga ýorulýar, gara, sary bolsa gowy görülmeýär.

* * *

Toýa gara reňkli sowgatlar edilse, gara atgulak asylsa, gowy görülmeýär. Umuman, türkmen halky toýda gara reňkli zatlary ulanmagy gowy görmeýär.

* * *

Geçmişde türkmen halkynda giň ýaýran yrymlardan biri hem «gelni palasa mündürmekdir». Ýeňňeleri gyzy palasa mündürip, onuň bilen oturypdyrlar, tä pul berilýänçä, palasdan düşmändirler. Munuň gyzyň alnyp gidilmegine garşylyk görkezmek manysy bar.

* * *

Gyz alnyp gidilende gyzyň zatlary üçin «bukja haky» diýlip, pul alynýar. Täze-täze yrymlar hem döräp gelýär. Ulagyň agzyny, gapyny tutýarlar, bukjalaryny saklap hem pul alýarlar. Garaz, «toýdan topukça», «yrymyňa ýagşy» diýip, bir zat aljak bolýarlar. Gelnalyjy tarap pul paýlaýar. Süýji, oýunjak, pul seçilýär.

* * *

Gelnalyjy ugradylanda öz obasynyň gyzynyň alnyp gidilmegine garşylyk hökmünde ýetginjek oglanlar gelnalyjyny «yrym-yrym» edip kesekleýärler.

* * *

Gyza gelnalyjy barlanda, gizlinlikde kesewi alnyp gaýdyl-ýar. Munuň «Gelniň tamdyry mydama otly, rysgal-döwletli bolsun!» diýlen ýagşy manysy bar.

* * *

Toýda gyz tarapda öldürilen malyň bagryny, ýüregini bişirip, gelnalyja berip goýberýärler. Ony ilkinji gije gyz bilen ýigide iýdirmelimiş. «Çatynjalaryň bagyrlary badaşsyn, ýürekleri bir bolsun!» diýlip, şeýle edilýär. Käte bolsa bagyr, ýürek çigligine salnyp goýberilýär, gaýyn öýünde bişirilip, gyz bilen ýigide iýdirilýär.

* * *

Gyzyň atasy öýünde öldürilen malyň iki öň aýagy «gyzmyz ýüwrük bolsun, gaýynlarynyň hyzmatyny edip, ýüwrüp ýörsün!» diýen niýet bilen bişirilip, gelnalyja berlip goýberilýär. «Atasy öýünden hem örküni üzmesin!» diýip, art aýaklaryny alyp galýarlar. «Ýaşlar ata-enelerini hem ýatdan çykarmasynlar» diýlen ýagşy niýet bilen edilýär.

* * *

Ýoldan gelýän gelnalyjylar bölek matalary ýoldan geçip barýan adamlara, çagalara oklaýar ekenler. Bu «Size-de gelin almak miýesser etsin, size-de ýokuşsyn» diýen manyny berýär. Muňa geçmişde «ýol ýaglygy» diýlipdir. «Ýol ýaglygy» gyz tarapa eltilen atgulakdan (iki jübüt atgulak yzyna salynýar) ýyrtylýar. Häzirki döwürde «ýol ýaglygy» deregine pul hem seçilýär.

* * *

Köçeden gelnalyjy geçip barýan bolsa, eliň bilen maňlaýyňa sylmalymyş. Bu: «Bize-de Hudaý ýetirsin!» diýmekdir.

* * *

Käbir ýerlerde gyz durmuşa çykarylanda atasy öýünden iki sany gazyk hem çymyldyryk (tuty) berip goýberýärler. Iki gazygy ýere kakyp tutyny tutýarlar. Şol tutynyň aňyrsynda nika gyýyp, gelin bilen oglany oturdýarlar. Nika gyýlan gününüň ertesi gyz päk çykça, süýtlaş bişirip, obadaşlaryny çagyýarlar. Olar hem: «Gazygynda garrasyn!» diýşip, gelni ýüzlerine sylýarlar. «Gazygynda garrasyn!» diýen alkyş sözi şondan galypdyr.

* * *

Käbir ýerlerde gelinligiň ýany bilen ýeňnesi gidýär. Gyz päk çykça, ertesi «unaş toýy» edilýär, hemmeler toýa gelip unaş içýärler. Eger ýaramaz çykça, beýle edilmeyär. Bu yrym ösüşleri başdan geçirip, däbe öwrülip gidipdir. Soňra kyrk sany gatlama bişirilýär. Eger gyz päk çykan bolsa, şol gatlamalaryň ýüzüne her hili oýunjaklaryň şekili ýasalýar. Atasy öýüne ir bilen «gyz gowy çykdy» diýlip, habar edilýär, halat-serpaý, süýji zatlar iberilýär. Eger päk çykmasa, biabraylyk hasaplanýlar.

* * *

Toýdan: «Bize-de ýokuşsyn» diýip, iýlip-içileninden soň, eliňi ýuwman gaýtmany.

* * *

Toýa jübüt nan äkidilýär. Munuň «Çatynjalar mydama jübüt bolsunlar, bagtly bolsunlar» diýlen manysy bar.

* * *

Toýda nahar dadyrylanda, «Bize-de toýdan ýokuşsyn!» diýen ýagşy niýet bilen, tabagy ýuwman yzyna bermeli.

* * *

Toýda cörek hamyrmaýaly bişirilýär. Munuň «Hamyr çişip, köpelip gidýär, toý hem köpelip gitsin, toý yzyna toý bolsun» diýen manysy bar.

* * *

«Eşigimizi mydama toýa geýmeli bolaly» diýen ýagşy niýet bilen, täze eşigi ilkinji gezek toýa geýseň, gowy görülýär.

* * *

Toý üçin çörek bişirilende, dürtgüji ortadan urup başlap, «Toýlar köpelip gitsin» diýen manyda gitdigiçe köpeltmeli.

* * *

Gelni töre geçirip oturdanlarynda, käbir ýerlerde aşagyna düşekçe ýazýarlar, eger gelin düşekçäniň üstünde baryp otursa, akylyly gelin hasaplamaýarlar, gelin düşekçäni aýryp oturmaly-myş. Emma häzirki döwürde bu yrym manysyny üýtgedipdir, tersine, «ýumşak durmuşda ýaşasyn» diýip, gelinleri düşekçede oturdýarlar. Gaty ýerde oturtmaklyk bolsa, «ähli gatylyklary çydamlylyk bilen çeksin» diýen manyny berýär.

* * *

Käbir ýerlerde gelin oduň daşyndan aýlanylýar. Eger şeýle edilse, gelne «göz degmezmiş, arwah-jyn daramazmyş».

* * *

Käbir ýerlerde gelin bosagadan ätlände, «aklyk üçin, gowy günler görsün» diýen ýagşy niýet bilen, aýagynyň aşagyna ak mata ýazylýar. Soňra şol matadan ýyrtylyp, toýa gelen märekä paýlanylýar.

* * *

Gelni öýe salyp, düşekçä oturtmakçy bolanlarynda, yrym edip, öňi bilen rysgal-döwletli ýaşuly aýaly şol ýerde oturdýarlar. Soňra ol aýala serpaý ýapyp, turan ýerinde gelni oturdýarlar. Munuň «Şol ýaşuly, rysgally-döwletli aýalyň döwletinden ýokuşsyn» diýlen manysy bar.

* * *

Käbir ýerlerde gelni bir-iki günden soň goňşy-golamlara salama aýlaýarlar. Olar hem boş goýbermezlik üçin, halat-serpaý ýapýarlar.

* * *

Köp ýerlerde gelin çörege çagyrylýar, boş goýberilse, halanylmaýar. Yrym üçin bir zat bermelimiş.

* * *

Toý ýerden yrym edilip, görkezilmän, çäýnek-käse alynýar. Bu: «Toýdan bize-de ýokuşsyn» diýlen ýagşy niýetli yrym.

Gelnalyjy ugralanda käbir ýerlerde ýagşylyga ýorup, «Bela-beterden, howpdan-hatardan özüň gorap sakla, Hudaýym!» diýlip, jäç döwülýär.

* * *

Ýaş gelne «Göz degmesin!» diýen ýagşy niýet bilen saçyna, köýneginiň goltugyna düýe ýüňi dakylýar.

* * *

Käbir ýerlerde gelni synap görmek üçin ýumurtga börek bişirip, gelne iýdirer ekenler. Eger gelin dökmän, damdyrman iýip bilse, iş başarjaň hasaplanylýpdyr.

* * *

Käbir ýerlerde gelniň oturdyljak ýeriniň dört burçuny tutup durýarlar. Ýeri tutup duranlara pul berip, şol ýeri «satyn alýarlar».

* * *

Gelnalyjy gelni alyp gelende gelne, ýigide göz degmezligi üçin ýüzärlik tütedilýär. «Ýüzärlik ähli bela-beterden goraýar» diýlen ynanç halk arasynda ýaşap gelýär.

* * *

Gelin gapydan gelende, ilki bilen sag aýagyny ätläp girmeli. «Eger çep aýagyny ätläp gapydan girse, mydama gaýynlary bilen çepleşip ýörremiş» diýen gorky adamlaryň aňyna ornaşypdyr. Eger-de maşgalada şowsuzlyklar ýüze çyksa, «Gelin sag aýagy bilen ätläp öýe girmändir, gelniň aýagy düşmedi» diýilýär.

* * *

Gelin getirilende gaýyn ene ilkinji bolup görüşýär (egnine kakýar) ýüzüni açyp, ýüzüne sylýar.

* * *

Gaýynene «gelne göz degmesin» diýen yrymdan ugur alyp, oňa alaja, göz monjugy, düýe ýüňi, dagdan agajy ýaly zatlar dakýar.

* * *

Gelin gapydan gelende, gaýyn ene bilmezlige salyp, gelniň sag aýagyna çalaja basmalymyş. Şonda gaýyn ene gelinden rüstem bolarmyş, gelne diýenini etdirermiş.

* * *

Gelin getirilende gaýyn ene ýa-da başga bir ýaşuly aýal bir elini sary ýaga, bir elini bala batyrýar. «Ýaşlar bal bilen ýag ýaly bolup garyşyp gitsinler» diýlen manysy bar. «Sag eli sary ýagda, sol eli ak unda» diýlip, bolçulykda ýaşamaklary arzuw edilýär.

* * *

Täze gelin gelende «aklyga bolsun» diýlip, gelniň maňlaýyna un çalynýar. «Bolçulykda ýaşamak miýesser etsin!» diýlen ýagşy niýet bilen gelniň sag elini kendirige sokup çykarýarlar.

* * *

Nika iki taraplaýyn razyçylyk bolmasa, hakyky nika bolmazmyş. Ýaşlaryň ikisi hem «menrazy» diýip, üç gezek gaýtalamalymyş. Ony ýanyndaky şaýatlaryň eşitmegi hökmanmyş.

* * *

Nikalaşylanda öýlenýän ýigit we gyz kämillik ýaşynda bolmaly. Şaýatlaryň hem ýaşı ýeten, akyly dury bolmaly.

* * *

Nika gyýlanda ýaşlaryň atlaryny tutmalymyş, şaýatlaryň hem atlaryny eşitdirmelimiş.

* * *

Nika gyýlanda «Gelin süýji dilli, mylaýym bolsun, ýaşlar süýjilikde ýaşasyn» diýlip, şerbet (nika suwy) paýlanylýar, nika suwundan ilki bilen ýaşlara içirmelimiş.

* * *

Nika gyýlanda taýýarlanylýan süýjülik suwuna kümüş atsaň, ýaşlar rysgal-döwletli bolarmyş.

* * *

Nika gyýlanda ýüp düwülse, nika ýaramaz täsir edermiş.

* * *

Nika gyýlanda gaýçyny açyp-ýapyp durmaly, ýogsam nikanýň bagly bolmagy ahmal.

* * *

Nika gyýlandan soň, yrym edilip, gelin her hili synaglardan geçirilýär. Guşak çözdürilýär, ädik çykardylýar, köýnege ilik çatdyrylýar. Ýigidiň ädigini çykaryp, gelin özüniň ýigide (ýan-ýoldaşyna) hyzmat etmäge mydama taýynlygyny duýdurýar.

* * *

Nika gyýlanda ýedi ädimlikde ak, gara, sary mata ýedi bölege bölüp gyrkylsa, şol gelne çile düşýärmiş. Ýaman niýetli adamlaryň şeýle etmeginden çekinilýär. Şonuň üçin hem nika iň ýakyn adamlaryň gatnaşmagynda gyýylsa gowy görülýär.

* * *

Nika gyýlanda biri bosaganyň üstünde otursa, ýagşylyga ýorulmaýar.

* * *

Nika gyýlanda bir adam ellerini bir-biriniň içinden geçirip otursa, gowy görülmeýär. Nikanyň bagly bolmak ähtimallygy bar.

* * *

Nika gyýlanda ýigit bilen gelniň arasynda oturmaklyk go-wulyga ýorulmaýar.

* * *

Nika gyýlanda ýigit bilen gyzyň hakyky ady soralýar. Käte söýlüp dakylýan atlar bolýar, çyn ady hem ýalan ady diýilýär. Hakyky ady aýdylmasa, hakyky nika bolmaýar.

* * *

Nika düşeginiň burçuna aşyk ýa-da şaýlyk salnyp tikilýär, tutulýan täze maşgalanyň ogully-gyzly, döwletli-rysgally bol-magy arzuw edilýär.

* * *

Gelin gutlamaga gelenler: «Gelniň başy aşak, dili ýumşak bolsun, aýagy düşümlü bolsun, gazygynda garrasyn!» diýip, sanawaç setirlerini sanaýarlar.

* * *

Gelin edinilende, ilkinji gelen günü «Goý, ilkinji perzendi ogul bolsun!» diýlen ýagşy niýet bilen goltugyna ogul bäbek berilýär.

* * *

Täze gelen gelin bilen ýigidiň ýorganynyň içinden, ikisiniň arasyndan ogul bäbek geçirilýär.

* * *

Köp çagaly, rysgally, döwletli aýal ýaş gelne we ýigide ýagşy dilegler edip, ak pata berýär we şeýle sanawaç sanaýar:

– Oň (sag) ýanyňda ogluň bolsun,
Sol (çep) ýanyňda gyzyň bolsun,
Bir goluň maýda (ýagda) bolsun,
Bir goluň balda bolsun,
Gala-gala sözlemegin!
Gaýyn eneňi duzlamagyn!
Ulyny uly bilgin,
Kiçini kiçi bilgin,
Ýüzüň aşak bolsun,
Göwnüň açyk bolsun!

Käbir ýerlerde bolsa:

– Ak-gök geýdirme,
Arpa çörek iýdirme,
Öň ýetene gapdyrma,
Toýnakla depdirme...

diýip, ýigidiň ýeňnesi tarapyndan sanawaç sanalyp, ikisiniň eg-nine gezekleşdirilip kakylp, nika gyýlandan soň gelin ýigidiň ygtyýaryna tabşyrylýar. Ýanyoldaşy gelniň ikinji (ýerdäki) Hudaýy hasaplanylýar.

* * *

«Gelin bilen ýigit agzybir bolsun» diýlen ýagşy niýet bilen ikisine bir tabakdan nahar iýdirilýär.

* * *

Eger-de maşgalada biri ýogalan bolsa, kyrky geçýänçä şol öýde nika gyýmak bolmaýar.

* * *

Bir sebäp bilen nika gyýlanda çile düşen bolsa, nika täze-den gyýylsa, çile açylp gidermiş.

* * *

Aýbaşyly aýal täze gelinli öýe barmaly däl, çile düşermiş.

* * *

Täze gelni gije kürteli daş çykarmaly däl, al-arwah kakmagy ahmal, «bagtyny ýitirdigi bolarmyş».

* * *

Gelne baş salmak däbi ýerine ýetirilende, «Gelniň tiz çagajygy bolsun» diýlip, gelniň goltugyna çaga berilýär ýa-da etegine aşyk salynýar.

* * *

Täze gelne baş salnanda, saçy ýeňsesine atylanda gaýyn enesi saçbagy bermese, gelniň saçy düşermiş.

* * *

Gelin saçyny hernäçe dogry açyp örse-de, onuň sag tarapy ýogynrak, çep tarapy inçeräk bolýar. «Sag tarapky saçyny ejesi berermiş, çep tarapyny bolsa gaýyn enesi berermiş. Onsoň ejesi-ä: «Gyzym owadan bolsun, saçyna göreniň gözi gitsin!» diýip dileg edermiş. Gaýyn ene bolsa: «Gelnimiň saçy ýogyn bolsa, ýuwup-daramasy kyn bolar-da, güýmenip, agtyjagymy agladar, şonuň üçin inçeräk bolsun!» diýermiş.

* * *

Täze gelne baş salnanda, gelniň etegine «Gaýynlary bilen süýjülikde ýaşassyn» diýlip gant, her hili süýji zatlar salynýar. Gelin hem etegini silkip goýberýär welin, oturanlar çöpleýärler.

* * *

«Her hili hapalyklar çykyp gitsin, al-arwah daşlaşsyn» diýip, gelin bilen ýigidi oduň daşyndan aýlaýarlar.

* * *

Toý gününüň ertesi gelin gaýyn atanyň, gaýyn enäniň oturan öýüne baryp, eglip salam berýär. Öýde hiç kim ýok bolsa-

da, öýe salam berýär. Bu düzgün käbir ýerlerde baş-alty aý do-
wam edýär.

* * *

Gelin atasy öýüne gaýtarylyp äkidilende, bildirmän, başbo-
gusynyň ujuna «çagasy bolsun!» diýlen ýagşy niýet bilen aşyk
daňylýar.

* * *

Gyz atasy öýünden gaýynlaryna gaýtarylanda, kesewi hem:
«Meni alyp gidäýmesin!» diýip gymyldarmyş.

* * *

Gyz gaýyn öýüne gaýdyp gidende gyzyň enesi gaýyn ta-
raplaryna sowgat-salam ibermeli, aýal maşgalalara ýaglyk,
köýneklik, erkek adamlara tahýa, köýnek, elýaglyk, gaýyn
atasyna don berilse, gowy görülýär.

* * *

Geçmişde «Saçyň bir tarapyňy çözüp, ikinji tarapyňy dara-
saň, äriň üstüne güni getirer» diýlip, yrym ediler ekeni.

* * *

Eger aýagyň başam barmagy süýem barmakdan gysga bol-
sa, adamsy aýalynyň diýeniňi edermiş, eger başam barmagy
süýem barmakdan uzyn bolsa, onda adamsy aýalynyň diýenini
etmezmiş, eger ikisi hem deň bolsa, maşgalada elmydama
agzybirlik bolarmyş, ikisi biri-biriniň diýenini edermiş.

* * *

Giyew tä gaýyn tarapy çörege çagyryp, halat-serpaý ýap-
ýança olara görünmeli dälmiş. Birnäçe wagt geçenden soň, ga-

ýyn tarapy giýewini çörege çagyryýar, şonda iýlip-içilip bolnandan soňra, giýew iýlen tabaga pul salýar, ýanyndakylar hem pul salmalymyş.

* * *

Türkmen yrym-ynanjyna görä, nikadan soň är-aýal biri-biriniň adyny tutmazak bolýarlar. Olar biri-birlerine «öýdäki», «çagalaryň enesi», «çagalaryň atasy», «oglanlaryň kakasy» «perim», «halalym», «hojaýyn», «kempir», «goja» diýip ýüzlenipdirler.

* * *

Gyz maşgala durmuşa çykansoň, atasy öýünden iňňe, sübse, pyçak alyp gitmeli dälmiş, iňňe alyp gitseň, iglärsiň, sübse alyp gitseň, süllerersiň, pyçak alyp gitseň, ara agzalalyk düşermiş.

* * *

Gelin getirilende «öňünden önelgesiz aýal çyksa, çile düşer» diýlip yrym edilýär.

* * *

Täze gelin edinilende, türkmen halky gelni ähli bela-beterlerden gorap saklamaga çalyşýar. «Hudaý gorasyn!» diýilýär. Hapa ýerlere gelni eltmeýärler. Täze doglan çagajyk täze gelniň üstüne eltilmeýär. «Çile düşer» diýlen gorky bar.

* * *

Merhum jaýlap gelýän gölegçiler gelnalyjynyň öňünden geçse, gowy görülmeýär. «Öliniň çilesi düşer» diýilýär.

* * *

İki goňşy gelin edinse, derrew duz çalşygy edilýär. Ol öýden ol öýe duz eltilýär.

* * *

Bir obada iki gelnalyjy gabat gelse, çörek alyşmaly, ýogsam çile düşermiş.

* * *

İki gelnalyjy biri-birine gabat gelse, gelinler elýaglyklaryny çalyşmalymyş, ýogsam çile düşmek ähtimallagy barmyş.

* * *

Käbir ýerlerde gelin gaýyn öýüne getirilende, rysgally bolmagy arzuwlanylyp, «gelin aşy» bişirilýär. Gelin tarapdan biri, gyz tarapdan biri göreş tutýarlar. Eger oğlan tarap ýeňilse, onda olar ejiz hasaplanylýar.

ÇAĞA DOĞULMAGY BILEN BAGLY DÖRÄN YRYMLAR

Çagasy bolmaýan aýalyň kellesine ýolbarsyň bir bölejik tüýüni daňyp goýmalymyş.

* * *

Çagasy bolmaýan aýaly ilkinji gezek täze köprüden geçirmeli.

* * *

Çagasy bolmaýan aýal iki sany gurjak ýasap (biri-gyz gurjak, biri oňlan gurjak), bir garry aýal bilen öwlyä aýlanyp, ol ýerden toprak getirip, bir çümmük duz bilen garyp, dogajyk edip, alaja işip, gurjagyň boýnuna dakyp, öýüň bir ýerinden asmalymyş.

* * *

Çile düşen aýalyň çagasy bolmajarmyş. Çile düşende dürli sapakdan aýalyň boýuna deňme-deň kesip, ýola zyňmalymyş ýa-da öwlyäde bir agaja ildirip goýmalymyş. Ol sapaklar ýedi dürli bolmalymyş.

* * *

Çile düşüp, çagasy bolmaýan aýal täze doglup, çileden çykarylan çaganyň çile suwuna ýanyoldaşy bilen suwa düşmelimiş.

* * *

Merhum jaýlanylyp gelnende, ýaş gelinli, ikigat gelinli öýe gölegçi gelip girse, şol gelinlere çile düşýärmiş. Şonda ýaş gelne çile düşse, çagasy bolmazlygy ahmalmyş. Ikigat gelniň çagasyna çile düşse, şol çaga dünýä inenden soň hem hiç eýikmezmiş. Şonuň üçin, çagasy bolmaýan aýal maşgalany ýa-da eýikmeýän çagany öwlüýä barýan gölegçiniň öňünden geçiripdirler.

* * *

Eger-de bir gelin çörege çagyrylsa, öýde ýaş gelin (kyrk gün bolmadyk) ýa-da kyrk çileden çykmadyk çaga bar bolsa, olar ilki daş çykmalý, çagyrylan gelin öýe girenden soň, olar girmelimiş, ýogsa çile düşmegi ahmal. «Çile düşen gelinden çaga önmez» diýilýär. Çile 3, 5, 7, 14 ýyllyk düşüp bilýärmiş.

* * *

Aýal adam, aýratyn hem ýaş gelin kir suw, kül, hapa dökülen ýerlerden geçmezlige çalyşmaly. «Ol ýerlerde arwah-jyn gezermiş, bu ýagdaýlar çaga bolmazlygyna sebäp bolup biler» diýilýär.

* * *

Merhum öýden çykarylmanka, şol öýe hamyla gelin girse, çile düşüp, çaga bolmazlygy ahmal.

* * *

Çile düşen aýal maşgala böwet basylygy akar suwuň öňünden böwedi aýran wagtlary ylgap geçmelimiş.

* * *

Eger-de çaga çile düşüp eýikmese, tereziniň bir tarapyna çagany salyp, beýleki tarapyna duz goýup çekmelimiş.

* * *

Çile düşüp, wagtynda ýöräp bilmedik çaganyň aýaklaryna gurbanlykda öldürilen malyň içegesini orap kesmelimiş.

* * *

Täze edinilen iki ýaş gelin biri-biriniň öňünden çyksa, çile düşüp, gelinleriň biriniň çagasynyň bolmazlygy ahmal. Şonuň üçin hem, gelinleri ýolda gabat getirmejek bolup çalyşmaly. Her hili çilelerden gorap saklamaly. Eger täze gelin öňünden gelýän bolsa, beýleki gelin başga tarapa sowlyp gitmeli.

* * *

Çagasy bolmaýan aýal täze gelen gelniň öňünden geçse, ýaş gelne çile düşermiş, şol gelniň çagasy bolmazlygy ahmal.

* * *

Çagasy bolmaýan aýal öwlüýä gidip, çile agajynyň daşyndan aýlansa ýa-da aşagyndan geçse, çilesi açylarmyş.

* * *

Çagaly gelin öwlüýä baryan gölegçileriň öňüni kesip geçse, çile düşer, gelniň çagasynyň bolmazlygy ahmal, eger çaga çile düşse, çaga eýikmezmiş.

* * *

Çagasy durmaýan aýal iki sany gurjak (gyz we oglan gurjak) ýasap, bir garry aýal bilen öwlüýä gidip, bir gara towugyň damagyny çaldyryp, onuň ganyndan gurjatlara çalyp, öwlüýäde goýup gaýtmaly. «Şeýle edilse, çaga durarmyş» diýilýär.

* * *

Çagasy durmaýan aýalyň çagasy bolanda, enesi ýa-da atasy göbegini kesse, şol çaga durýarmyş.

* * *

Çagasy durmaýan aýalyň çagasy bolan wagty, onuň depe-sinde bir gara towugyň damagyny çalyp, şol çaganyň ýoldaşy bilen bilelikde ýere gömmelimiş. Şeýle edilse, çaganyň duraýmagy ahmal, towuk onuň başynyň sadakasy bolup, onuň ýoldaşy bilen ýere gömülýär, ýerine çaga ýaşar.

* * *

Çaga durmaýan bolsa ýa-da çaga bolmaýan bolsa, her hili yrymlar edilipdir. Eger maşgalada öň bir çaga bar bolsa, şondan soň çaga durmadyk bolsa, şol çaganyň maňlaýyna, aýagy-nyň aşagyna, syrtyna «yrym-yrym, ýom-ýom» edip, çalaja ot degraýmelimiş.

* * *

Çagasy durmaýan aýalyň çagasy bolanda, yrym edip, başga bir aýala «ogurladan» bolup, soňra şol çagany ol aýaldan «satyn alan» bolup, adyna «Satlyk, Satlykgül, Satlykgylyç, Satlykdurdy» diýen atlar dakylýar.

* * *

Çagasy durmaýan aýalyň çagasy bolsa, ony gundap, itiň öňünde goýýarlar, eger-de it çagany ysgap gidiberse, «Bu çagany it hem almady, ite-de gerek däl ekeni, indi muny ölüm hem almaz» diýşip, çaganyň adyna Italmaz dakypdyrlar.

Çagasy durmaýan maşgalalar, çagany göz-dilden gorar ýaly, adamynyň mertebesini peseldýän atlary dakypdyrlar. Mysal üçin: Çörli, Porsy, Kürre, Eşekguly we ş. m.

* * *

Çagasy durmaýan adamlar «Köpelip, tirkeşip gitsinler» diýen niýet bilen doglan çagalarynyň adyna «Hemra, Tirkış, Tirkeş, Jora, Joraguly» ýaly atlary dakýarlar.

* * *

Çagasy durmaýan aýalyň ogly bolsa, ony gundapjyk taganyň aşagyndan geçirýärler-de, adyna «Tagan, Tagandurdy, Tagangeldi, Tagangül, Taganbibi» ýaly atlar dakýarlar. Umuman, Tagan bilen utgaşdyrylan atlar çaganyň ömrüniň uzak bolmagy arzuwlanyp hem dakylýar. Halk arasynda «Tagan aýagy üç bolar, biri-birine güýç bolar» diýen nakyl hem bar.

* * *

«Biri-birine daýanç bolsun» diýlip, Daýanç, Güýç ýaly atlar dakylýar.

* * *

Çagasy durmaýan adamlar yrym edip, çaganyň göbegini orak, palta, kerki bilen kesen bolup, ömrüniň uzak, janynyň sag

bolmagyny arzuwlap, adyna Orak, Palta, Kerki ýaly atlary dakypdyrlar.

* * *

Çaga entek dünýä inmäňkä, onuň ogulmy-gyzdygyny yrym arkaly bilmäge çalşypdyrlar. Köýnek biçip otyrkalar, ýakasyny oýup, keçäniň etegine salýarlar ýa-da kellesindäki ýaglygyna gysdyrýarlar. «Şol wagt gapydan erkek adam ýa oglanjyk gelse, ogul, aýal adam ýa-da gyzjagaz gelse, gyz bolar» diýlip çaklanylýar.

* * *

Goýun öldürileňde, kellebaşýak arassalap otyrkalar, äňini ýazdyranlaryňda, ogulmy-gyzdygyny bilmeklige çalşyp yrym edýärler. «Eger äň arassa bolup çyksa ogul, äň etli gopsa, gyz bolar» diýlip çaklanylýar.

«Çaga wagtynda dogulmasa, düýe etini iýendir» diýlip çaklanylsa, hamyla gelni düýäniň aşagyndan, düýe bolmadyk ýerde düýe ýüňünden dokalan saçağyň ýa-da düýe ýüňünden edilen ýorganyň aşagyndan geçirmeli.

* * *

Hamyla gelniň çagasy wagtynda bolmasa, gelin heläk bolup barýan bolsa, tüpeň atylýar ekeni. Tüpeň sesine tisginen gelniň çagasy aňsat doglup, eli-aýagy gowşarmyş.

* * *

Toýly aýalyň saçy guraklanyp, tarlary ýognaberse, doglan çaga öýkelek, gaharjaň bolarmyş.

* * *

Hamyla aýal merhumyň jynazasyna barsa, oňa ýogalanyň kepeniniň sapagyndan ýolup berýärler, eger şeýle edilmese, bolan çaganyň boýny boş bolarmyş (kellesini tutup bilmezmiş).

* * *

Hamyla aýal, çaga dogmakdan galmadyk aýal, aýbaşysy gelýän aýal merhumy ýuwmaklyga gatnaşmaly dälmiş.

* * *

Hamyla aýal saçuzyn (saçöser) iýse, doglan çaga saçlak bolarmyş.

* * *

«Aýalyň burgusy tutup başlanda, ony näçe köp adam eşitse, sonça-da burgusy kân tutar» diýilýär. Şonuň üçin-de, burgy tutýanlygyny hiç kime eşitdirmejek bolup çalyşýarlar.

* * *

Toýly gelin öwlüýä gitmeli dälmiş, çaganyň aýrylmagy ahlalmyş.

* * *

Hamyla gelin agzy bimaza döwründe ýatagan bolsa, doglan çaga hem ýalta bolarmyş, çalasyn, işeňňir bolsa, çaga hem çalasyn, işeňňir bolarmyş.

* * *

Toýly gelin bir ýere barýarka, ýoldan aşyk tapsa – ogly, monjuk tapsa – gyzy bolar, eger pul tapsa, doguljak çaga baý bolar.

* * *

Çaga doglanda, arassalyk üçin kümüş atylan suwa düşüril-
ýär.

* * *

Hamyla gelin agzy bimaza döwründe gök önümleri, miwe-
leri kân iýse, doglan çaga näzik, görmegeý, sypaýy bolarmyş.

* * *

Aýal maşgala agzy bimaza döwründe towşan etini ýa-da
kellebaşayak iýse, çaganyň agzy ýa-da burny ýirik bolarmyş.

* * *

Hamyla gelin agzy bimaza döwründe ak zatlary köpräk
iýse, çaga-da akýagyz bolup doglarmyş, eger gara zatlary köp
iýse, garaýagyz çaga doglarmyş.

* * *

Hamylalyk döwründe ajy zatlary köp iýen aýalyň çagasy
gaharjaň, turşy zatlary iýen aýalyň çagasy öýkelek, süýji zat-
lary iýen aýalyň çagasy süýji dilli, duzly zatlary iýen aýalyň
çagasynyň dili duzly bolarmyş.

* * *

Hamyla gelin agzy bimaza döwründe balyk kellesini iýse,
çagasynyň agzy balygyňky ýaly bolarmyş.

* * *

Aýagy agyr gelin gowka¹ iýse, çagasynyň kellesi ýylçyr takyr, oglanjyk bolsa, ulalandan soň, köse bolarmyş, gyz bolsa saçy ýuka bolarmyş.

* * *

«Aýal maşgala aýagy agyr döwründe adamsy bilen garaňky ýerde oturyp naharlanmaly dälmiş, eger şeýle edilse, doglan çaga ýaramaz gylykly bolarmyş» diýlip, ätiýaç edilipdir.

* * *

Burgusy tutup başlan aýal maşgalany tamdyryň, ojagyň daşyndan aýlap, «Sag-aman elin-aýagyň gowuşsyn» diýmeli. Şeýle edilse, çaga aňsat doglarmyş.

* * *

Hamyla gelin agzy bimaza döwründe dil iýse, çagasy dilewar bolarmyş.

Dili peltek, sakaw çaga gurbanlyk üçin soýlan ýedi malyň dilini, ýedi öýden diläp alyp, ýdirmelimiş.

* * *

Hamyla gelin sogan, sarymsak ýaly önümleri köp iýmeli. Şol önümler öýde dursa-da, peýdaly, geljekki çaga sagdyn bolarmyş.

* * *

Toýly gelniň agzy bimaza döwründe sarysy gaýnasa, köp-räk käşir iýse, çagasy saçlak bolarmyş.

¹ Gowka – daşynyň ýüni aýrylyp arassalanylan malyň hamy. Gaýnadylyp, bişirilip iýilýär.

* * *

Ýaş çaganyň synçgylawugy yzygiderli tutup dursa, içegesi giňelýärmiş.

* * *

Çaganyň synçgylawugy yzygiderli tutup dursa, onuň maňlaýyna ölläp, gök reňkli sapak ýelmäp goýmaly.

* * *

Saçlary buýra-buýra çaga ot ýaly dogumly bolarmyş.

* * *

Täze doglan çaga wagtynda at dakylmasa, ol ýaramaz häsiýetli bolup ýetişýärmiş.

* * *

«Täze doglan çaga oňat at daksan, ulalanda bagtly bolýar» diýilýär.

* * *

Çaga at goýmaly bolanda, at goýmaklygy ýaşululara, sylanylýan-hormatlanylýan adamlara, aga-inilerine, arzyly myhmanlara ynanylýar. Mysal üçin: «Gorkut ata» şadessanynda at dakmaklyk paýhasly goja Gorkut ata ynanylypdyr.

* * *

Çaga at dakylanda «Adyna mynasyp bolsun» diýlip, onuň özüne mynasyp at dakmaly. Ýaramaz atlar dakmaly däl.

* * *

Allatagalanyň togsan dokuz adynyň köpüsi hem çagalara dakylýar: Rahman, Rahym, Rehmet, Jepbar, Möwlam, Kadyr ýaly atlar mysal bolup biler. Allatagalanyň adyny göni tutmaktan çekinilip, çaganyň ady «Taňryberdi, Sylapberdi, Möwlamberdi, Ýalkapberdi, Hudaýberdi» diýlip tutulýar.

* * *

Din wekilleriniň atlaryny dakmaklyk hem ýörgünlidir: Muhammet, Aly, Osman, Omar, Patma, Äşe, Hatyja, Isa, Musa, Dawut, Ýakup, Ýusup we ş. m.

* * *

Türkmen maşgalasynda wagty bilen perzent dünýä inmese, dürli yrymlara uýup, pirleriň guburlaryna ýykylyp, öwülýälere aýlanylyp, doglan çaga, Işan, Pırguly, Öwlüýäguly, Enekäbe, Sahy, Sahydursun ýaly atlar dakylýar.

* * *

Ekiz doglan çagalara gadymy halal adamlaryň, pygamberleriň, danalaryň hatyrasyna, Hasan-Hüseýin, Hydyr-Ylýas, Ýusup-Züleyha ýaly atlar dakylýar. Häzirki döwürde bolsa Parahat-Dursun, Ajap-Zaman ýaly owadan atlar dakylýar.

* * *

Dördünji çaga dört Çaryýarlaryň (Abu Bekr, Omar, Osman, Aly) hatyrasyna Çary, Çaryýar, Çarymyrat ýaly atlar hem dakylýar.

* * *

Häzirki döwürde mynasyp adamlaryň hatyrasyna, şeýle gowy adamlara meňzemegi arzuwlanylýp, Gurbansoltan, Atamyrat, Saparmyrat, Serdar ýaly atlar dakýarlar.

* * *

«Biri-birine kuwwat bolsun» diýlip, dördünji ogul doglanda Kuwwat dakylýar.

Aýal adam aýagy agyr wagtynda adamsy ýogalsa, yzynda doglan çaga onuň ady dakylýar. Eger gyz bolsa, Üzümgül ýaly sypaýy atlar dakylýar. Ýöne ady dakylan merhumyň ady tutulmaýar, Kakajan, Kakamyrat, Kakyş ýaly atlar dakylýar.

* * *

Türkmen halkynda merhumlaryň hormatyna olaryň adyny dakmak däbe öwürlipdir. Ýöne merhumy sylap-hormatlap, göni adyny tutmakdan saklanylýp, Ejegyz, Enegyz, Enegül, Atajan, Atamyrat ýaly atlar dakylýp, «atam-enem» diýlip ýüzlenilýär.

* * *

Täze bolan çaga galan at dakjak bolsaň, hudaýýoly bermeleşmiş, ýogsam merhum öz adyny bermejek bolarmyş.

* * *

Dördünji çaga Çary, başinjä Bäşim, altynjy çaga Alty ýaly atlar dakylýar. Emma ýaşulular: «Bu gowy дәl, Allanyň beren döwletini sanap oturmaly дәl» diýýärler.

* * *

Çaga Çerkez, Gandym, Sazak, Ojar, Ýowşan, Borjak ýaly atlar «şol ösümlikler ýaly çydamly, berk bolsun» diýlen ýagşy arzuwlar bilen dakylýar.

* * *

Toý gidip durka doglan çaga Toýly, Toýçy, Toýguly, ýolda doglan çaga Ýolaman, Ýolguly, Ýolçy, Sapar aýynda ýa-da sapara gidilen wagtynda doglan çaga Sapar, Saparmyrat, Sapargeldi, Sapardurdy, Sapargül, Saparsoltan, Remezan (oraz) aýynda doglan çaga Oraz, Orazgeldi, Remezan, «Oraz aýynda myradyma ýetdim» diýlip, Orazmyrat ýaly atlar dakylýar.

* * *

Türkmenler aýdyr hepdäniň günleri bilen baglanyşykly atlary hem dakýarlar, bu hem däbe öwürlip giden ýagdaýlardan biridir. Mysal üçin: Annajemal, Annagül, Annamyrat, Juma, Jumamyrat, Jumageldi, Çäşem, Duşem.

* * *

Çagalara, köplenç, gyzyjagazlara miweli baglaryň, miwele-riň atlary hem dakylýar. «Çaga ulalaňda owadan, görmekli bolsun, hem-de şol miweli agaç ýaly hasylly bolsun» diýlip, Miwe, Üzümgül, Enar, Alma ýaly atlar dakylýar.

* * *

Gyz bäbege «Owadan, mylaýym, näzik bolsun» diýlip, ösümlikleriň (Maýsa), owadan haýwanlaryň (Jeren, Sona, Maral, Towşan) atlary dakylýar.

* * *

Ýer-ýurt atlary bilen baglanyşykly atlar: Aşgabat, Marly, Gürgen, Gowşut we ş. m. haýsydyr bir ýere göçüp barmak bilen baglanyşykly dakylýar.

* * *

Çaganyň haýsydyr bir alamatlary bilen baglanyşykly atlar hem köp gabat gelýär: Hally, Haltäç, Meňli, Halmyrat, Artyk, Artyknyýaz, Saçly, Nartäç, Narly, Täçmyrat, Täşli, Täjigözel we ş. m. «Şeýle atlar tutulsa, çaganyň endamyndaky hal, nar, täç, meň aýrylyp gider» diýlen ynanç bar.

* * *

Parahatçylyk, il-günüň aman bolmagy arzuwlanyp dakylýan atlar: Dünýä, Dursun, Parahat, Rahat, Abat, Aman, Ilaman we ş. m.

* * *

Taryhy şahslaryň, akyldarlaryň, şahyrlaryň, sungat adamlarynyň hatyrasyna olaryň atlaryny dakmak hem yryma öwürlip gidipdir: Oguz, Görogly, Sanjar, Soltan, Jelaleddin, Azady, Magtymguly, Pyragy, Seýdi, Kemine we ş. m.

* * *

Şanly wakalar bilen baglanyşykly atlary dakmaklyk hem ýörgünlidir: Ýeňiş, Azat, Gahryman, Begenç, Guwanç, Baýram, Baýramgül we ş. m.

* * *

Çaga tebigy hadysalar bilen baglanyşykly Aýdogdy, Gündogdy, Aýjemal, Aýjan, Aýgül, Aýgözel, Daňatar, Garýagdy, Nurýagdy, Ýagmyr ýaly atlar hem dakylýar.

* * *

Gymmat bahaly daşlaryň, metallaryň atlaryny dakmaklyk hem yryma öwrülip gidipdir. «Şol daşlar ýaly owadan, berk bolsun» diýlip, yrym edilýär: Polat, Almaz, Tylla, Altyn, Kümüş, Zümerret, Merjen we ş. m.

* * *

Ogul islenilip yzly-yzyna gyz bolanda Ogulgerek, Oguldurdy, Ogulboldy, «ogla dönsün!» diýlip, Oguldöndi dakylýar. Gyz çaganyň dogulmagyny islemeýänler iň soňky doglan gyz-jagaza Bessir, Doýduk, Doýlan, Gyzsoňy ýaly atlar dakýarlar.

* * *

Köp gyzyň yzyndan ogul dogulsa, «Kerwen ýaly uzalyp, tirkeşip gitsin» diýlip, Kerwen, Tirkış, Tirkeş ýaly atlar dakylýar.

* * *

Çaganyň durmuşynyň ýakymly, şirin-şeker kimin datly bolmaklygy yrym edilip, Nabat, Aknabat, Şirin, Şeker, Balmyrat, Bally ýaly atlar dakylýar.

* * *

Garamaýagyň (garybyň) ogly bolsa yrym edilip, adyna «Abdyllobaý, Orazbaý» diýlip at dakylar ekeni.

* * *

Täze doglan çaganyň göbegi uzyn bolsa, soňra çaga seýrek bolarmyş, göbegi gysga bolsa, onda onuň yzyndan çaga ýygy-ýygydan dogulýarmyş.

* * *

Täze doglan çaga çileli hasaplanylýar, şonuň üçin çaganyň üstüne aýbaşyly aýal, merhumy jaýlap gelen gölegçi girmeli däl, çagany öýden çykaryp, olar girenden soň öýe salmaly.

* * *

Çileli çaga öýdekä, öýe ýumurtga, et getirmeli däl, eger getirilse, çagany öýden çykaryp, eti, ýumurtgany salyp, soňra çagaly aýal öýe girmeli.

* * *

Çaga ýumrukлары düwülgiye dogulýar. Şonda onuň ýumrujagyny açyp, kümüş teňňe salyp, üç gezek eljagazyny sypalap: «Tutup bilen rysgalyňy tut, balam! Rysgallyja bol, balam!» diýip, eljagazyny açýarlar.

* * *

Täze doglan çaganyň göbegi kesilenden soň, onuň göbegini itiň ýa-da atyň guýrugyna daňypdyrlar, çaganyň şol haýwanlar ýaly çydamly, wepaly, akylyly bolmagy arzuw edilipdir. Kābir ýerlerde oglanjygyň göbegini sygryň, düýäniň guýrugyna daňyp, onuň uly baý bolmagy arzuw edilipdir. Gyzjagazyň göbegi çuwalyň, sandygyň düýbüne atylypdyr. Bu yrym onuň hojalykçy bolup ýetişmegi arzuw edilip ýerine ýetirilipdir. «Şeýle edilse, gyz maşgala öýdeçi bolar» diýlip hasaplanylýpdyr. Kābir wagtlarda bolsa «Törde keşde çekip otursyn, haly dokasyn»

diýen arzuw bilen gyz çaganyň göbegini öýüň töründe gömüpdirler. Oglanjygyň göbegi bolsa, «Şu öýe goragçy bolup ýetişsin, bosagadan duşman aýagyny sekdirmesin!» diýlen ynanja eýerilip, bosagada gömülipdir.

* * *

Çaganyň häsiýeti göbegenesine meňzär. Çaga: «Öz eneme meňzemesem hem, ýerden göterene meňzärin» diýermiş.

* * *

Azan aýtdyrylanda, çaganyň gulaklary açylarmyş.

* * *

Täze doglan çagany çileden çykýança, aýry ýerde ýatymaly, çagaly jaýa kân adam girmese gowy görülýär.

* * *

Çaga doglanyndan ýedi gün geçenden soňra, suwa düşürjek bolnanynda çile suwuna nesil öndürer ýaly ýumurtganyň gabygyny, rysgally bolar ýaly bugdaý ýa-da tüwi dānesi, baý bolar ýaly şaý-teňne, sagdyn bolar ýaly hem duz atylýar, ýedi çemçe suwy hem sanap çile suwuna goşmaly. Şular atylmasa, çaga eýikmezmiş.

* * *

Çagany çileden çykaryp, ýedi öýe aýlamaly. Şonda baran öýleri çagany boş goýbermeli dāl, ýogsam gulagy agyryly bolarmyş, ulurak çaga hem bir ýere ilkinji gezek barsa, eli boş goýberilmeýär.

* * *

Ilkinji doglan çaganyň özüne niýetlenilip sallançak alynýar.

* * *

Soňky doglan çagalar ilkinji çaganyň sallançagyna salynýar. Şol sallançak hem çagalaryň ählisini ulaltsa gowy görülýär.

* * *

Ata-babalardan galan sallançagy hiç kime başybitin bermek bolmaýar.

* * *

Ýaş çagany ýedi günden soň sähet sorap, sallançaga salmaly. «Sallançak arwah-jyndan hem goraýar» diýlip hasaplanylýar.

* * *

Çaga sallançaga salnanda «göz degmesin» diýip, ýüzärlik tütedýärler.

* * *

Çagany sallançaga ilkinji gezek mamasy ýa-da enesi salyp, üwräp başlamaly, soňra çagalara süýji paýlap, agyzlaryny süýjetsen, süýji dilli bolarmyş.

* * *

Sallançagy boş üwremeli däl. «Şeýtany üwrärmişin, çaganyň gulagy agyrmymyş» diýilýär.

* * *

«Yzy köpelip gitsin» diýen niýet bilen yrym edilip, ýaş çaganyň köýneginiň etegi, tä yzyndan çaga bolýança basdyrylmandyr.

* * *

Käbir ýerlerde çaga üç ýaşyna barmanka dürli reňkde eşikler geýdirilipdir, gara eşik geýdirilmändir. Eger gara eşik geýdirilse, «Bu çaganyň ejesi ýogalypdyr-ow» diýip, pikir edipdirler, sebäbi ejesi aradan çykan çaga gara eşik geýdirilipdir.

* * *

Ýaş çaganyň üstüne gerinmeli däl, kesellemegi ahmalmyş.

* * *

Ýaş çagany ýaba ýuwundyrsaň, buşugagan bolýar, kündük bilen suwa düşürmelimiş.

* * *

Ýaş çagany öwmek gowy görülmeyär. «Öwseň keselleýär» diýip ynanyptyrlar. Öwgi «tüweleme, tüf, tüf!» diýlip başlanmaly.

* * *

Çileli çagany arwah-jyndan goramak üçin ýassygynyň aşagynda jöwher pyçak ýa-da duz, çörek goýmalymyş.

* * *

Iki sany çagasy çileli ene biri-biriniň üstüne girmeli dälmiş.

«Al-arwahyň daramagy ahmal» diýlip, ýaş çaganyň (aýratyn hem, çileden çykmaryk) eşiği gije daşarda serilmeýär.

* * *

Ýaş çagany ilkinji gezek ýas ýerine alyp gitmeli däl, ýagşylyga ýorulmaýar.

* * *

Täze aý doganda saçyň örümini süýt emýän çaga dişletseň, saç tiz öser.

* * *

Ýaş çagany kyrk günden soň çileden çykarmaly, muňa uly çile diýilýär. Suwa düşürilende, suwa kyrk çemçe suw, kyrk däne tüwi, duz atyşdyrmaly. Eger-de suwa kümüş pul atylsa, çaga arassaçyl, dilewar bolarmyş, kümüşiniň sagdynlyga hem peýdasy känmiş.

* * *

Ýaş çaga ýöne ýerden sögmek bolmaýar. Bigünä ýerden ursañ, eşigini depgileseň, zyňsaň, gaýdyp çaga ýüzüň düşmezmiş. Ot-çöpler, baglar hem ýaş çaga sögseň, ýaramaz ýagdaýa düşermiş.

* * *

Ýaş çaga bosaganyň üstünde oturyp oýnasa, kesellegiç bolarmyş.

* * *

Ýaş çaga barmagyny sorsa, «iýnji diledigimiş». Onuň masy, babasy: «Bir maly iýnji berdim» diýip, malyny şol çaganyň adyna geçirmelimiş. Toýuna gatanç berilýär.

* * *

Çaganyň dyrnagyny ilkinji gezek aýyrmaly bolanda, ilki oňa kendirigi dyrnajakladyp, soňra aýrylsa, ulalanda çaga rysgally bolarmyş.

* * *

Çaganyň dyrnagy ilkinji gezek alynmakçy bolanda, eline ak köpük gysdyrmaly, rysgally bolarmyş.

* * *

Çaganyň ilkinji dişi çykazyndan ozal, «Uşajyk owadan dişler çyksyn» diýip, guza ýa-da «Atyň dişi ýaly sagdyn, berk diş çyksyn» diýip, ata mündüripdirler.

* * *

Çaga ilkinji diş çykanda «Patrak ýaly patrap çyksyn» diýlip, patrak seçilýär. «Kemputlary kytyrdatsyn, ak gandy hytyrdatsyn, mekge ýaly hatarlansyn, daşa degse, döwülmesin, ömür-ömür kütelmesin!» diýlen alkyşlar bilen seçgi seçilýär.

* * *

Çaganyň dişiniň çykanyny ilkinji gören adama halat-serpaý salynýar.

* * *

Säher bilen doglan çaga bagtly bolarmyş.

* * *

Ýaş çaganyň ýeňsesinden ogşasaň, öýkelek bolarmyş.

* * *

Çaganyň ilkinji çile saçyny daýysy aýyrmalymyş, ýogsam çaganyň bagtsyz bolaýmagy ähtimalmyş.

* * *

Ýaş çaga täze kürte ýa-da don geýse, ejesi onuň adyndan «Sen ýyrtyl, men galaýyn» diýip, üç gezek çaganyň garnyny sypalamaly.

* * *

Ýaş çaganyň çile saçyny özüne daksaň, göz degmezek bolarmyş.

* * *

Ýaş çaga altyn-kümüş şaý daksaň, kesellemezek bolar.

* * *

Çaganyň başyna geýýän zadyny oýnatmaly däl, ulalanda kelleagyryly bolaýmagy ahmal.

* * *

Ýaş çaga malyň dilini, diliniň ujuny iýdirseň, tiz dil açar, ulalanda dilewar bolar.

* * *

Aýagy gowy ýöremeýän çagany üç hoşgününde ösüp oturan ýorunjadan süýreseň, ýöräp başlar.

* * *

Ýaş çaganyň eline aýna berseň, dili agyr bolarmyş.

* * *

Bäbegiň aşagyndan götermeli däl, ýagşylyga ýorulmaýar.

* * *

Çagany depäňde göterseň, al-arwaha güjeňledigiň bolýar, çaganyň kesellemegi ahmal.

* * *

Ýaş çaga ommalyp, iki aýagynyň arasyndan yzyna garasa, myhman gelermiş.

* * *

Çaga ýüzin ýatyp, aýaklaryny galdyrsa, gowulyga ýorulmaýar, ýaramazlyk bolmagy ahmal.

* * *

Ýaş çaganyň syrty gök bolsa, yzyndan ogul jigisi bolarmyş.

* * *

Ýaş çaga köwüş oýnasa, ogul jigisi bolar.

Ýaş çaga eline sübse alyp, içerini syran bolup ýörse, myhman geler.

* * *

Çaga ilki «kaka, däde, ata» diýip dil açsa, yzyndan ogul bäbek bolarmyş, «eje, ene, mama» diýip dil açsa, gyz bolarmyş.

* * *

Kyrk çileden çykmaryk çagany agşam çagynda jaýda ýeke goýmaly däl. Arwah-jyn daramagy ahmal.

* * *

Çaganyň aýagyna sübse bilen urmaly däl, boýy ösmezmiş.

* * *

Çaga doglanda, niresinde meň barlygyny barlap, yrym edipdirler. Şol meňden çaganyň nähili adam bolup ýetişjekdigini bilmeklige çalşypdyrlar. «Eli meňli – işe ýakyn, gözi meňli – ýaşa ýakyn, agzy meňli – aşa ýakyn», «aýagy meňli – geze-gen», «göwsi meňli – görgüli», «boýny meňli – bergili», «ýüzi meňli – owadan», «gulagy meňli – gepe ýakyn», «ýañagy hally – hyjuwly» diýlen ýaly yrym-ynançlar halk arasynda ýaşap gelýär. Olaryň käbirleri bolsa uzak döwürleri başdan geçirip, nakyla öwrülip gidipdir. Mysal üçin: «Eli meňli işeňňir» we ş. m.

* * *

Ogul enä, gyz ata meňzese, bagtly bolarmyş.

* * *

Çaga ýorgan tikilende dört burçuna gaty süýji ýa-da noýba, nohut ýaly daneli ösümlikleriň önüminden salynýar. «Süýjülik bolsun, nohut-noýba ýaly köpelip, örnäp-ösüp gitsin» diýlip, ýerine ýetirilýän yrym.

* * *

Ýorgan tikilip bolnandan soňra, dört burçundan iç taraplygyna togalanylyp, beýle ýüzüne çöwrülýär. Muňa «guzlatmak»

diýilýär. «Guzlatmak» sözünüň manysy köpelmek bilen baglanyşykly. «Şu öýüň çagalary köpelip, örnäp gitsin» diýen many-sy bar.

* * *

Täze tikilen ýorgan-düşekde ilki bilen çaga togalanylsa, şol ojak «bereketli, döwletli bolar, oram-oram ogully, gyzly bolar» diýlip, yrym edilýär.

* * *

Ene süýdünü emmedik çaga enä mähirli bolmaýar. Ene hem öz süýdünü berip ulaltmadyk çagasynyň başyna iş düşse-de, duýup bilmeýärmiş. Şonuň üçin-de, ene çagasyny öz göwsünden emdirse, gowy görülýär.

* * *

Çagany göz-dilden goramak maksady bilen dürli yrymlar ýerine ýetirilipdir. Çaganyň sallançak ýüpüne duz, kömür salyp tikilen dogajyk dakypdyrlar. Duz keramatly, kömür gaty, berk hasaplanylýpdyr.

* * *

Dagdan agajy, göz monjugy, alaja, düýe ýüňi ýaly zatlar göz degmekden goraýarmyş. «Dagdanly taýmaz, taýsa-da gaýmaz» diýlen nakyl hem ýörgünli ulanylýar. Dagdan agajyňdan ýonulyp, dürli şekillerde doga-tumar ýasalyp dakylýar.

* * *

«Sarymsak çagany näsaglykdan goraýar» diýlip, çagajyklaryň tahýasyna, köýnegine guradylan sarymsak dakyp goýar ekenler.

* * *

Doga, tumar, haram haýwanlaryň dilleri, ýylanbaşy ýaly zatlar göz degmekden goraýar.

* * *

Ot oýnamagy gowy görýän çagalar ýerine buşugagan bolarmyş.

* * *

Ýaş çaga aglak bolsa, goýar ýerde goýmasa, yrym edip, agzyna köwüş bilen uran bolmalymyş.

* * *

Kyrk çileden çykmaryk çagasy bolan aýala täze gelniň nikasyna gatnaşmak bolmaýar. Täze gelniň çagasy bolmazlygy ahmal.

* * *

Täze diş çykyp gelýän çaga nika suwuny içirseň, dişleri çalt çykarmyş we boýy ösermiş.

* * *

Çaga kyrk çileden çykandan soň, mamasy-babasy öýlerine çagyryp, gyzlaryna, çaga halat-serpaý edýärler. Gyz hem ejesine-kakasyna halat getirýär.

Çagany sünnete ýatymaklyk yrym edilip 3, 5, 7 ýaly täk ýaşlarda amala aşyrylýar. Sünnet edene «Sünnetata» diýilýär.

* * *

Çagajyk sünnete ýatyrylanda, onuň kesilip alnan pürçüjegi çöpe dürtülip, ýokardan ildirilip goýulýar. Gurandan soň matajyga düwüp, sandygyň düýbüne atylýar.

* * *

Çaganyň dişini atyň ýatagyna ýa-da aýak yzynyň aşagyna gömseň, atyň dişi ýaly sagdyn diş çykar. Goýun-guzynyň ýatagyna ýa-da aýak yzy düşen ýere gömseň, guzynyň dişi ýaly owadan, uşajyk diş çykar.

* * *

«Ösüp barýan çaganyň ýalaňaç endamyna sübse bilen urulsa, ýara çykar» diýilýär.

* * *

Eger dabanyňa, aýagynyň aşagyna urulsa, onda çaganyň boýy ösmezek bolarmyş.

* * *

Çaga göz degmez ýaly, gurama kürte guralyp geýdirilýär. Gözi degýän adamlaryň gözi ala matalara düşüp, çagany göz-dilden goraýarmyş.

* * *

Geçmişde çaga eşik tikilende, göz degmezlik üçin, tikini daş ýüzüne edilip tikilýär ekeni.

* * *

Geçmişde çaganyň galpak saçy syrylanda, oňlanjyklara hem yrym edilip, dik depesinden gupak goýlupdyr. Yzyndan

çaga bolýança, käbir wagtlarda ondan hem köp wagtlap gulpagy aýyrmandyrlar.

* * *

Ýaş çaganyň nämä ökde boljakdygyny çak bilen bilmäge çalşypdyrlar. Çaganyň kellesi uly bolsa «akylly bolar» diýlip çaklanylypdyr. Gözi uçganaklap duran bolsa, «ugurtapyjy, mekir bolar», barmaklary uzyn bolsa, «gyz keşdeçi, halyçy, oylan sazanda bolar» diýlip çak edilipdir.

EDEP-EKRAM BILEN BAGLANÝSYKLY YRYMLAR

Öňünden garry adam gidip barýan bolsa, geçip gitmeli däl.
«Men gyssanmaç, geçip gidäýeýin» diýip soramaly.

* * *

Ýaňy ýetişip gelýän gyz tikin - çatyn etse, ilki eden işini-tahýany we ş. m. suwa atmaly, ýetim-ýesire, garry, ýaşuly adamlara bermelimiş. Şonda şol maşgalanyň edýän işi rowaç bolarmyş. Hemme zada göz-gulak etdigi, iş etmäge janly, jansyz zatlardan rugsat aldygy bolarmyş.

* * *

Her neneň görüp adam bolsa-da ota, bag-bakja, haýwan-ynsana – kast etmeli dälmiş.

* * *

Azap siňen zat ýaramaz-da bolsa, oňa aýawly çemeleşmek, hormatlamak ynsanyň borjudy. Şeýle etmedik adam gowulyga garaşmaly däl.

* * *

Näsagy soramaga baran wagtyň, näsagyň ýanynda bolan müddetiňi Allatagala ömrüne hasaplamazmyş.

* * *

Näsag haýsy milletden bolsa-da, millette garamazdan, soramaklyk zerur hasaplanylýar. Soranyňda ýaranjanlyk ýa-da hantamaçylyk ýokundylary bolmaly dälär.

* * *

Ynsan haýsy kesel bilen kesellese-de, sorap durmaly. Dişi agyrsa-da, soramaklyk gowy görülyär.

* * *

Hassany soramaga baranyňda bezenip-beslenip barmaklyk gowy görülmeýär. Köne, ýamaly eşikler hem geýip barmaly däl, adaty geýimler geýlip barylssa gowy görülyär.

* * *

Nahar başynda ýaramaz, ýakymсыz zatlar barada gürrüň etmeli dälmiş. Allatagalanyň hoşuna gelmezmiş.

* * *

Agzyňda çeynäp oturan lukmaňy iýip gutarmazdan, ýene agzyňa salmaklyk gowy görülmeýär. Şeýtanyň alyna gitdigiňmiş.

* * *

Nahar iýmeklikde nobat ulularyňkydyr. Suw içmeklikde nobat kiçiniňkidir.

* * *

Tagam-hezzet üçin Biribara alkys aýtmaly, berenine şükür etmeli.

* * *

Irdenki naharyňy özüň iý, günortanky naharyň ýaryny dostuňa ber, agşam naharyň baryny duşmanyňa ber.

* * *

Nahar-tagama başlamazdan öň elini ýuwmalydyr, ýogsam perişdeler halamazmyş.

* * *

Tagam getirilmezden ozal saçak başyna geçilýändir. Şeýle etmeseň Allatagalanyň hoşuna gelmersiň.

* * *

Tagamy kiçijik bölejiklere bölüp agzyňa salmalymyş, ýogsam perişdeleri gorkuzarsyň.

* * *

Çagyrylmazdan öň saçak başyna geçmeli dälmiş, şeytanyň şägirdi bolarsyň.

* * *

Saçagyň başynda sag elni bilen iýip-içmelidir, ýogsam perişdeleriň gaharyny getirersiň.

* * *

Saçak öý eýeleriniň başlamagy bilen açylýandyr. Şeýle edilmese öýüň bereketi gaçarmyş.

* * *

Suwy zarp bilen däl-de, bölüp-bölüp içmeli¹.

* * *

Myhmanlardan öň saçağyň başyndan turmaly dälmiş, şeýtany begendirersiň.

* * *

Derläp durkaň ajöze, şonuň ýaly-da çorba, turşy zatlar hem miwe iýeniňizden soň suw içmeli dälmiş. Suwuňa şeýtan buşugarmyş.

* * *

Üçünji bir adam barka iki bolup pyşyrdasyp otursaň, perişdeleri gorkuzarmyşyň.

* * *

Bir ýere myhmançylyga barlanda özüňe aýratyn gowy ýer saýlap otursaň, şeýtanyň şägirdi bolarsyň.

¹ Munuň bilen baglanyşykly ýörgünli rowaýat hem bar. Ata-babalar yrymlaryň, rowaýatdyr hekaýatlaryň, timsallaryň üsti bilen perzentlerine edep öwredipdirler.

Gadym zamanlarda bir patyşa öz nökerleri bilen awa-şikara çykanmyş. Olar ýadap, örän suwsapdyrlar. Bir çopanyň goşuna baryp, suw soranlar. Çopanyň paýhasly aýaly bar eken. Ol buz ýaly çaldan doly jamy patyşa uzadypdyr. Ýöne çalyň içine sypal böleklerini taşlapdyr. Patyşa çaly içip duran wagty sypal bölekleri agzyna golaý gelende üfleýär ekeni. Patyşa şeýdip ýuwaş-ýuwaşdan üfläp içip, suwsuzlygyny gandyryýar. Beýleki nökerler hem şeýle edýärler. Soň patyşa çopanyň aýalyndan: «Näme üçin çala sypal atdyň?» diýip soraýar. Onda ol akylyly aýal: «Patyşahym, siz örän suwsap geldiňiz, eger men içine sypal atmadyk bolsam, onda siz çaly çalt-çalt içerdiniňiz, onsoň çişerdiniňiz, men sypal atdym weli, siz üfläp-üfläp haýallyk bilen içdiňiz, özüňizem sagat, suwsanyňda çal içseňem, suw içseňem, bölüp-bölüp içmelidir» diýýär. Patyşa çopanyň aýalynyň ýiti pähimine haýran galypdyr.

* * *

Keseki iki adamynyň özara gürrüňine üşerilip, gulak salsaň, araňa şeytan düşermiş.

* * *

Gürründeşiňi diňlemän, sözünü orta bilinden kesseň, perişdeleri geçyrarsyň.

* * *

Kişiniň kemçiligini ýaňsa alyp, üstünden gülseň, özüň hem kemisli bolarsyň.

* * *

Köpbilmişsiräp, özüňi görkezjek bolup köp gepläp otursaň, perişdeler günäňi köp ýazarmyşlar.

* * *

Ýanyňdakylara ulumsylyk bilen garasaň, Allatagala halamazmyş.

* * *

Özüňi öwmeklerinden lezzet almaklyk Allatagalany sylamadygyň bolarmyş.

* * *

Köpçüligiň içinde gaty-gaty gürlemek bilen perişdäni öz ýanyňdan geçyrarsyň.

* * *

Metjide gireniňde sag aýagyň bilen girmek, çykanyňda çep aýagyň bilen çykmak Allatagala hormat-sylag etdigiňdir.

* * *

Metjide arassa eşikler bilen barmaly. Sarymsak, sogan ýaly ýiti ysly iýmitleri iýip metjide, köpçülik ýerlerine barsaň, din-diýanaty äsgermedigiň bolarmyş.

* * *

Metjitde bihuda, boş gürrüňler etseň Allatagalanyň gaharyny getirersiň.

* * *

Metjitde çasly gülmeklik, gaty-gaty gürrüňleşmeklik Allatagala hormat goýmadygyňdyr.

* * *

Nahar iýlip bolnandan soň töwir galdyrmasaň, töwir yzyňa düşermiş we öýüň bereketi geçarmyş.

* * *

Her gün irden öýden çykanyňda sag aýagyň bilen ätläp çykmary, şonda işiň şowly bolarmyş. «Aýy-güni döreden, ýeri-gögi ýaradan eziz Taňrym, işlerim şowly bolsun!» diýip, ýagşy arzuw-niýetler bilen öýden çykmalymyş.

* * *

Derýanyň köprüsinden geçeniňde ýagşy dilegler etmeli. Derýalar Hydyr görendirler, şonuň üçin hem dilegleriň kabul bolarmyş.

* * *

Bir adama ýeňsäni öwürüp oturmaly däl. Araňa şeytan düşermiş.

* * *

Oturan adamynyň öňünden geçmeli däl. Perişde gorkarmyş.

* * *

Ýatan adamynyň üstüne gerinmek, oturan adamynyň üstüne abanmak günädir.

* * *

Ýuwulandan soň eliňi silkseň, eliňe şeytan buşugarmyş.

* * *

Pyçagy birine uzadanyňda sap tarapy bilen uzatmalymyş. Perişdeler gorkarmyş.

* * *

Birine tagam uzadanyňda sag eliň bilen bermeli, alan adam hem şony sag eli bilen almaly. Umuman, ähli ýagşy zatlar sag el bilen edilmelimiş.

* * *

Dik duran ýeriňde dyrnagyňy almaly däl, ol dargap gitse, baky dünýäde dyrnak eýesini gözläp ýöörermiş.

* * *

Dost öýünde dyrnagyňy almak, duşman öýünde saçyňy daramak, saç aldyrmak gowy görülmeyär. «Dost öýünde saç dara, saç aldyr» diýilýär. «Dost öýünde dyrnak alsaň tagama, nahara gaçaýmasyn» diýlip heder edilýär.

* * *

Suwa tüýkürmeklik külli günä, «döwletiň gaýdar» diýilýär.

* * *

Sag aýagyňa geýen köwşüni çep aýagyň bilen çykarsaň,
öýüňe döwlet gelermiş.

* * *

Barmagyňy näçe gezek şyrkyldotsaň, şeýtan şonça gezek
ömrüňi kemeldermiş.

* * *

Dik duran ýeriňde nahar iýmeklik gowy görülmeýär.
Şeýtan rysgalyňa şärik bolarmyş.

* * *

Nahary çommalyp iýmeklik külli günä, bereketiň gaçar-
myş.

* * *

Aýak basylýan ýere, ýola kir suw we ak zatlary dökmeklik
külli günä.

ADAM BEDENI BILEN BAGLANÝSYKLY YRYMLAR

Adamynyň bedeninden bölünip aýrylýan üç zady – saçy, dyrnagy, dişi adamlar basgylasa, onuň eýesi keselleýärmiş.

* * *

Burnuň içi gijese, toý habaryna garaşyber.

* * *

«Boýnuň gijese-de, toý bolýar» diýlip yrym edilýär.

* * *

Burnuň gapdaly gijese, daş ýerden habar gelýär.

* * *

Burnuň ujy gijese, myhmançylykda bolarsyň.

* * *

Gaşyň gijese, myhman gelýär, duşuşyk bolýar.

* * *

Gaşlary birleşip duran adam köp kynçylyk görýärmiş.

* * *

Garaňkyda aýna bakyp saç daramaklyk gowy görülmeýär.

* * *

Gije dyrnagyňy almaklyk gowulyga ýorulmaýar.

* * *

Gözüni gyrpagan adam gama batagan bolarmyş.

* * *

Gyz tirseğini agyrtsa, ony bir ýigidiň ýatlaýanlygydyr.

* * *

Gulagyň gijese, ýagys ýagjakdyr.

* * *

Gulagyň gyzsa, bir ýerde gybatyňy edýändirler.

* * *

Gulagyň şaňlasa, bir ýerde sen hakda gürrüň edýändirler.
Haýsy gulagyň şaňlasa, şol ugurda gürrüňiň edilýär¹.

* * *

Diliňi dişleseň, kimdir biri saňa käýinýär, sen hakda gybat
edýär.

* * *

Dodagyň gijese, öpüşjekligiň alamaty.

¹ Gulagy şaňlan adam ýanyndaky oturanlardan «Haýsy gulagym şaňlady?» diýip soramalymyş. Haýsy gulagynyň şaňlanlygyny bilse: «Sen maňa dost ekeniň» diýýär.

* * *

Başgüni ajöze wagtynda asgyrsaň, sylag aljaklygyň alamaty.

* * *

Anna güni asgyrsaň, duşuşyk bolýarmyş.

* * *

Dynç güni asgyrsaň, myhmançylyga gitjeksiň.

* * *

Ýeňsň gijese, gaýgy-alada basar.

* * *

Ökjäň gijese, uzak ýola gitjeksiň.

* * *

Sogapgüni asgyrsaň, öwüljeksiň, saňa öwgi garaşýanlygynyň alamaty.

* * *

Sag gaşyň gijese, dostuňa duşarsyň.

* * *

Sag gulagyň şaňlasa, gowy habar geler.

* * *

Saç daralanda, saçyndan uçgun çykýan adam keýpihon adam bolýarmyş.

* * *

Ýaşgüni asgyrsaň, myhman geljekligi.

* * *

Tirsegiň gijese, gam-gussa batmagyň ahmal.

* * *

Tüýkürende tüýküligiň öz üstüne düşse, eşiğiň täzelenjekliginiň alamaty.

* * *

Çep eliň aýasy gijese, çykday boljaklygynyň alamaty, pul sowjaksyň.

* * *

Çep gaşyň gijese, gowy görmeýän adamyňa sataşarsyň.

* * *

Çep gulagyň şaňlasa, ýaramaz habaryň bolmagy ahmal.

* * *

Eger sag gulagyň gyzsa, sen hakda hakykaty aýdyp gürrüňni edýärler.

* * *

Eger çep gulagyň gyzsa, sen hakda nähak gürrüňler aýdyp, gyбатыňy edýärler.

* * *

Gyjykçyl adam gabanjaňdyr.

* * *

Eger-de ýigidiň ýa-da gyzyň alyn dişleriniň arasy açyk bolsa, ýat, uzak ýerden öýlenýär (durmuşa çykýar).

* * *

Agzy meňli – aša ýakyn.
Barmagy meňli – bagtly.
Bilegi hally – ýalançy.
Bili hally – diňçi.
Burny meňli – batyr.
Gabagy hally – wepaly.
Garny hally – jepaly.
Gaşy hally – gabanjaň.
Goltugy hally – erjel.
Göwsi meňli – görgüli.
Gözüniň gapdaly hally – gaharjaň.
Ýokarky dodagy meňli – názli.
Maňlaýy hally – yňdarma.
Kebzesi hally – ätiýaçly, hatyrjem,
Sag gaşynyň üsti hally – gedem.
Çekgesi hally – söýgüli.
Çep gözüniň aşak gabagy hally – bagtly.
Çep gaşynyň üsti hally – ukyply.
Eli meňli – işe ýakyn.
Egni hally – bus-busy.
Eňegi hally – ýalta.¹

* * *

Adamynyň özüniň görüp bilmeýän ýerinde meňi bar bolsa,
bagtly bolarmyş.

¹ Ýokardaky yrym aýtgylary arkaly halk adamynyň gylyk-häsiýetini kesgitlemäge çalşypdyr. Bu aýtgylaryň käbirleri halk nakyllaryna öwrülüp gidipdir. Çünki halk döredijilik eserleriniň biri-birine geçijilik häsiýeti güýçlidir.

ZÄHMET ENDIKLERI WE EKERANÇYLYK BILEN BAGLY YRYMLAR

Çaga dogrup ýören aýal adamynyň on barmagynyň biri başgalar üçin işlemeli, kömek etmeli. On günden bir gün ilegüne hyzmat etmeli. Eger şony edip bilmesen, haýrat (hudaý-yoly – haýyr-sahawat) puly bermelimiş.

* * *

Köýnek biçip otyrkan ýadasaň, galan mata bölejigini sag eliňe daňsaň, ýadawlygyň aýrylarmyş.

* * *

Tara dokan üstüne ak sapak daksa, oňa yrym edilip, pul berilýär.

* * *

«Ýene-de haly kesmek miýesser etsin» diýen ýagşy niýet bilen haly kesilende ýüpi maňlaýyňa daňmalymyş.

* * *

Ekin ekilip başlanylanda, eli ýeňil adama ekdirip başlaýarlar.

* * *

Ekin ekilýän wagty geçip barýan adamlar: «Biriň mün bol-sun, tohumyň münlesin!» diýip geçýärler. Ekin ekip ýören hem: «Aýdanyňyz gelsin, Taňry ýalkasyn!» diýip, jogap berýär. Adamlar: «Şeýle edilse, işimiz şowly bolar» diýip yrym edipdirler.

* * *

Ekin ekilip ýörülen wagty: «Tohum başy ýokary!» hem diý-ler ekeni. Onda ekin eýesi: «Duşman başy aşak!» diýip, jogap beripdir. Geçip barýanlar: «Tohumyňa bereket, ömrüne bere-ket!» diýen ýaly alkyşly sözleri aýtmalymyş. Ýagşy sözler aý-dylsa, agzyň dogaly bolsa, ekin gowy bitermiş.

* * *

Gök ekin gowy bitende ýagşy arzuw-niýetler bilen Baba-daýhanyň hatyrasyna hudaýýoly berler ekeni.

* * *

Eger ekin goşadan düwse, (goşa hyýar, goşa gawun, goşa pomidor, goşa nar) oňa «Hydyr gören» diýilýär. Ýanyna dokuz sanysy goýlup, iň ýakyn adamyňa, obadaşyňa baýrak hökmün-de iberiler ekeni. Ol hem halatlap-serpaýlap goýberer ekeni, şol maşgalada ekiz çaga bolmagy arzuwlanypdyr.

* * *

Gawun bol hasyl getirse 3 gezek 9 gawundan, jemi 27 gawun geçip barýanlara, goňşy-golamlara paýlanylmalymyş. «Babadaýhanyň gawunyny iýmäge geliň, how!» diýip gygyr-malymyş.

* * *

Käbir maşgalalar ajy ekini ekmeýärler. «Ajy zat ekmek düşenok» diýlen ynanja eýeripdirler.

* * *

Ekin ekilende ýörite sähetli gün saýlanylypdyr. «Aýyň 9-yna, 19-yna, 29-yna ýyldyz ýerde» diýip, ekin ekmekden saklanýar ekenler.

* * *

Ekin ekilip başlanylanda: «Meniň elim däl, Babadaýhanyň eli, birimiz müň bolsun, münlesin!» diýlip başlanylýar.

* * *

Geçmişde kanallar, ýaplar, kiçijik salmalar ot-çöpden arassalanylyp, ekin suwaryşa taýýarlanylyp goýlar ekeni. Arassalaýjylara «haşarçylar» diýlipdir. Haşarçylar ýaplary arassalap ýörkäler, piliň üstüne bir bölejik çörek goýup, geçip barýan ýolagça (erkek adam bolmaly) hödürläpdirler. Ol ýolagçy çöregi alyp, piliň üstüne pul goýmaly eken. Şol pula haşarçylar bir zat alyp dadyşypdyrlar. Eger ýolagçynyň puly bolmasa, ol ýa şol pili beren adam bilen göreşmeli ýa-da gazuw işine kömekleşmeli ekeni. Bu ýabyň akarly bolmagy arzuwlanylyp edilýän yrymdyr. «Ýabyňyz akarly bolsun, ekiniňiz biterli bolsun!» diýip, geçip barýanlar alkys sözlerini aýdar ekenler.

* * *

«Ýabyňyz suwly bolsun!» diýlip, käbir ýerlerde ýaba suw goýberilende, miraby egin-eşigi bilen suwa oklapdyrlar. «Suw bol bolsun!», «Nanly mirap bolsun!» diýip, ýyl gurak gelende täze gazylan ýaba hem miraby oklapdyrlar.

* * *

Gazy gazylyp ýörkä, birazrak ýerini gazman goýýarlar. Şol ýerde hem hudaýýoluna aýdylan janlyny öldürýärler hem-de «Hudaýýoluna sadaka bolsun, arygyň suwy köp bolsun!» diýip, ýagşy dilegler edipdirler. Şondan soň iki sany haşarçy suwy açypdyr weli, arassa suw gany ýuwup gider ekeni. Bu «Rysgally bolsun!» diýlip edilýän yrymdyr.

* * *

Çagasy bolmaýan aýallar haşarçylaryň özi üçin Hudaýtagadan çaga diläp bermegini haýyş edipdirler. Haşarçylar gazy gazyp ýörkäler, şol töwerekdäki obanyň adamlary olary sylap, hormatlap, hudaýýoluna goýun soýup, olaryň hormatyna hyzmat edýär ekenler.

TEBİPÇILIK BILEN BAGLANÝSYKLY YRYMLAR. EM-ÝOMLAR

Çyban çyksa, gyzyl sogan sylp, «Şu sogan guraýança, çybanym gurasyn» diýip, köçä zyňmaly.

* * *

Gözüňe ittirsek çyksa, pul sürtüp, ýedi ýoluň üstüne taşlap, yzyňa seretmän gaýtmalymyş.

* * *

Adamynyň bir ýerinde siňňil bolsa, sogany ýenjip, duza garyp sürtmeli.

* * *

Siňňil bolanda, şol ýere hudaýatyny goýbermeli. Hudaýaty şol siňňili iýip gutarýar.

* * *

Gözüňe gül düşse, ir säher turup, gün dogmanka, künjüniň ýedi sany gülüni ýuwutmalymyş.

* * *

Doga berlen adama tizlik bilen it ýalakdan suw içirmelimiş.

* * *

Bogazy agyrýan adam horaz çorbasyny içse, örän peýdaly.

* * *

Gökbogma bilen kesellän çagany sagaltmak niýeti bilen ir säher ýola çykmalymyş-da, ilkinji duşan atly, eşekli, ulagly ýada pyýada bolsa-da, «Gökbogmaly çaga näme em etmeli?» diýip soramalymyş. Yzdan adam gelýän bolsa, «Dur, how, gelme!» diýmelimiş-de, şonuň salgy beren emini ýerine ýetirmeli.

* * *

Ir bilen biriniň melleginden gökje ternäni eýesine görkez-män ýolup, gökbogmaly çaga ýýdirseň, çaga gökbogmadan sap-lanar.

* * *

«Gökbogmaly çaga açylsyn» diýip, ýola gök monjuk zyň-maly.

* * *

Dalagy agyrýanlar ýaz ýorunjasyny gaýnadyp, suwuny iç-se, şypa tapar. Ol peşewi ýöremeýänlere-de oňat emdir.

* * *

Çopantelpegiň gülüni gaýnadyp içiberseň, böwrekdäki daşy ereder.

* * *

Üzüm çybygy kesilende, damjalap damýan suwuny gijile-wükli demrewе çalmaly.

* * *

Bagry agyrýan adamlara düýäniň öýkeni iýdirilse, dertleri dep bolar.

* * *

Ýylanyň, içýanyň çakan ýerine owlagyň etini, ýapyp halas edip bolar.

* * *

Baýtal süýdüni aşgazany agyrýanlara, gursak agyrasy bolanlara içirmeli.

* * *

Kelläň agyrsa, köpräk sogan iýmeli.

* * *

Diş agyranda sarymsagy oda gömüp ýapmalymyş. Şonda diş agyry dep bolarmyş.

* * *

Biriniň gözüne ak düşse, ene süýdüne zagpyran goşup ýuwsa, şypa tapar.

* * *

Eger biriniň içi gatasa, ýüzärligi göbegine çalsa, em bolar.

* * *

Hamyla aýala gatyryň ýüregini iýdirseň, çaga dogurmasy aňsat bolarmyş.

* * *

Gyzdyryp agardylan demir sokulan suw ýa-da çakyr içilse, içgeçmäni dep edýär. Peşewi saklanmaýanlar, bilinden köp gan gidýänler hem şu emi etseler, peýdalydyr.

* * *

Injiriň miwesini ýa-da ýapragyny ýenjip, meňe, hala, siňňile ýapsaň aýrylar.

* * *

Turpy mynjyradyp, bala garyp, demrewе ýapsaň, şypa taparsyň.

* * *

Gabarçagy aýyrmak üçin towuk etini sirkä garyp ýapmaly.

* * *

Şetdalynyň ýapragyny ýenjip, içi gurçukly adamynyň göbегine ýapmaly.

* * *

Mumyýa döwüге, çykyга, ysmaza oňat dermandyr.

* * *

Ysmaz üçin iň oňat derman barsyň ýагы hasaplanylýar.

* * *

Düýp sogany mynjyradyp, duzlap siňňile ýapyberseň, öz-özünden aýrylyp gider.

* * *

Soganyň suwuny burnuňa damdyrsaň, kelläňdäki güwwüldi aýrylar. Kelle agyrsa, soganyň suwuny gulagyňa damdyrmaly.

* * *

Sary getirmä narpyz gowy ýaraýar.

* * *

Şugundyryň suwy elin, ýüzün sowuklan, jaýrylan ýerine çalsaň tiz bitirýar. Siňňili aýyrýar.

* * *

Söwüdiň ýapragyny we gülüni mynjyradyp, suwuny içseň, kelleagyry aýrylýar. Ýapragyny ýenjip, suwuny gulaga damdyrsaň, iriň akmaz.

* * *

Turp iýen adama içýan zäheri ýöremez.

* * *

Arpabadyýany (ukroby) köp we yzygiderli iýseň, gözün kütelermiş.

* * *

Ýedi aýlyk doglan çagany dokuz aý dolýança ýatgydaky bar bolan şertleri döretmek üçin pagta dolap, peşehanada gazanyň aşagynda saklapdyrlar, şonda çaga her hili howplardan goragly bolupdyr.

* * *

Iteşen örende, aýal köýnegini geýseň (gyzyl), örgün aýrylarmyş.

* * *

Balygyň oňurgasy, barsyň dyrnagy, towşanyň süňki göz degmekden goraýarmyş.

* * *

Eger-de adama göz degendir öýdülse, ýüzärlik tütedip, üstünden eýläk-beýläk üç gezek ätläp silkinmeli.

* * *

Adama, çaga göz degse, zäk ýakmaly¹.

* * *

Mör-möjekleriň çakan ýerlerine, endamyň agyrly ýerlerine «yrym-yrym, ýom-ýom» diýip, ody çalaja degrip, tisingindirýär ekenler².

* * *

«Göz degendir» öýdülende, gurşun eredilip, näsagyň depesinde suwly jam tutulyp, şol suwa erän gyzgyn gurşun guýýarlar. Şonda näsag gurşunyň jagyrdan sesine tisinginýär. Gurşunda şekiller emele gelýär. Şol şekiller boýunça göz degendigi anyklanylýar.

¹ Zägi bir demir çemçä ýa-da bir gaba salyp eretmeli, biraz köpürjkläp, gataýar-da, içi öýjük-öýjük bolup durýar. Şol öýjüklere seredilip, göz degenligi kesgitlenilýär. Ýanan zägiň üsti güberçek bolsa, erkek adamynyň, çukur-çukur bolsa, aýal adamynyň gözi degendir hasaplanylýar. Soňra şol zägiň bir bölegini suwa akdyryp goýbermeli, bir bölegini bölüşdirip, dört tarapyňa taşlamaly. Galan bölegini ezip, näsagyň endamyna çalmaly, şonda «göz degendir» öýdülýän adam ýeňleýär, ýagdaýy gowulaşýar.

² Kelle agyranda oduň közüni maňlaýyna iki-üç gezek çalarak degrip, yzından hem bir çümmük duzy çeýneşdirip, «püf, püf» edip, ot basylan ýere pürküşdirip, «Ana, ot astynda bela durmaz, emiň-ýomuň şu bolsun, derdi-belalaryň daglara gitsin!» diýip, yrym edip, iki elini taýly gezek ýere kakýşdyrypdyrlar.

* * *

Gözi degýän adam gelse, gidenden soň, pyçak bilen yzyny kesişdirmeli.

* * *

Gözi degýän adam öýe gelse, gidenden soň, yzyndan suw sepmeli.

* * *

Ýanynda syrtlanyň tüýüni ýa-da dişini göterseň, hemmelere mähriban görnersiň.

* * *

Ýanynda doňzuň dişini göterseň, doga kär etmezmiş, göz degmezmiş.

* * *

Gyzamyk çykan çaganyň ýanynda oturyp dutar çalsaň, dutar sesine örgün gowy örermiş.

* * *

Gyzamykly çaga ýatan öýüň gapysynyň ýokarsyndan bir bölejik pagta gysdyrmaly. «Ak gelip, ak çyksyn» diýlip, ýerine ýetirilýän yrym.

* * *

Gan basyşy beýik adamlar bileğine gyzyl ýüpek daňyp goýsa, gan basyşy kadalaşar.

TEBIGAT HADYSALARY WE HOWA ÝAGDAÝLARY BILEN BAGLY YRYMLAR

Säher bilen itburun gülüni açmasa, şol gün örän yssy bolar.

* * *

Irden guşlar ýapragyň aşak ýüzünde gizlense, şol gün howanyň yssy boljakdygyny aňladýar.

* * *

Ýaplarda gurbagalar daň atýança uklamasa, ertesi howa yssy bolar.

* * *

Täze dogan Aý demirgazykdan dogsa, tutuş aý salkyn, günortadan dogsa, tutuş aý yssy bolar.

* * *

Aý doganda sarymtyl şöhle saçsa, güýz maýyl, gögümtil şöhle saçsa, güýz sowuk bolar.

* * *

Hozuň gabygy, güýz gawunlarynyň, garpyzlarynyň paçagy galyň bolsa, gyş sowuk bolar.

* * *

Bişen üzümniň daşy ýalpyldap dursa, güýz hasylly bolar.

* * *

Tomus itüzüm miwesini bol getirse, güýzde bolçulyga garaşyber.

* * *

Güýzde ilkinji düşen gyraw uzak wagtlap ýatsa, gyş garly bolar.

* * *

Gün ýaşanda şapak gyzarsa, ertesi howa gowy bolar, daňdan şapak gyzarsa, ýakymsyz howa bolar. «Agşam şapak gyzarsa, gelniň ogul tapdy bil, daňdaň şapak gyzarsa, malyň ýagy çapdy bil» diýen nakyly hem ata-babalarymyz döredipdir.

* * *

Sanjar aýynda ilkinji düşen gyraw uzakly gün ýerde ýatsa, gyş sowuk bolar.

* * *

Güýzde gyşlamaga gidýän guşlar has ýokardan uça, gyş haýal düşer, ýere golaý pessaýlap uça, gyş çalt düşer.

* * *

Towuk gaty ses bilen käkelese, tozanly howa bolar.

* * *

Pişik asgyrsa, sowuk bolmagyna garaşylýar.

* * *

Goýun gulagyny kaksa, ýagyş-ýagmyr ýagar.

* * *

Gargalar bahar gelende suwuň başyna gonup başlasalar, yssy adatdakydan ir düşýär.

* * *

Garlawaçlar suwuň ýüzünden jügüldäp uçsa, howa bulaşar.

* * *

Gurbagalar suwdan çykyp, ot-çöplere siňip başlasa, ertesi ýagyş ýagar.

* * *

Guş bir aýagynyň üstünde durup uklasa, ertesi howa salkyn bolar.

* * *

Asmanda ýyldyzlar seýrek görünse, ertesi howa bulaşar.

* * *

Meýdanda kerepler gaýmalaşyp ýörse, gyş gurak we sowuk bolar.

* * *

Ýazda ýyldyrym köp çaksa, kömelek bol bolar.

* * *

Sanjar aýynda ülje ýapraklary güýzese (terlense), howa sowuk bolar.

* * *

Maýyl günde gaz bir aýagynyň üstünde dursa, ertesi sowuk bolar.

* * *

Ördekler gyşlamaga gidýän guşlaryň «göçünden» galsa, gyş ýyly bolar.

* * *

Alp Arslan aýynda miweleriň ysy burk urup dursa, güýz bereketli geler.

* * *

Agşam suwly ýerde buzaw «jürläp» owaz etmese, ertesi dymyk howa bolar.

* * *

Boş jaýda ýa-da meýdanda, dagda gygyrsaň, sesiň ýaňlan-sa, howa açyk bolar. Sesiň ýaňlanmasa, ýel turmagy ýa-da ýagyş ýagmagy ahmal.

* * *

Kagyz gapda duran duz öljerse, ýagyş ýagar.

* * *

Agşam ýere gyraw düşse, gündiz gar ýagmaz.

* * *

Agşam ýyldyzlar solgun görünse, ertesi tozanly ýel turar.

* * *

Agşam aýyň reňki gyzyl bolsa, ertesi howa yssy bolar.

* * *

Gyşyna Aý gyzyl reňkde bolsa, ertesi gar ýagar.

* * *

Asman süýt reňkinde agaryp dursa, ertesi dymyk howa bolar.

* * *

Bulutlar dagyň üstünde uzak wagtlap dursa, ertesi ýagyn ýagar.

* * *

Gije dagyň üstünde ýyldyrym çaksa, ýagyş ertire çenli ýagar.

* * *

Gün batanda onuň öňüni gülgün reňkli şapak tutsa, gije maýyl, ertir açyk howa bolar.

* * *

Gün batanda şapagyň arasyndan gününň şöhleleri dikligine gaýtsa, ertesi ýagyş ýagar.

* * *

Güyz aý dik dogsa, basym sowuk düşer.

* * *

Syçanlar gowaça meýdanynda pagta süýümini çeynäp taşlasalar, ýagan garlar uzak wagtlap ýatar.

* * *

Sülgünler, kâkilikler çöpüň aşagyna giriberseler, erbet sowuk boljagynyň alamaty.

* * *

Öý guşlary saýramasa, ertesi ýelli howa bolar.

* * *

Agşam açyk howada geçiriji simler ýuwaş hallan atsa, ertesi sowuk bolar.

* * *

Sanjar aýynda ilkinji ygal gije ýagsa, gyş sowuk, gündiz maýyl bolar.

* * *

Güýzüň ahyrky aýynda gök gürelese, gyş garly bolar.

* * *

Güýzde ilkinji düşen gyraw uzak wagtlap ýatsa, gyş garly bolar.

* * *

Güýzüň ahyrynda çybyn köpelse, gyş ýyly bolar.

* * *

Gyş ýer gaty doňsa, bugdaý hasylly bolar.

* * *

Pişik guýrugyny ýalap, diwara süýkense, şol gün howa ýagynly bolar.

* * *

Pişik arkasyna agynap, gerinjirse, şol gün howa maýyl bolar.

* * *

Pişik öýüň ortarasynda süýnüp ýatsa, şol gün howada bulut bolsa-da, ýagyş ýagmaz.

* * *

Daşardan getirilen odunlar şatyrdaп ýansa, sowuk uzak wagtlaп dowam eder.

* * *

Kepderiler guguldaşyberseler, açyk howa boljagynyň almaty.

* * *

Alakalar ýaga düşüp, hinine dänedir sypal çekip ýörseler, gýş gazaply bolar.

* * *

Daňyň gyzyl şapagy, kem-kemden agarman, birden solup gitse, güýçli ýel turup, ýagyn ýagar.

* * *

Irden günüň dogjak ýeri agymtyl çal reňkde bolsa, şol gün ýagyn ýagmaz.

* * *

Soganyň gabygy galyň we gat-gat bolsa, gyş sowuk bolar,
ýukadan gelen, az gatly bolsa, gyş maýyl bolar.

* * *

Tomsuna haşal otlar gol ýaýratman, beýikligine ösen bolsa,
gyş garly bolar.

* * *

Eger-de Günüň ýaşan ýeri süýt reňkli bolsa, gije ümür
düşmez.

* * *

Gije Aý buludyň üstünde bir görnüp, bir ýitse, ertesi düş-
nüksiz howa bolar.

* * *

Tomsuň ahyrynda ýerganat uça, gyş ir geler.

* * *

Akmaýanyň süýdi aýdyň görünse, ertesi açyk howa bolar,
solgun görünse, ertesi ýagys ýagar.

* * *

Gije ýyldyzlar ýere gaçjak bolup lowurdap dursalar, ertesi
şemalsyz açyk howa bolar.

* * *

Aý doganda ýüzi tutuk bolsa, ertesi çygly howa bolar,
çygly şemal öwser.

* * *

Aý doganda, gögümtil şöhle saçsa, ertesi ýagyş ýagar.

* * *

Täze Aý doganda dury görünse, tutuş aý ýagyş ýagmaz.

* * *

Aý doganda töweregi ýalpyldap dursa, ertesi ýel turar.

* * *

Ýaz ygally, tomus çygly, güýz ýyly bolsa, gyş uzak wagt-
lap dowam eder.

* * *

Towşan öýüni çuň gazan bolsa, gyş sowuk bolar.

* * *

Gargalar çüňküni ganatynyň aşagyna sokup otursa, aýazly
howa bolar.

* * *

«Garlawaç pessaýlap uçsa, ýagyn ýagar» diýlip çaklanylýar.

* * *

Garynjalar hininiň üstüne gum üýşürüp, gyşlamaga giden
bolsa, gyş sowuk bolar.

* * *

Gyşyna gargalar gagyldaşyberse, gar ýagjagynyň alamaty
hökmünde garalypdyr.

* * *

«Gyşlamaga galan guşlaryň höwürtgese ýelek, perlerden, gury otlardan ýasalan bolsa, gyş sowuk bolar» diýlip ynanylýar.

* * *

Güýzde durnalar uçup gidensoň, iki hepdeden soň, sowuk düşer.

* * *

Güýzüň ahyrynda çybyn köp bolsa, gyş maýyl bolar.

* * *

Durnalar ir bahardan peýda bolsalar, ýaz ýagynly bolar.

* * *

Hüwi gygyryberse, howanyň bulaşjagynyň alamaty.

* * *

Eger gargalar gyşyna daglara tarap uçup gitse, maýyllyk boljaklygynyň alamaty.

* * *

«Türkmenbaşy aýynda Nowruz aýynyň howasy ýaly bolsa, Nowruz aýynda-da ýylyň ilkinji aýynyň howasy ýaly howa garaşybermeli» diýilýär.

* * *

Gije aýa bakyp meýdana oturmaklyk gowy görülmeýär, edepsizlik hasaplanylýar.

* * *

Halk arasynda «Aý – arslan, Gün – göwher, bular biri-biriniň yzyndan ýetip bilmän ýören aşyk-magşuk, gyz bilen ýigitmişin» diýen ynanç saklanyp galypdyr.

* * *

Ýerde ýaramazlyklar kän bolsa, ene ýer azgynlyklary göterip bilmezmiş. Şonda ýer titrämiş.

NOWRUZ YRYMLARY

Semeni taýýarlanylýan wagty gögeren bugdaýyň gökje maýsasynyň ýüzüni gyrkyp alyp, ony saçbaga dakar ekenler. Sebäbi ol bagt getirýärmiş.

* * *

Nowruzda bişirlen semenini datmak sogap hasaplanylýar. Ol adamlara rysgal getirýär. Semenini rysgal-döwletli, abraýly ýaşuly aýallara bişirdýärler. Agşam bişirip, gazanyň agzyny ýapyp goýýarlar. Irden gazany açanlarynda Äşe-Patmanyň barmaklarynyň yzyny görjek bolup çalyşýarlar. Çünki halk arasynda «Semeniniň ýüzünde şolaryň barmaklarynyň yzy bolarmyş» diýlen ynanç bar.

* * *

Musulman halklaryň käbirinde semeni diňe Nowruzda bişirilýär.

* * *

Nowruzda semeni bişiren adam ony ýedi öýe dadyrmaly-myş. Şonda rysgalyň ýetmiş esse bolup gaýdyp gelermiş.

* * *

Nowruz gijesi asman bulutly ýa-da dumanly bolsa, ýyl ygally gelermiş.

* * *

Nowruz güni irden ýere gyraw düşse, toprak hasylly bolar-myş.

* * *

Nowruzda baglaryň çygly çybyklaryndan, damjalar görnüp dursa, agaçlar hasylly bolar.

* * *

Nowruzda suwuň ýüzi gyrapklap dursa, tomus salkyn bolar.

* * *

Nowruzda aý demirgazykdan dogsa, ýaz sowuk, tomus salkyn bolar, günortadan dogsa, ýaz gurak, tomus jöwzaly bolar.

* * *

Nowruzda gar, ýagyş ýagsa, ýyl örän ygally bolar.

* * *

Nowruzda örän yssy bolsa, ýylyň gurak geläýmegi ahmal.

* * *

Nowruzda doglan çaga bagtly bolarmyş.

* * *

Nowruzda gargalar gagyldaşyp ýörse, yzyndaky aýda salkyn boljaklygynyň alamaty.

* * *

Nowruzda täze zat geýseň, şol geýim bagt getirermiş.

* * *

Nowruzda howa dymyk bolsa, ýaz gurak, tomus örän yssy bolar.

* * *

Nowruzda şemal demirgazykdan öwüsse, ýaz ýagyşly, tomus yssy bolar.

* * *

Nowruzda şemal günortadan öwüsse, tomus yssy, epgek bolar.

* * *

Nowruzda howa bulutly bolsa, Oguz aýyna çenli bulutly bolar.

* * *

Nowruzda howa sowuk bolsa, däneli ekinler hasylly bolar.

* * *

Nowruzda ak ýürekden edilen arzuw hasyl bolarmyş.

DÜÝŞ ÝORGUTLARY

Hakyky oraşan düýş görmek üçin ilki bilen bütin süňňüň arassa bolmaly, täret kylyp, päkizelenip ýatmaly. Onsoň hem giç ýatyp, ir turmaly. Ir ýatyp, giç turmaklyk akyl üleşiginden galmakdyr, şol wagtda görülen düýşleriň hem barysy ýalandyr. Akyl daňdan paýlanarmyş, daňdan görülen düýş hakykata ýakyn bolarmyş, gowy düýş görseň, turmalymyş hem-de «Şu düýşi maňa bereweri!» diýip, Allatagaladan dileg etmelimiş. Adam ýaramaz düýş görse-de, gorkmaly däl, şükür edip, Allatagala sygynyp, «Allajan, ýaramaz düýşi menden daş edeweri!» diýip, dileg etmelimiş.¹

¹ Düýşi hemmeler ýorup bilmeýärler, belli-belli düýş ýorup bilýän adamlar bolupdyr. Düýşde geçen zatlar hem görüňär, geljekki zatlar hem aýdyň görüňär. Düýş ýorgudy barada bir rowaýat hem bar. Bir patyşa düýş görüpdir, düýşünde 32 dişi hem gaçypdyr. Patyşa düýş ýorýany çagyrdypdyr.

Düýş ýorýan:

–Patyşahym, siziň ähli garyndaşlaryň öler — diýip, patyşanyň düýşüni ýorupdyr. Patyşanyň gahary gelip, oňa segsen gamçy urmaklygy buýrupdyr-da, başga bir düýş ýorýany çagyrdypdyr. Türkmen halkynda «Ýerini bilip sözleseň, ýüzüň nury tükenmez, ýerini bilip harçlasaň, jübüň puly tükenmez» diýen nakyl bar.

Ikinji düýş ýorýan sözleri ýerbe-ýer goýup ulanyp, patyşanyň göwnünden turýan jogap berip, düýşi şeýle ýorupdyr:

–Patyşahym, siz ähli garyndaşlaryňyzdan uzak ýaşarsyňyz.

Ýorgut patyşanyň göwnünden turup, ýorgutçyny halatlapdyr. Ine, türkmen halky sözi ýerbe-ýer goýup, şeýle ulanmagy başaran halk.

* * *

Düýşüňde öküz görmek – emgege çolaşmak.

* * *

Düýşüňde batga batmak – emgege duçar bolmak.

* * *

Suwa düşmek – bir gowy zada garaşmaly, aklyga çykjaksyň, aladadan dynarsyň.

* * *

Düýşüňde gatyk içmek, süýt içmek örän gowy, şahyr ýa-da dilewar boljaksyň.

* * *

Düýşüňde çörek görseň, myhmana garaşyber, adam ýüzüni görersiň.

* * *

Hiňňildik uçmak, at çapmak – döwletli bolmakdyr.

* * *

Eşek münmek – göni gelen rysgal.

* * *

Pul, şaý almak – döwletli, rysgally bolmakdyr.

* * *

Pul, şaý bermek – rysgalyňdan aýrylmak.

* * *

Düýşünde mata almak – erbet, ýöne ak mata ýa-da pagta örän gowy.

* * *

Düýşünde erik iýmek, başga zat iýmek – emgek, ýöne bişen zat iýmeklik ýagşyrakdyr. Bişmedik zatlary iýmeklik gury emgekdir.

* * *

Düýşünde çaga dogurmak, ogul ýa gyz – döwletli bolmak, rysgala ynamly garaşmak.

* * *

Ýer sürmek, ýer depmek – gury emgege garaşmak.

* * *

Hasyl ýygnamak, hasyl toplamak – bu döwletli bolmagyň alamaty.

* * *

Ile, başga birine zat bermek – rysgalyňdan aýrylmak.

* * *

Ak eşek, ak at münmek, almak – gös-göni rysgal, bagtly boljagyň alamatlary.

* * *

Umuman, düýşde ak zatlary görmeklik ýagşylygyň alamaty, gara zatlar ýaramazlyklara eltýärmiş.

* * *

Düýşüňde altyn, kümüş almak – rysgal-döwlet, bagt.

* * *

Ýarag götermek – döwletlilik.

* * *

Tüpeň sesi – bir habara garaşmak, habaryň alamaty.

* * *

Düýşüňde ölen-ýiten merhumlaryň görmeklik bagtlylygyň alamaty. Ýöne ölä zat bermek gowy görülmeyär, ölüden zat almak – örän gowulyk hasaplanýlar. Eger hamyla gelniň bolsa, ýa çagasy bolmaýan gelin bolsa, onda çaga garaşybermeli. «Öli gelse, diri geler» diýen nakyl hem bar.

* * *

Düýşüňde gan görmek, elniň gana boýalmagy – döwletliliğiň, rysgallylygyň alamaty, ýöne özüňden gan gitse, gowy görülmeyär. «Gan – gazanç» diýýändir, türkmen halky.

* * *

Düýşüňde hat ýazmak – döwletli habar.

* * *

Ot görmek – gowy zadyň nyşanasy, «ot-oraz», ýagşylyga garaş.

* * *

Odun – olja, odun alsaň, olja aljagyň alamaty.

* * *

Ary çaksa, ýa-da başga bir mör-möjek çaksa – awunmaly
zada garaşmaly.

* * *

Ak süňk görmek – malyň köpeljeginiň alamaty. «Ak zat
alnyňa ýagşy» diýlen nakyl bar.

* * *

Düýe münmek, almak – döwletliligiň alamaty.

* * *

Aw awlamak, eger aw öli bolsa – azap, emgek, eger aw diri
bolsa – azap, emgek bolmajakdygy.

* * *

Ýük götermek – ýaramazlyk, gowulyk däl.

* * *

Ýuwunmak – dert-belalardan saplanmak.

* * *

Üstüňe ýagyş ýagsa – bu bir ýaramaz işiň başa düşjekligi-
niň alamaty.

* * *

Gün görmek – seýrek görüşýän, gowy görýän dostuň, tan-
şyň, garyndaşyň bilen duşuşjagyň alamaty.

* * *

Kelle syrдыrmak, saçyň düşmegi – bir erbet işiň üstünden
barjakdygynyň aňladýar.

* * *

Ýagtyda gezmek – gowulyk, aladasyz ýaşamagyň alamaty.

* * *

Garaňkyda gezmek – başyňa aladaly günleriň geljegi.

* * *

Adamlar bilen duşuşmak, görüşmek – gowulyk, ýagşy zatlar.

* * *

Kitap okamak, kagyz almak – döwletli, sowatly bolmaklygyň alamaty.

* * *

Hydyr görmek, aksakgal ýaşuly görmek – bular gowulygyň alamaty, diňe gowy zatlara garaş.

* * *

Suw tutmak – emgek.

* * *

Suwa düşmek, ýüzmek, ýuwunmak – gowulyklar.

* * *

Jansyz ulaglara münmek – adaty ýaşayşyň alamatlary.

* * *

Düýşünde ak sapak – ak ýol bolarmyş.

* * *

Düýşünde aglasaň – begenersiň, gülseň – gynanarsyň.

* * *

Düýşünde gyzyň bolsa – gyançly habar, ogluň bolsa – begençli habar geler.

* * *

Düýşünde çyra ýansa – ýoluň ýagty bolar.

* * *

Düýşünde gök önümler, miweler iýseň – howa sowuk bolar.

* * *

Düýşünde jöwen görseň – aklyk bolar.

* * *

Düýşünde geýim görülse – abraý.

* * *

Düýşünde saçyň agarsa – biderek alada.

* * *

Düýşünde biri darak berse – ýaramazlyga garaşybermeli.

* * *

Düýşünde çörek görseň – adamynyň ýüzi, myhman geler, köne tanyşlaryňy görersiň.

* * *

Düýşünde ýylan görseň – duşmanyň bardyr. Şol düýşüň ugruna bir sadaka ber.

* * *

At münseň – myradyňa ýetersiň, eşek münseň – döwletlilige ýorulýar.

* * *

Düýşünde uçaň – günäden saplanarsyň. Oýalykda-da hiňňildikde uçaň, günäň dökülýär – diýilýär.

* * *

Düýşünde gyzyl eşikler geýseň – dile düşersiň.

* * *

Ýalaňaç düýä münseň – kynçylyklaryň garaşýanlygydyr.

* * *

Ýykylsaň, çukur ýere gaçsaň – gowy görülmeýär. Hiç zat bolman çykçaň, hiç ýaramazlyk bolmaz.

* * *

Düýşünde iti, ýylany, mör-möjegi öldürseň – duşmanyňdan dyndygyňdyr.

* * *

Düýşünde ädigiň bir taýyny galdyryp gelseň – başyňa belany satyn aldygyň bolar.

* * *

Düýşüňde üstüňe jaý ýykylsa – başyňda azaply günleriň barlygydyr.

* * *

Düýşüňde çäýnek görseň – aýagy agyr zenan bar bolsa, ogly bolar.

* * *

Eger düýşüňde ak don geýseň, ýaşyl don geýseň – gowulyga garaş, uzak ýaşarsyň, gyzyl don – geýseň, dile düşersiň.

* * *

Düýşüňde aýna görseň – gyz görersiň.

* * *

Igde – gyzyl dil bolar.

* * *

Düýşüňde towşan görseň, ogry gelermiş.

HAÝWANLAR, GUŞLAR HAKYNDAKY YRYMLAR

Hiç wagt ýatan ýylana degmeli dälmiş. Gowulyga garaşmaly däl. Ýoldaşy hökman ar alar. Ýylan ýatan adama degmezmiş. Uklap ýatan adamynyň üstünde köke ýaly tegelenip ýatýberýärmiş.

* * *

Durnanyň ýolbaşçysyny atsaň, ýoldaşlary azaşyp ýörrermiş. Atan adam uly günä gazanar.

* * *

Horaz bosaga gelip gygyrsa, myhman gelermiş.

* * *

Goýny ýedi ýyllap urman, sökmän, käýinmän bakan çopan Hydyr görermiş.

* * *

Gurt (möjek, böri) türkmenlerde gowy görülyär. «Gurt ýüzi mübärek» diýlen nakyl hem türkmen halkynda örän ýörgünli ulanylýar.

* * *

Iti urmaklyk külli günä hasaplanylýar.

* * *

Owuzy gyzgynka iýmeli dälmiş. Täze doglan gölejik ýalmawuz kimin iýermen bolarmyş.

* * *

Ýylanyň aýagyny gören ýa baý bolarmyş ýa-da garyp düşermiş.

* * *

Sygylar guzlanda, käbir ýerlerde «Zeňni aşy» bişirilýär.

* * *

Bogaz sygyr ýalanarmyş.

* * *

Türkmenler ata münenlerinde, atyň çep tarapyndan baryp, çep aýaklaryny üzeňňä basyp, çep elleri bilen eýere ýapyşyp atlanar ekenler. Söweşjeň türkmeniň sag eli gerekli ýerinde boş bolar ýaly şeýle ediler ekeni.

* * *

At ýuwulanda, sypaň-sermeň edilende, onuň çep gapdalyny çep eliň bilen, sag gapdalyny bolsa sag eliň bilen ýuwmaly.

* * *

Atyň aýaklaryny galdyrmak isleseň hem, çep gapdalyny çep eliň bilen sag gapdalyny sag eliň bilen galdyrmaly.

* * *

At münüp baryan türkmen bilen öňünden gelýän atly türkmen gabatlaşsa, «Erbet niýet bilen öňünden çykmadym» diýen manyda sag eginleri bilen gabatlaşmaly.

* * *

Garga gagyldasa, myhman geler ýa-da habar geler.

* * *

Halal mal eýesinden aýrylmazmyş.

* * *

Düýe: «Eýämiň ýykyljak ýeri meniň dabanymdanam ýumşak bolsun!» diýenmiş.

* * *

Mal-gara, öý haýwanlary özleriniň ölümi bilen hem eýesiniň başyna gelen belany sowarmyş.

* * *

Mal öldürilende, iç goşlaryny ýata suwda ýuwmak bolmaýar.

* * *

Mal haram ölse, «Başa gelenini sowsun!» diýmelimiş. Oňa onçakly gynanmaly dälmiş.

* * *

Sygyr saglanda iniň halal bolmaly. Şonda öýe rysgal-döwlet gelýärmiş.

* * *

Mallary suwa ýakmaga baranyňda, ýuwaşjadan sykylyklaşaň, sykylyk sesi eşidilse, mallar suwy içermiş.

* * *

Sygry, goýny, düýäni depmek günä. Adam uzagyndan çolak bolarmyş.

* * *

Ýylan her gün bir gelen ýerinde düýrlenip ýatsa, şol ýerde gyzyl bardygynyň alamaty.

* * *

Ýylanyň gowuny garyşlap görseň, eliň hiç haçan derlemezmüş.

* * *

Hažžyk (kelpese) güne seredip oturyp, günden özüne güýç alýar ekeni. Ol haýwan güne seredip oturansoň, adamlar arasynda oňa «Güne gargar» diýilýär ekeni. Emma ol haýwan güne gargaman, ondan güýç alýarmyş.

* * *

Münen atyň büdrese, gowy görülmeýär. Ýöne nähili hem bolsa kalbyňda ýagşy niýetler saklap, gowulyga ýormalymyş.

* * *

Baýguş gygyrsa, «Baýhatyn, baýhatyn, baýlygyňdan ber hatyn!» diýip, ondan dileg etmeli, ýogsa «şer getirýär» diýlip, yrym edilýär. Bu akyly guş «baýguş» diýseň, halamazmyş, «gan gus!» diýip gargarmyş¹.

¹ Rowaýata görä, baýguş ozal akyly aýal ekeni, şýýtanyň şerinden guşa öwrülipdir.

* * *

«Gargalar tamyň üstüne üýşüp gagyldaşsalar, toý bolar» diýilýär.

* * *

Düýe bagyryberse, gowulygyň alamaty hasaplanylmaýar.

* * *

Düşdüş sallananda, ak düşdüş bolsa, garyndaşyň, gara düşdüş bolsa, dost-ýarlaryň myhmançylyga geljekdir.

* * *

It zaryn-zaryn uwlasa, türkmençilikde gowulyga ýorulmaýar, «betbagtlyk bolaýmasyn» diýlen ynanç bilen hudaýýoly paýlanylýar.

* * *

Möý öldüren adamynyň günäleri dökülmüş.

* * *

Öýe guş uçup girse, bagtlylykdan nyşan hasaplanylýar. Türkmen halky öz öýünde höwürte ýasanan guşa bagtlylygyň alamaty hökmünde garapdyr.

* * *

Öýe ýylan girse, öldürmeli däl, eger öldürseň, her hili betbagtçylyk bolmagy ähtimalmyş.

* * *

Bardy-geldi ýylany öldürmeli bolsa, tizlik bilen ony gömmeseň, ýyldyz görende direlermiş.

* * *

Pişik nirä bakyp ýuwunsa, şol tarapdan myhman geler.

* * *

Sygyr guzlanda öz eşenini iýse, gowy görülmeyär. Şol öý-den betgylykly çaga çykarmyş.

* * *

Sygyr, goýun guzlan wagty enesi bilen arasyndan geçseň, enesi emdirmäge almaýarmyş.

* * *

Sygryň owuz süýdi, owuzy ol öýe, bu öýe dadyrylanda, içine kömür bölegi atylsa, göz degmekden gorap saklaýar.

* * *

Towuk horaza öýkünip gygyrsa, şol towugyň damagyny çalmaly, ýogsam, öýe betbagtlyk getirermiş.

* * *

«Horazyň sesini edip gygyrýan mäkiýan (towuk), biwagt gygyrýan horaz şumlugy aňladýar» diýilýär.

* * *

Towşan awçyny görüp, çommalyp oturyberse, atmaly däl, atsaň, betbagtlyk getirýär.

* * *

Eger birden ýylan, içýan, dürli mör-möjekler bosup başlasa, ýer titrejekliginiň alamaty.

* * *

Öýüň töwereğine pyşdyl gelse, rysgal-döwlet getirermiş.
Pyşdylyň çanagynyň üstüne gatyk guýup goýbermelimiş.

* * *

Hudaýatyny öldürmeklik külli günädir.

DÜRLI YNANÇLAR BILEN BAGLANÝSYKLY DÖRÄN YRYMLAR

Uzak ýola düşeniňde ýol dogasyny okasaň, ýoluň hemişe açyk bolarmyş.

* * *

Awçylar awa çykanlarynda, awlary oňar ýaly Awlamyş atany çagyryp, şikara gider ekenler.

* * *

Ojar ýygмага çöle gidenlerinde Ak işanyň ýoluna bir zat aýdyp, işleriniň şowly bolmagyny arzuw edip, ýagşy niýetler bilen gitseler, işleri şowly bolar ekeni.

* * *

Gerçek goç ýigitler öz işleriniň şowly bolmagyny Allatagadan dilänlerinde «Ýa pirim Aly, şiri Huda» diýip, pirlerini çagyrrar ekenler.

* * *

Dutar ýasaýanlar: «Baba Gambar pirim, özüň ýetiş, kömek, ýardam ber» diýip, uly ynam bilen Baba Gambar pire ýalbaryp, öz işlerine başlaýarlar.

* * *

Baýrat göweç – zergärleriň piri hasaplanylypdyr. Zergärler işe başlanlarynda «Baýrat göwejiň ady bilen başlasaň, şowly bolýar» diýen ynanja eýeripdirler.

* * *

Adamlar ýylyň gurakçylyk boljakdygyny duýsalar, Burkut babanyň ýoluna janly aýdar ekenler. Köpçülik bolup, agzybirlik bilen üýşüşip, iýip-içip, «Burkut babanyň ruhuna barsyn, iýilen-içilen hudaýýoluna sadaka bolsun!» diýip, aýat-töwir eder ekenler.

* * *

Düýe janawer näsaglasa, ýa ýitse, Weýis babanyň ýoluna bir zat aýdar ekenler.

* * *

Welpeteň garyp ýabyň piri hasaplanylypdyr. Iş ýabylarynda işlänlende, şolary köpeldenlerinde Welpeteň garybyň ady bilen başlasalar, işleri şowlanypdyr.

* * *

Dal bedewleriň piri Düldül ata hasaplanylypdyr. Bu pygamberiň ady hem Hezreti Alynyň Düldül atynyň ady bilen baglanyşykly bolmaly. Dal bedewleri seýislänlende, öz atabalaryndan galan ýörelgelerine uýan türkmen halky Düldül atanyň ady bilen başlapdyr. Şonda işleriniň şowly boljakdygyna ynanypdyrlar. At çapyşyklarda, ýaryşlarda hem Düldül atanyň ady bilen tutan tutumlary şowly bolupdyr.

* * *

Başyna iş düşen adamlar «Sadagaň bolaýyn, Gaýtarmyş ata, özüň ýetişeweri, bela-nägehanda sowaweri!» diýip, Gaýtarmyş atanyň ruhundan ýardam isleýärler¹.

* * *

Göwender babany geçiniň piri hasaplapdyrlar, geçini köpeldenlerinde Göwender babanyň ýoluna çykyp, zat aýdyp, ruhuna aýat okapdyrlar weli, işleri şowly bolupdyr².

* * *

«Musa pygamber – Çopan ata – goýnuň piri» diýip, halk arasynda giňden ýaýran ynanç bar. Musa pygamber goýun çopan bolupdyr. Ol Allatagalanyň gudraty bilen pygamber bolupdyr. Allatagala bilen sözleşip bilen pygamber hasaplanylýar.

* * *

Zeňni baba – sygryň piri. Sygyr saklaýan türkmenler Zeňni babanyň adyny dilinden düşürýän däldirler. Çünki sygyr, birin-

¹ Ynanja görä, Gaýtarmyş ata, hakykatdan hem, kömege ýetişýärmiş. Keramatly Gaýtarmyş atanyň ady bilen baglanyşykly taryhy ýerler hem bar. Daşoguz welaýatynyň Gurbansoltan eje etrabynda Gaýtarmyş atynyň namaz okap geçen ýerine adamlar, il-halk aýlanyp, ondan medet soraýarlar. Elbetde, bu zatlaryň barysy ynanç bilen baglanyşykly. Ynam haýsydyr bir işiň bitmesiniň ýarpysy hasaplanylýdyr. Gotur ata endamy yzalynyň piri hasaplanylýar. Adamynyň endam-jany yza bolup, agyry-ynjysy artanda, Gotur atanyň ruhy çagyrylýar ekeni.

² Ähli öýdeçi haýwanlaryň hem piri bolupdyr. Göwender baba-geçiniň piri hasaplanylýar. Türkmenlerde maldarçylyk ösen bolany üçin geçmişde köp mally uly-uly baýlar bolupdyr. Şonuň üçin hem halk arasynda «Düýeli baý – dünýäli baý», «Sygyrly baý – saldamly baý», «Goýunly baý – goýy baý», «Geçili baý – kiçi baý» diýen nakyllar hem döräpdir.

Gurbansoltan etrabynda Göwender babanyň adyny göterýän öwliýä hem bar. Halk hem şol keramatly şahslardan kömek-ýardam, derdine şypa isläp aýlanyp gaýdýar.

jiden, köpelmeli, köpelenden soň hem aladasy kân. Sygryň süýtli bolmagy, süýdünü çekmezligi, süýdünüň ýagly bolmagy, ýelnine ýara düşmezligi, sagat bolmagy hakda mydam alada eden halkymyz Zeňni babadan goldaw isläp, şonuň ruhuna ýüzlenipdirler.

* * *

Pälwan ata Ödemämmet towugyň – piri hasaplanylýar. Towuk köpeltjek bolsalar, onuň kesellemezligi üçin Pälwan ata Ödemämmediň ruhuna ýüzlenipdirler.

* * *

Idris baba (Idris pygamber) geým-gejimiň piri hasaplanylýdyr. Täze öwrenip başlan tikiňçiler öňi bilen Idris babanyň ruhundan kömek, ýardam isläp, ony çagyrrar ekenler. Idris baba tikiňçi eken. Ol barada halk arasynda rowaýatlar hem saklanyp galypdyr¹.

¹ Rowaýata görä, Idris baba bir gezek yssyda günüň aşagynda galypdyr. Ol ýakyp-ýandyryp barýan gün şöhesine çydaman, «Günüň ýanynda bolýan erenler nädip çydaýarlarka, olary hem Allatagala az wagt bolsa-da, azat edäýmeli ahyry» diýip, pikirlenipdir. Ýerdäki adamynyň erenleriň aladasyny etmegi Allatagalanyň hoşuna gelipdir-de, erenleri bir gün boşadypdyr. Olar «Näme üçin bizi boşadýarsyňyz?» diýip, soranlarynda «Ýerdäki bir bende siziň aladaňyzy etdi, şonuň üçin boşatdym» diýip, jogap beren. Onda erenler: «Bize-de şol bendä bir ýagşylyk etmäge rugsat ber» diýipdirler. Allatagala rugsat berensoň, erenler Idris babanyň ýanyna barypdylar-da, onuň näme isleginiň bardygyny sorapdylar. Onda Idris baba behişt göresiniň gelyänligini aýdypdyr. Olar «Behişt göresiniň gelse, öňürti sen ölmeli, ondan soň görüp bilersiň» diýipdirler. Idris baba razy bolupdyr. Olar Idris babanyň janyny alyp, soňra ony behište düşürpdirler. Idris baba görse, behiştin içi görüp doýar ýaly däl ekeni. Onuň gaýdasy gelenokmyş. Erenler ony yzyna alyp gaýtmaga gelipdirler. Ony yzyna äkitmek üçin öldürmekçi bolupdylar. Idris baba jennetden gaýtmak islemän, köwşüni galdyryp gaýdypdyr. Şony almak bahanasy bilen hem yzyna gaýdyp, jennetde galypdyr. Idris baba diri behişi hasaplanylýar.

* * *

Käkilik öwülýä ýitigiň piri hasaplanylýar. Bir zady ýitenler «Käkilik ata bir pata» diýip, birnäçe gezek gaýtalapdyrlar. «Şonda şol ýiten zatlar tapylýar» diýen ynanç halk arasynda ornaşyp galypdyr. Zat tapylansoň, «Käkilik piriň ruhuna barsyn» diýip, aýat-töwir edipdirler.

* * *

Meşrep diwana ýoluň piri hasaplanylýpdyr. Bir ýere ýola çykanyňda Meşrep diwanany ýatlap, şonuň ruhuny kömege çagyryp, «Ýoluň ak, ýoldaşyň hak bolsun!» diýip, ýola salar ekenler. Meşrep diwana barada hem halk arasynda rowaýatlar kän¹.

* * *

Dawut pygamber – demriň piri. Demir bilen işleýänler demriň piriniň ýoluna nämedir bir zat aýdyp, özlerine ondan medet dileýärler. «Eger-de Dawut pygamberiň ýoluna zat aýdyp, şowlulyk dilemeseň, işiň şowsuz boljak ýaly bolup dur» diýlip, yrym edilýär. Şowsuzlyk bolsa-da, yrymlara uýup, demriň piri Dawut pygamberiň ýoluna zat aýdypdyrlar.

* * *

Züleýha (Zylyha) – aşyklaryň piri. Aşyklar başlaryna kyn iş düşende Züleýhany çagyrrar ekenler².

¹ Ol rowaýatlarda Meşrep diwananyň örän sowatly, pespäl, kiçigöwünli adam bolandygy barada aýdylýar.

² Halk arasynda Ýusup-Züleýha barada kän rowaýatlar ýaýran. Nurmuhmet Andalybyň meşhur «Ýusup-Züleýha» dessanynda Ýusup bilen Züleýhanyň aşyklygy barada gürrüň berilýär.

* * *

Lukman hekim – saglygyň piri. Eger-de näsaglyk bolsa, Lukman hekimiň emlerini ýatlap, şol emleri ýerine ýetirip, Alladan saglyk dileýärler. Bu ynanç hem adamynyň saglygy bilen baglanyşykly yryma öwrülipdir¹.

* * *

Mirkulal (Pirkulal) – küýzegärleriň, küräň piri. Küýzegärler kürelerini otlap, Mirkulal piri çagyrypdyrlar. «işlerimiz şowlanar» diýip, tama edipdirler.

* * *

Mirhaýdar – ýeliň piri. Ýel turanda basga düşüp başlaýan adamlar tizlik bilen «Ýeliň piri Mirhaýdar baba ýetişeweri!» diýýändirler. Hakykatdan hem, ýel gowşaýar, bu yrym hem halkyň ynanjy bilen baglanyşykly dörändir. Howa dymyk, şemalsyz bolsa, «Çal Haýdar, çal Haýdar» diýip gaýtalamaly, şeýle diýilse, şemal öwsüp başlaýar.

Tüweleý turanda hem tüweleýiň ugruna suw sepeläp, şeýle sanawaç sanasaň, tüweleý sowlup gidermiş:

Howul bela, howul bela,
Üstümizden sowul bela,
Tüf, tüf,
Suwum seni peselder,
Tüweleý çöle gider.

¹ Tebipler em edenlerinde «Meniň elim däl, Lukman hekimiň eli» diýip, em etmäge başlaýarlar. Tebipçilik emlerinden soň, bolsa «Derdi-belalar daglara gitsin, daşlara gitsin!» diýip, ellerini ýere urýarlar.

* * *

Ýel tursa, sussuň basylýan adamyň gelermiş.

* * *

Ýel tursa, «Şemal ýuwaş, goýun ýuwaş» diýip gaýtalamaly-myş.

* * *

Möwlana Jelaleddin Rumy gepe-söze suwara, dilewar adamlaryň, şahyrlaryň piri. Şahyrçylyk ýoluna gadam goýanlar «Ozaly Hudaý, ahyry Hudaý, pirim Jelaleddin Rumy kömege ýetiş!» diýip, onuň ruhuny kömege çagyrmaly. Jelaleddin Rumy XIII asyrdaky Türkiýede ýaşan türkmen, taryhy şahs, uly söz ussady. Ähli şahyrlaryň, söz ussatlarynyň ruhy halypasy.

* * *

Nalaç baba – jykyryň piri. Türkmenistanda suwuň gytçylyk etmegi zerarly jykyr guraly ýasalyp, işe girizilipdir. Ony ilkinji ýasan, işe girizen hem Nalaç baba bolmaly. Jykyr bilen suw alyp, ekin ýerlerini suwarypdyrlar. Öz pirleri Nalaç babanyň ruhuna ýüzlenmek jykyr bilen iş salyşýanlar üçin yryma öwrülip gidipdir.

* * *

Nuh pygamber – agaçdyr gäminiň piri. Nuh atamyzyň zamanýnda onuň kowumlarynyň köpüsi azyp, ýaramaz hereketler edip başlapdyr. Şonda Allatagala oňa «Agaçdan gämi ýasap, özüňe eýerýän adamlary ýanyňa al-da, suw bilen daşlaşyp git, onsoň men ýeriň ýüzünü sile aldyrjak» diýipdir. Şonda Nuh pygamber gämi ýasapdyr, şol gämi bilen hem özüne ynananlary halas edipdir. Şonuň üçin hem, ony agaçdyr gäminiň piri hasaplap, şoňa sygynypdyrlar.

* * *

Parawbibi çagasy bolmaly aýallaryň howandary hasaplanylýar. Parawbibi türkmen halkynyň ynanjyna görä, halallyk nyşany¹.

* * *

Pugta – tamdyryň piri. Tamdyr salnanda Pir Pugta çagyrylýar. Aýallar tamdyra çörek ýapanlarynda hem «Pirim, pirim, Pir Pugta men ýapaýyn, sen togta» diýip, ýapan çörekleriniň gaçmazlygyny dileg edipdirler. Ynanja görä, dilegler hem kabul bolupdyr.

* * *

Sahy Sagdy Wakgas – jomartlaryň piri. Sahy Sagdy Wakgasyň örän sahy adam bolanlygy hakda halk arasynda rowaýatlar kän².

* * *

Sarsgyn baba – Hoja Abdylla Ensary – diş agyrynyň piri. Dişi agyrýan adamlar Hoja Abdylla babanyň ýoluna bir zat aýdyp, ýardam bermegini dileýärler.

¹ Rowaýata görä, ol örän owadan gyz ekeni. Bir gezek meýdana gezelenje çykanda görüpleriň biri, onuň haýsy tarapa gidenligini duşmana aýdýar. Duşman ýaş gyzy kowalap başlaýar. Dagyň düýbünde gaçyp gizlenen Parawbibi «Duşman namysymy depelemesin, maňa ýol salgy bereweri!» diýip, Hudaýtagala ýalbarýar weli, dag darka ýarylyp, açylyp Parawbibi girip gidýär. Dag hem ýapylýar. Şeýlelikde, Parawbibi halallygyň nyşany hökmünde halk arasynda tanalýar. Çaga garaşýan aýallar hem Parawbibiden medet dileýärler.

² Sahy Sagdy Wakgasyň jaýlanan ýeri barada hem dürli maglumatlar bar. Tagtabazar etrapynda «Sahy baba» ady bilen il-içinde uly ynama eýe bolan öwlüýä bar. «Bu öwlüýä baranlaryň dilegleri kabul bolýar» diýen ynanç halk arasyna ýaýrapdyr. Ýene-de «Sahy Sagdy Wakgas» atly öwlüýä Magtymguly etrabynda ýerleşýär. Adamlar sahylygyň, jomartlygyň pirinden ýagşy dilegler edip, bu ýere zyýarat edýärler.

* * *

Soltan Hüpbüjan – öýlenjekdir at aljagyň piri. Türkmenlerde geçmişde at almak hem edil öýlenmek bilen deň derejede diýen ýaly görnüpdir. Soltan Hüpbüjan çagyrylsa, dilegler kabul bolar ekeni¹.

* * *

Süleýman pygamber – sebetdir, suwuň piri. Süleýman pygamberiň bir ýüzügi bar ekeni. Şol ýüzügiň kömegi bilen ähli zatlardan baş çykarar ekeni. «Her bir adam zähmet çekmeli, adam bu dünýä zähmet çekmek üçin gelipdir» diýen pikire uýan pygamberiň özi hem zähmet çekipdir, ol sebet örer ekeni. Şonuň üçin hem ol sebet örmekligiň piri hasaplanylýar. Şonuň bilen birlikde suwuň hem piridir. Beýik Magtymguly atamyz «Ýele, suwa hökmi ýörgen Süleýman» diýip, Süleýman pygamberiň köp zatlara güýji ýeten pygamberdigini ýatlaýar.

* * *

Sümsük-Sümek baba – gyrkymyň piri. Türkmen halky maldarçylyk bilen meşgullanansoň, gyrkym işleri örän gyzgalaňly geçirilipdir. Şonuň üçin hem, ilkinji ökde adamlary pir hökmünde ýatlapdyrlar. Iň ilkinji ökde gyrkymçy hem Sümsük-Sümek baba bolupdyr. Sümek hem ýüňden daralyp taýýarlanylýar. Bu at ýörite sümek edilýänligi bilen baglanyşyklydyr.

* * *

Ussa Badýan – juwazyň piri. Türkmen halky ähli nygmatlary özi öndüripdir. Juwaz oýlap tapyp, juwaz bilen ýag alypdyr-

¹ Şonuň üçin hem türkmen halky öz ynanjyna görä, pir hökmünde sygynyp, «Ozaly Alla, ahyry Alla, Soltan Hüpbüjan, özüň yetişeweri!» diýip, dileg ederler ekeni.

lar. Juwazy ilkinji oýlap tapyp, ýag çykaryp başlan Ussa Bad-ýan hasaplanylýpdyr¹.

* * *

Şeýtan – Ýelkildik baba – ogrularyň piri. Ogrular hem özerine pir tutunyp, şony çagyryp, öz ýaramaz işlerine başlapdyrlar.

* * *

Şyhy Zinde – guýynyň piri. Türkmenistanda çöllük ýerler kân bolany üçin, suwsuzlyk belasy agdyk bolupdyr. Şonuň üçin hem, geçmişde guýular gazylypdyr. Ilkinji guýy gazan, ony oýlap tapan hem Şyhy Zinde bolupdyr. Şonuň üçin guýy gazyjylar mydama öz işlerine başlanlarynda Şyhy Zindäni çagyryp, ondan ýardam isläpdirler.

* * *

Şyhym Pukara – Hütdükgyz – tapylmaýan zatlaryň piri. Bir zat ýitende Şyhym Pukaranyň ýa-da Hütdükgyzyň ýoluna zat aýdyp, kömek, ýardam isläpdirler.

¹ Emma Daşoguz welaýatynyň Gurbansoltan eje etrabyndan ýazylyp alnan rowaýata görä, juwazyň piri hezreti Noşinaýdin pir hasaplanylýpdyr. Ol juwaz oýlap, ýag almakçy bolup, iş mallaryny aýlap başlapdyr weli, näçe azap etse-de, ýag çykmadyr. Soňra ol bende Allatagala nalyş edipdir. «Men çagajyklarymy nädip ekläýin, bu ýasan guralym bilen hem ýag alyp bilmedim» diýip, zarynlap gözýaş edipdir. Gözünden syrygyp gaýdan gözýaş damjalary şol gurala damypdyr weli, birden Allatagalanyň gudraty bilen şol ýerden ýag çykyp başlapdyr. Onsoň Noşinaýdin pir juwazy birneme çyglandyrmalydygyna düşünpdir. Şeýdibem, ýag çykarmaklyk ýola goýlupdyr. Her welaýatyň hem öz ussatlarynyň bolan bolmagy ahmal. Şeýlelikde, Ussa Badýan hem, Hezreti Noşinaýdin pir hem juwazyň piri hasaplanylýar.

* * *

Ybraýym Halylulla – ymaratyň, milletiň piri. Her bir dine uýýan adamdan «Kimiň ymmaty, kimiň milleti, kimiň dosty, kimiň mezhebi» diýip, soranlarynda:

Muhammet ymmaty,
Ybraýym Halylullanyň milleti,
Dostumyz dört Çaryýarlar,
Mezhebimiz Ymam Agzam.

diýip, jogap bermelimiş. Ybraýym Halylulla ymaratyň piri hökmünde hem tanalýar. Çünki ol Kábäni ilkinji guran hasaplanylýar¹.

* * *

Ymam Agzam – söwdanyň piri. Türkmen ahlagyna görä, söwda edilende adam hiç wagt söwdasyny yzyna gaýtarmaly däl. Ol meshebsizlik hasaplanylýar. «Pylany mezhebinde durmady, söwdasyny gaýtardy» diýlip, şol söwdasyny gaýtaran adam ýazgarylýar. Ymam Agzam halallygyň nyşany hasaplanylýpdyr. Oňa şeýle halal bolanlygy üçin üç ýaşynda ymamlyk berlipdir. Şonuň üçin hem «Kimiň mezhebi?» diýen soraga «Mezhebimiz Ymam Agzam» diýlip, jogap berilýär.

* * *

Ysmaýyl goja – noýbadyr mäşiň piri. Türkmen halky däneli ösümlüklere uly orun berýär. Her ekiniň hem özüniň başlan-

¹ Rowaýata görä, Ybraýym Halylulla haýat dikeldýärmiş weli, ýykylýarmyş. Şonda Azazyl (şeýtan) seredip duran ekeni. Ol örän bilimli perişde bolupdyr. Ol Ybraýyma «Pahna bilen galdyr» diýipdir. Şondan soň Ybraýym pygamber pahna bilen berkidip salypdyr weli, ymarat ýykylman durupdyr. «Käbäniň salynmagynda şeýtanyň hem goşandy bar» diýen gürrüň şondan galypdyr.

gyjyny başlan adamlar bolýar. Şolara pir hökmünde hormat-sylag bilen garalypdyr. Her bir ekiniň piri çagyrylsa, hasylyň bitginli boljakdygyna halk ynanyndyr.

* * *

Eýýup pygamber – ýüpek gurçugynyň piri. Eýýup pygamber sabyrlylygyň hem piridir. Magtymguly Pyragynyň goşgularynda Eýýup ýaly sabyrly bolmagy ündeýän setirlere kän düş gelmek bolýar¹.

* * *

Äraly pir – ýaranyň piri. Endam-jany ýaraly bolan adamlar Äraly piriň ýoluna bir zat aýdyp, hudaýýoly paýlar ekenler weli, şol iş barada tutan maksadyň hem amala aşýar ekeni.

* * *

Ýalaňaç baba – borýadyr gamyş kepäniň piri. Şu zatlary ilkinji oýlap tapan Ýalaňaç baba hasaplanylýar. Ýazlaga gidenlerinde, malyň yzyna düşüp, sonarlyk ýerlere göçüpdirler. Şonda borýa, gamyş kepbe ýaly zatlar zerur bolupdyr. Şony ilkinji oýlap tapan ussatlar hem pir hasaplanylýpdyr.

¹ Rowaýata görä, Eýýup pygamberiň endamyny 40 ýyl ýüpek gurçugy iýip ýatypdyr. Ahyrda sabyr edip, sabyr edip, ýere gaçan bir gurçugy (doýup ýere gaçan) alyp «Senem iý, janawer» diýip, öňki iýen ýerine goýberýär weli, ol öňküden hem beter iýip başlaýar. Eýýup pygamber şonda Allatagala nalyş edýär: «Eý, Taňrym, meniň ne ýazygym bardy, bu indi öňküden hem beter iýip başlady» diýip, zarynlaýar weli, Allatagalanyň rehimi inýär-de, Eýýup pygambere şeýle diýýär: «Sen ol gurçuga nesibesinden artyk iýdirjek bolduň, ol doýup ýere gaçdy, sen bolsa ony ýene-de öňki ýerinde goýduň, hiç kim nesibesinden artyk iýip bilmez» diýýär-de, Eýýup pygamberi şeýle sabyr edeni üçin halas edýär. Ol halk arasynda sabyrlylygyň hem ýüpek gurçugynyň piri hökmünde tanalýar.

* * *

Agşam ýatylanda okalýan dogany sag egniňe gyşaryp, okamaly. Eger arkan düşüp okasaň, garnyňa şeytan münermiş.

* * *

Gurban baýramynda hiňňildik uçaň, günäleriň dökülmüş.

* * *

Gurbanlyk üçin öldürilen çebşin eti derman hasaplanarmyş. «Gurbanlyk, gurbanlyk, birje çebşim dermanlyk» diýlip, sanawaç sanalypdyr.

* * *

Gurbanlyk üçin öldürilen malyň damak ganyny, yrym edip, maňlaýyňa çalmalymyş.

* * *

Pygamber toýy (ak goýun toý) tutulanda, yrym edilip, Muhammet pygamberiň gowy gören tagamy bolan süýtliaş bişirilýär.

* * *

Pygamber toýy, adam şol ýaşa ýetmän ölse, şol ýaşa barandan soň, merhum bolsa-da, tutulýar.

* * *

Mukaddes Oaza başlananda, dürli tagamlar bişirilip, ys çykarylmalý.

* * *

Oaza gutaranda hem mukaddes Oaza baýramy belleniip ys çykarylýar.

* * *

Oraza aýynda (baýramçylykda) bedeniňi hem kalbyňy päk-lemeli. Allatagaladan ýagşy dilegler etmeli. Bişirlen nygmatlary ýagşy niýet bilen yrym edip ak desterhana salmaly. Ýagşy niýetler bilen täze çaga doglan, gelin edinilen öýlere barlyp gaýdylýar. Täze eşikler geýmeli, iň bolmanda barmagyňa akja ýüp saramaly.

OTPARAZLYK DINI BILEN BAGLANYŞYKLY YRYMLAR

Ýaş çaga aglap goýar ýerde goýmasa, ot ýakyp, oduň közüniň üstüne duz sepip, pat edip patylansoň, çagany oduň üstünden eýläk-beýläk bökdürmeli.

* * *

Uly adamlar kesellänlerinde hem käbir ýerlerde otdan bökdürýärler ýa-da oduň daşyndan aýlaýarlar.

* * *

Oda tüýkürseň, diliňe ýara çykarmyş ýa-da köp basyrganarsyň.

* * *

Ösüp oturan agajy otlamak günä.

* * *

Eger-de şaman ody ýakyljak bolsa, onda ýedi öýden birden çöp ýygnamaly.

* * *

Mal öldürilende damak gany dökülen ýerde (malyň damagy çalnan ýer) hökmany suratda ot ýakmaly. Çünki türkmen halky

«Ot astynda bela galmaz» diýen nakyla uýýandyr. Şu maksat bilen hem ot ýakylýar.

* * *

Täze jaýa göçülip barlanda «Şu öýüň ojagynda mydam ot ýanyp dursun, öý bereketli bolsun, ody alawlap ýanyp dursun» diýlip, sadaka berilýär. Muňa «gazan sadaka» diýilýär.

* * *

Halk arasynda meret aýy agyr aý hasaplanylýpdyr, şol aýda ys çykarylýpdyr. Uly «Şaman oduny» ýakar ekenler. Şol oduň üstünden üç gezek eýläk-beýläk böküp, günälerini dökyän hasaplapdyrlar.

* * *

Adamynyň bedeniniň bir ýerinden mör-möjek çaksa, derrew şol ýere ot basylýar.

* * *

Täze gelin edinilende «Göz-dilden gorap saklasyn» diýlip, yrym edilip, ýüzärlik tütedilýär.

GYMMATBAHA DAŞLAR BILEN BAGLANÝŞYKLY YRYMLAR

Ýaşma daşyndan ýasalan monjugy aşgazana ýetip duran
uzynlykda dakynsaň, aşgazan agyrmaz.

* * *

Almaz daşy – adama güýç berýär.
Zümerret daşy – gözüňi ýiteldýär.
Pöwrize daşy – bagt getirýär.
Hakyk – şatlyk getirýän daşdyr.
Sadap – ömrüňi uzaldýar.
Ýantar – göz degmekden goraýar.
Ýakut (lagl) – söýgi getirýär.
Sapfir – wepalylyk berýär.
Ametist – ýüzüňe ýygyrt getirmeýär.
Nefrit – ýylidyrym urmakdan goraýar.

SANAWAÇLY YRYMLAR

Täret kylmaga gidilende sanalýan yrym sanawajy:

Bissimilla rahman rahym!
Elime aldym kündügi,
Çykdyň Allaň ýoluna.
Baryp aýdyň Subhana,
Bizem baryas mekana.

* * *

Aýagyňy ýuwanyňda aýdylýan sanawaç:

Bissimilla rahman rahym!
Gaýma, aýagym gaýma,
Syrat köprüsinden taýma,
Syrat köprüsinden geçirgin,
Tamug (döwzah) odun öçürgin!
Jennetden jaý etgin,
Içini nur etgin!

* * *

Öwlüýäniň duşundan geçileňde şeýle sanawaç sanamaly-
mys:

Bissimilla rahman rahym!
La-ilähä illalla,
Bizem bararys enşalla,
«Alla» diýip ýatanlar,
Gara guma batanlar,
Kyýamat bolan wagty,
Bolarsyňyz salamat.

* * *

Agşam ýatanyňda «Ertir sag-aman tursam» diýen ýagşy niýetler bilen ýatmaly. Magtymguly «Kysmatyna kaýyl bolan adamzady, bu dünýä mülkünde soltan, şa» hasaplaýar. Şeýle yrym sanawajy sanalýar:

Bissimilla rahman rahym!
Agşam ýatsam, ýa Alla,
Ertir tursam enşalla,
Eger tursam, turmasam,
La-ilähä illalla.
Muhammet Resulalla,
Iman bersin, ýa Alla!

* * *

Agşam ýatylanda sanalýan ýene-de bir yrym sanawajy:

Başym goýdum ýassyga,
Könlüm berdim Allaga,
«Alla, Alla» diýemde,
Uçmah agzy açylsyn,
«Subhanalla» diýemde,
Ýedi dowzah ýapylsyn,
Golumdadyr Gurhanym,

Ýüregimde imanym,
Daşymyzda demir gala,
Ýa Muhammet, ýa Alla!

* * *

Her säher ir bilen turlanda ýagşy niýetler, dilegler bilen
sanalýan yrym sanawajy:

Bissimilla rahman rahym!
Säher wagtyň senasy,
Ýagşylaryň dogasy,
Syratyňdan geçirgin,
Tamug (dowzah) odun öçürgin!

* * *

Mumyýa dagdan atylyp alynýar. Şonda yrym edilip, şeýle
sanawaç sanalýar:

Bissimilla rahman rahym!
Mumyýa aga senmisiň,
Döwüge-synyga emmisiň,
Döwüge-synyga em bolmasaň,
Merwerit ibäriň yzyňdan.

* * *

Otparazlyk dini döwründe, yslamdan ozal türkmenler oda
Hudaý hökmünde garapdyrlar, ondan dileg diläpdirler. Uly ot
(şaman ody) ýakyp, üstünden böküpdirler. Şonuň bilen hem
«Günälerimizi dökýäris» diýip hasaplapdyrlar. Otparazlyk dini
yslamyň günä düşünjesi bilen utgaşyp gidipdir. Şol otdan
bökülende sanalýan sanawaç setirleri yryma öwrülip gidipdir.
Şol sanawaç setirleri şulardan ybarat:

Şaman ot, boldum şat,
Parlap üstünden bökdüm,
Za:rlap günämi dökdüm,
Sygyndym saňa za:rlap,
Goýmagyn, meni ha:rlap,
Ýetir, rysgal-aşymy,
Uzak ýaşat ýaşymy,
Işlerimi şowlandyr,
Hal-ýagdaýym gowlandyr...

Ýüzärlik ýyglanda diňe anna güni ýygylýar, «Şonda onuň dermanlyk häsiýeti güýçli bolýar» diýen yrym halk arasynda ýaşap gelýär. Türkmen halky bar zady eýeli hasaplapdyr, her bir närise bilen mähirli gürleşip, salamlaşyp, rugsat sorap almagy endik edinipdir. Ýüzärlik ýyglanda sanalýan sanawaç şeýle:

Bissimilla rahman rahym!
Essalawmaleýkim, adraspan,
Meni iberdi Omar-Osman,
Derdime derman bol,
Dertlime şypa!

* * *

Türkmen halky suwa-da janly zat hökmünde garapdyr. Suwuň hem eýesi barmyş. Gije garaňkyda suw almaga barmaly dälmiş, suwuň eýesiniň gahary gelip, zyýan etmegi ahmalmyş. Gije suw almaga barmaly däl, eger barylsa, suw bilen salamlaşyp, soňra suw dilemeli.

Myhman, namaz, täret keramatly zatlar bolany üçin şolar bilen baglanyşdyrylyp, dileg edilýär:

Essalawmaleýkim, suw aga!
Elimi-ýüzümi ýuw aga,
Öýüme myhman geldi,
Täret suwy ber aga!

* * *

Türkmenler dürli döwürlerde ýyladyza, aýa, güne sejde edipdirler. Ir bilen turup güne salam beripdirler, işleriniň şowly bolmagyny dileg edipdirler:

Essalawmaleýkim, Gün aga,
Sensiz günüm kyn aga!
Nuruňdan eçilgin,
Rysgalymyz açylsyn!
Senden bereket,
Menden hereket!

diýip, şol günüň işleriniň başyny tutupdyrlar.

* * *

Türkmenler täze aý doganda aýy hem ýüzlerine sylypdylar. Umuman, gowy zatlar maňlaýyňa sylýňar. Täzeje dogan aýdan hem köp gowulyklara garaşypdyrlar. İşleriniň oňuna bolmagyny diläpdirler. Täze dogan aýa ýüzlenip:

Hakgaý, hakgaý telimbaý,
Ýeneki aýlara, ýeneki günlere,
Baş esen, bagry bitin,
Özüň ýetir Hudaýym, omyn!
Allahy ekber!

diýen sanawajy sanapdyrlar, soňra bolsa. «Ýörün, Käbe gide-liň!» diýip, Käbe tarap ugrapdyrlar. Bu zatlar yrym edilip, ýerine ýetirilipdir. Onsoň «Biz azyk-suwlugymyzy alyp gaýtmadyrys, ýörün, azygymyzy alyp gaýdalyň!» diýip, yzlaryna gaýdypdyrlar. Şeýlelikde, Käbe gidip gelen ýaly duýgyny başdan geçiripdirler. Täze dogan aý dik bolsa, ýagşylyga ýorupdyrlar. «Aýym-dik, bendäm-ýatyk, aýym-ýatyk, bendäm-dik» diýen nakyl hem döräpdir. «Aý dik dogsa, bendesi rahat, dynç bolar, aý ýatyk dogan bolsa, bendesi aladaly bolar» diýlip, yrym edilipdir.

* * *

Eger näsagyň kellesini ýa-da aýagyny owkalasaň, onda şeýle sözleri sanamaly, şonda näsag basym gutularmyş:

Tüf, tüf, daga gitsin, daşa gitsin,
Bir ujy duşmana ýetsin!

* * *

Eger-de eliň ýa-da aýagyň dyrnagyny alsaň, bir ýere üýşürüp gömmelimiş. Dyrnagyň gömülenine ot-çöpler şaýat bolmalymyş, şonda dert-bela el-aýagyňa gelmezmiş. Dyrnagyň üstüne uzyn-uzyn bugdaý sypalyny gyrkyp: «Elim-aýagym uzyn bolsun! «Elim-aýagym uzyn bolsun!» diýip, şeýle sanawajy hem sanamalymyş:

Goýnum müňe ýetende,
Düýäm ýüze ýetende,
Altyna gaplap dakynaýaryn.

diýip, baý bolsaň, dyrnagyňy hem unutmajakdygyňy ýatlatmalymyş.

* * *

Goýun çopan ýa-da beýleki bir maly bakýan çopan özüne çopan taýagyny edinmeli bolsa, bir taýagy alyp:

Asa,¹ Musa, döwlet, şum,
Asa, Musa, döwlet, şum

diýip, eliniň tutamy bilen tutamlap, döwlet bolan ýerinden, taýak çeni bolanda kesip, mal bakmaga ulanybermeli ýa-da taýagy eliniň bilen tutamlamaly-da «Tutam, bir tutam, tutam üstüne tutam» diýip, jübt tutam edip, taýak çeni bolanda kesmeli, şonda döwletli taýak bolarmyş.

* * *

Eger-de öz bagtyňy synap görjek bolsaň, geljegiňi çaklap göresini gelse, şeýle etmeli:

Ýere köp çyzyk çyzmaly, takmynan, 20-30 sany, ondan soň eline çöp alyp, şeýle sanamaly:

Haýyr-şer, haýyr-şer, haýyr-şer,
Döwlet-şum, haýyr-şer, döwlet-şum.

«Şonda çyzan çyzygyň haýyrda ýa-da döwletde gutarsa, gowy zada garaşmaly, eger-de şerde ýa-da şumda gutarsa, ýaramazlyklar bolmagy ahmal» diýip, halk şeýle yrym döredipdir.

* * *

Eger-de çöl ýerde iki adam biri-birine sataşsa, olar haýsynyň bagtly boljagyny bilmek isleseler, olaryň hersi on, on baş

¹ Asa – bu ýerde hasa manysynda.

ädim biri-birinden uzakda durmaly-da, dabanlary bilen ölçäp, biri-birine ýakynlaşybermeli. Biri «dähedem», beýlekisi «dessem» diýip, biri-birine ýakynlaşyp başlamaly. Şonda kimiň gürlemeli gezegi iň soňunda gelse, ol iň soňky gezek dabanyny ýere goýanda «meňki seňkä rüstem» diýmeli. Kim rüstem çyksa, şonuň bagty rüstem bolýarmyş.

Sanawajy şeýle:

Dähedem, dessem,
Meňki seňkä rüstem.

* * *

Eger-de ýagyş ýagmagyny isleseň, asmanda bulut bar wagtynda bir balygy ýa-da gurbagany başaşak asyp goýmaly-da:

Ýag ýaganak,
Guý guýanak
diýip sanamaly.

* * *

Ýagyş ýagyp duran wagty ýa-da ýaz aýlary gök gübürdände şeýle sanawaç sanamaly:

Ýagyş ýagara geldi,
Saman suwara geldi,
Öýmüziň daşy kömelek!

* * *

Şeýle sanawaç sanalsa, ýagyş köp ýagarmyş, kömelek köp bolarmyş, ot-çöp köp bolup, ýaz örän gowy gelermiş.

* * *

Ilkinji ýaz ýagşy ýaganda gyzjagazlar bökjekläp, saçjagazlaryny ezip, elleri bilen sypalap, aşaklygyna daraklamaly, şeýle sanawaç setirlerini sanamaly:

Ös saçym ös,
Ösmeseň, bes,
Atyma duşak,
Bilime guşak!

Şeýle sanawajy sanap, saçlarynyň ösjekdigine ynanypdyrlar.

* * *

Çagalar derýada, ýapda suwa düşenlerinde, suwy mör-möjekden arassalamak üçin şeýle sanawaç sanapdyrlar;

Ilersi palan,
Gaýrasy palan,
Bar bolsa, çyksyn,
Ýylan-içýan,
Baýyň gyzy suwa düşjek.
Baýyň ogly suwa düşjek.

DÜRLI MAZMUNLY YRYMLAR

Ir säher turup, Allatagaladan dileg etseň, dilegleriň kabul bolarmyş, çünki şol wagtlar hem ikindinara Biribaryň dergähleri açylarmyş.

* * *

«Nal asman bilen zemin arasyndaky baglanyşygy saklaýar» diýlen ynanç bar. Nal göz degmekden gorap saklaýar. «Nal aýagyň aşagynda bolsa-da, bagt depäňde bolsun!» diýilýär.

* * *

Gündeşlik azabyndan jepa çekenleriň gözýaşynyň her damjasy derýa bolup, dowzah oduny öçürermiş.

* * *

Arçany çapmak külli günä, akyp ýatan çeşme suwy peseler.

Agşamara süýt, şeker, ýumurtga ýaly ak zatlary goňşy-golamdan almaly däl, eger alnaýsa-da, beren adam onuň üstüne kükürt çyzyp bermeli.

* * *

Söwdagär, daýhan, beýleki hünärdäki adamlar öz görýän peýdalaryny, yrym edip, diňe ýagşy zatlara ulanmaly.

* * *

Dogry sözli, ýüregi päk, halal adamlaryň sanan puly hem, çeken harydy hem dogry çykarmyş.

* * *

Betgüman adamlaryň edýän işleri şere eltyändir. «Güman imandan aýrar» diýilýär.

* * *

Köwüş tersine dünderilip dursa, ony beýlesine öwürmeli, şonda eýesine alkys aýdarmyş. Eger ters duran bolsa, ýaman dilegler edip durarmyş. Munuň bilen baglanyşykly bir rowaýat hem bar¹.

* * *

Suwa, külüň üstüne buşukmaklyk gowy görülmeýär.

* * *

Çäýnegiň jürnügini çay äberilýän adama bakdyryp goýmasaň, ara tow düşermiş.

* * *

Bir ýere baranyňda işigiň agzynda çommalyp oturmaklyk gowy görülmeýär. Garyplyga eltermiş.

* * *

Jaýa gireniňde, boş jaý hem bolsa salam berip girmeli. Öýüňem eýesi barmyş.

¹ Bir adam aradan çykypdyr weli, hiç hili sogaby ýokmuş. «Heý, bir sogabam tapylmazmyka?» diýip, gözläpdirler weli, ýekeje sogap tapypdyrlar. Ol hem bir gezek ters tarapyna duran köwşi beýle tarapyna agdaran ekeni.

* * *

Gün ýaşyp barýan wagty ýatmaklyk gowy görülmeýär. Şol wagt ýatsañ, kelleagyry hem peýda bolarmyş. Şol wagtlar saç daramak, tikin tikmek, kir ýuwmak oňlanylmaýar.

* * *

Egniň çekse, görüşjeksiň, biri geler ýa-da sen myhmançylyga gidersiň.

* * *

Aýagyň aşagy gijese, gezjeksiň. Ýol ýörärsiň, oňa-muňa gezelenje gidersiň.

* * *

Diliň gijese, biri bilen gaty-gaýrym söz aýdyşjaksyň.

* * *

Sag elin aýasy gijese, pul düşjekdir, çep elin aýasy gijese, pul sowjaksyň.

* * *

Gözün çekse, ýa gynanjaksyň, ýa begenjeksiň. Eger-de kimiň ýyly halal haýwan bolsa, onda sag gözi çekse, begener, ýyly haram haýwan bolsa, onda çep gözi çekse, begener.

* * *

Eşiğin ýyrtylsa, egniňdekä tikmeli däl, gowulyga ýorulmaýar. «Akylyňy hem bile çatarsyň» diýilýär.

* * *

Sübsäni ýatyryp goýmaly, dik goýulsa, öýde agzalalyk bolarmyş. Käbir ýerlerde bolsa, «garyplyga eltermiş» diýilýär. «Eger-de sübsäni ýatyryp goýsaň, duşmanyň başy aşak bolarmyş, baş galdyryp bilmezmiş» hem diýilýär.

* * *

Ýuwluk gören adamynyň elinden suw akytdyryp, şol suwuň sarkyndysyny içmelimiş. Şol suwy içen adam ýuwluk görermiş.

* * *

Iki adam tirkeşip barýan bolsa, öňünden agaç çyksa, hersi bir tarapyndan geçmeli däl, ara tow düşermiş.

* * *

Ertir irden aýna seredeninde «Bissimilla» diýip seretseň, görküňe görk goşularmyş.

* * *

Ýerden bir zat tapsaň «kimiňki?» diýip, üç gezek gygymaly. Adam bolmasa-da, gygyranyňy ot-çöpler eşidip, şaýat bolmalymyş. Hiç kim jogap bermese, şol zat saňa halal bolýar.

* * *

Çaýynda boýçy görünse, «myhman gelýär» diýlip, çak edilýär. Bir boýçy bolsa, bir myhman, iki bolsa iki myhman geller. Eger boýçy ýumşak bolsa, aýal maşgala, gaty bolsa, erkek adamdyr.

* * *

Hamyr edip otyrkaň, hamyryň sýçrasa, şol gün myhman gelermiş.

* * *

Saç daranyňda, daragyň eliňden gaçsa, öýüňe myhman geler.

* * *

Gijesine pul berilse, gowy görülmeýär, şol adam bilen ara töw düşmegi ahmalmyş.

* * *

Öýde sykylyk atmak gowy görülmeýär. «Öý boşarmyş» diýilýär.

* * *

Gije aýna seretseň, sypatyň şöhlesi gaçarmyş.

* * *

Agşamyna süýt, çal, süzme, umuman, ak zatlar başga öýe berilse, sygra ýaramaz täsir edermiş.

* * *

Ýatanyň üstünden ätleseň, boýy kelte bolarmyş.

* * *

Agzyň bilen çöp dişleseň, akylyň kem bolarmyş.

* * *

Baldyry tüýlek adam bagtly bolarmyş.

* * *

Kimiň eliniň aýasynda üç çzyk bolsa, ol adam gysyk bolarmyş, çzyk kân bolsa, onda ol adam sahydyr.

* * *

Gije külň üstünden geçeň, «Al-arwaha uçarsyň» diýilýär. Eger geçmeli bolsa, onda sagyňa-soluňa üç gezek tükürmelimiş.

* * *

Damak ganyň üstünden ätlesen, gözň gyzy bolarmyş.

* * *

Üstünden baýguş uçup geçe, gowulyga ýorulmaýar.

* * *

Hiç kime görkezmän, düýäniň ýüňüni, doňzuň dişini dakynsaň, dog a etmezmiş.

* * *

Gök daş daksaň, göz degmezek bolarmyş.

* * *

Iňne bergili bolmaly dälmiş, gowulyga ýorulmaýar.

* * *

Ýagyş ýaganda ýagşa ýüzüni tutsaň, ýüz gün, eliň tutsaň, elli gün ýagarmyş.

* * *

Sadaka münde bir belany gaýtarmyş.

* * *

Saçyna saçbagy öryän zenanlar agşam ýatanlarynda saçlaryny çözüp ýatmasalar, durmuşynda düwün galarmyş.

* * *

Düşen saçy ýüzärligiň düýbüne gömmek sogapmyş. Ýakmak, suwa akdyrmak, zyňmak günä bolýar. Saç onda-munda dagap ýatsa, garaguş agyry keseline uçrarsyň. Eger-de saç ýakylsa, saçyň eýesiniň ýogalan çagasy bolsa, «ejemiň ysy gelýär» diýermiş.

* * *

Adam düşen saçyň üstünde ýatsa, basyrganarmyş.

* * *

Nätanyş adamynyň öýünde saç darasaň, saç utanyp düşýärmiş.

* * *

Saça göz monjugy, alaja, altyn-kümüş, garaz bir bezeg şaýlaryny daksaň, saç çalt ösýärmiş.

* * *

Gün batanda saçy çözüp, daşary çykmary däl, «ýasa ýaýyldymmykam» diýip, saç perýat edip düşermiş.

* * *

Säher bilen gün dogmanka, saç darasaň, bagtly, owadan, sagdyn bolarsyň. Saçyňy perişdeler darap berermiş.

* * *

Düşen saçyňy başga birine ýygmatmaklyk gowy görülmeyär.

* * *

Sakgal daralýan darakda saç daramaly däl, saç namys edip düşermiş.

* * *

Ýat ýerde saç darasaň, düşen saçyňy alyp gaýtmalymyş.

* * *

Saçy anna güni ýuwmaklyk sogapdyr.

* * *

Saç örülende onuň ujuny, ýagny saçbagyň düwnünden aşagyny uzyn goýsaň, doganyň ömri uzyn bolarmyş.

* * *

Bir öýde birbada telim bolup saç daralsa, gowy görülmeyär. Eger şeýle etmeli bolsa «Toýa gitjek» diýip, darap başlamalymyş.

* * *

Saç çözülgikä, adamlara görünmek aýyp hasaplanylypdyr.

* * *

Erkek adam gyz tahýasyny geýse, tahýanyň eýesiniň saçy düşermiş.

* * *

Gyz erkek adamyň tahýasyny geýse, şol gyzyň saçy düşermiş.

* * *

Saçy darap bolanyňdan soň, ýüzüni ýuwmalymyş. Ýogsam, o dünýäde merhumlar «Saçyny darap, ýüzüni ýuwmadyklar gelýär, et iýip, elini ýuwmadyklar gelýär» diýip garşylarmyşlar.

* * *

Sübsäniň üstünden ätläp geçmeklik gowy görülmeýär. Nä-saglamagyň ahmal.

* * *

Tikin tikeninde birden sapagyňa çigin düşse, çözüp bilme-seň, «Äriň göwnüne ýetip bilmersiň» diýlip, çak edilýär.

* * *

Oturan tamyň depesi çatlasa, şol öýde agramçylyk bolar-myş.

* * *

Hydyr gören adamynyň bagty getirermiş. Hydyryň ol adamynyň ýedi arkasyna çenli haýry degermiş.

* * *

Bosaganyň üstünde oturmak, dik durmak, bosaganyň üstünde durup salamlaşmak gowulyga ýorulmaýar. Bosaga, öý-ojak keramatly hasaplanylýar.

* * *

Türkmençilikde iki bolup öý süpürilse, gowy görülmeýär. Çagalykdan «şeyle etmeli däl» diýlip öwredilýär.

* * *

Öýden myhman ugrasa ýa-da öýdäkileriň biri bir ýere ugrasa, onda onuň yzyndan öý süpürmeklik gowy görülmeýär.

* * *

Adama peýda berýän hemme zady ýygnamak, sylamak geljekde dert-bela görmezligiň nyşanydyr.

* * *

Hemme zada aýawly garamaklyk ynsanyň borjudyr, çünki hemme zatlar ynsana hyzmat edýändir. Ynsan ähli zatlary sylamalydyr, aýamalydyr, şonda döwletli bolarsyň.

* * *

Bir ýere gideniňde, ýanyňa burç alsaň, toýuň bilen ýasyň bir günde gelermiş.

* * *

Bir zadyň ýitip, tapylmasa, şeytanyň guýrugyny düwmeli, ýagny bir ýaglygyň, mataň ujuny üç gezek düwüp «Şeytanyň guýrugyny düwdüm» diýip, üç gezek gaýtalamaly. Şonda ýiten zadyň tapylarmyş.

* * *

Inňäň ýitse, «Käkilik ata bir pata» diýip aýat okasaň, şol ýiten inňe tapylarmyş.

* * *

Iňňe ýitende «Iňňe-iňňe, äriň gelyär, çay gaýnat» diýip, üç gezek gaýtalamaly. Şonda ýiten iňňe tapylarmyş.

* * *

Aýagyň dyrnagy bilen eliň dyrnagyny bir günde alsaň, toýuň bilen ýasyň bir günde gelermiş.

* * *

Ruhgüni geýim biçseň, geýim oňmaz.

* * *

Agşam küľüň üstünden geçseň, gowulyga ýorulmaýar.

* * *

Haýsydyr bir zat ýitse, «Ýitigimiň ady Ýusup, şeytan syrtyny gysyp» diýip, üç gezek gaýtalamaly-da, iňňäni ýa-da bir ýitiye zady bir zada çümdürmeli.

* * *

Awa gidilende gazanyň içine tüpeňi üç gezek aýlap gidipdirler. «Şonda awuň şowly bolar» diýlip, yrym edilipdir.

* * *

Sowda edilende harydyň bir essesi bir ýarym esse bolsa, günäsi bolmazmyş.

* * *

Zärgärçilik sungatynda biriň iki esse bolsa-da, günäsi bolmazmyş.

* * *

Eşigiñi görmän çöwre geýseň, ýagşy arzuwlar etmeli, şonda arzuwyň hasyl bolýarmyş.

* * *

Suwa daş, kesek, çüýşe döwük, demir atmak bolmaýar, ol seniň kirpigiñi sanap, ömrüñi azaldarmyş.

* * *

Ýola, öýüň işigine kir suw dökmek külli günä. Al-arwahyň zeper ýetirmegi ahmal.

* * *

Ösüp oturan bagyň düýbünde gije meýdana otursaň, kakynsilkine uçarsyň.

* * *

Ýersiz ýere ant, kasam eden adamynyň ömri kemelermiş.

* * *

Ösüp oturan daragty, öýi bilkastlaýyn otlamagyň günäsi öwlüýäni ýykan bilen deňmiş.

* * *

Gazan gyşyk atarylsa, kimdir biri öýkelärmiş.

* * *

Işigiň agzynda zynjyr goýsaň, ýaman niýet bilen gapyňdan gelýän adamynyň ýaman pikirleri dargap gidermiş.

* * *

Öýüň töwerek-daşyna gül ekilse, örän gowy görülýär. Gözi degýän adamynyň gözi «Bä-ä, bularyň jaýlarynyň gowudygyny, bu gülleri gör-ä» diýip, güllere sereder weli, gülleriň gözelligi onuň gözünüň deggiriligini aýrar» diýen ynanç halk arasyn-da dowam edýär.

* * *

Türkmenlerde bölek-büçek matalardan ýorgan-düşek tikilýär. Bu yrym ýagşy niýetlere gaplanan, aňyrsynda «Göz degmekden gorap saklaýar» diýlen ynanç ýatyr. Şu yrym tygşytlylygy terbiýeleýär, bölek-büçek matalary ýerleşdirip, gül ýaly ýorgan-düşek tikilýär. Şular ýaly işleri edýän zenanlara «Garyp öýüň gaznasy» diýilýär.

* * *

Täze eşik geýlende yrym edip, çalaja çümmükläp «Gutly bolsun, mydama toýa geý!» diýilýär.

* * *

Täze eşigi ilkinji gezek sähetli gün geýmeli.

* * *

Täze eşik geýlende, öňi bilen bir bölejik çörek iýmeli.

* * *

Gyz enesiniň, ene-de gyzynyň eşigini geýse, birinden biriniň ömri gysgalarmyş.

* * *

Ýeňňe-baldyz biri-biriniň eşigini geýse, agasy bilen gelnesiniň arasyna tow düşermiş.

* * *

Iki adam birbada bir sözi bilmezlikde bilelikde aýtsa, oňat habar gelermiş. Biri beýlekisinden «Haçan arzuwym hasyl bolýar?» diýip soramalymyş. Ilki soran adamynyň arzuwy hasyl bolarmyş.

ÝAS DÄBI BILEN BAGLY YRYMLAR

Adam aradan çykanda, süňňüni arassalamak işi geçirilýär, şonda hökman dogan-garyndaşlaryndan adam bolmaly. Aýal adam aradan çykanda ýeňňesi ýa-da ýakyn adamlary girip, süňňüni tutup bermeli. «Atasy öýünden girjek kim bar?» diýlip soralýar. Öz garyndaşlary tarapyndan adam bolmasa, onda daşgynrak garyndaşlary, obadaşlary, babadaşlary, nebereleri, hatda ýat adamlar hem gatnaşyp bilerler. Her bir adam ýedi ölüni ýuwmak işine gatnaşmalydyr, ondan kän ýuwmaga gatnaşsa, gazanýan sogabydyr.

* * *

Adam aradan çykanda, adamsy ýogalsa aýaly, aýaly ýogalsa, adamsy «nämahrem» diýlip, öýden çykarylýar. Hemme welaýatlarda hem aýal adamyň ýanynda aýallar, erkek adamyň ýanynda erkekler oturýarlar.

* * *

Adam aradan çykanda, öýleden soň ýogalsa, ertire çenli myhman alynýar. Şonda merhumyň ýanynda oturanlar gepleşmeli däl. Uklamak hem bolmaýar. Uzyn gije merhumyň ýanynda dik oturmaly, ony her hili mör-möjeklerden gorap saklamaly.

* * *

Merhumy ýatyranylarynda başyny aşak tarapa goýup ýatyr-maly. Halk arasynda «Öli başy aşak, diri başy ýokary» diýlen pähim hem bar.

* * *

Üç günläp ähli bolýan zatlar merhumyň göz önünden geçermiş. «Ölä – aýan, dirä – güman» diýen nakyl hem bar. Onsoň üýşüşip üçüni belleýärler, aýat-töwir edýärler. Eger şeýle edilse, şol pursatlar ýeňil geçermiş.

* * *

Ýedi günläp merhumyň dyrnaklary, saçlary ösmegini do-wam etdirermiş, şol zatlar merhumda örän agyr geçermiş. Mer-humyň hormatyna aýat okalsa, şol pursat ýeňil geçermiş.

* * *

Kyrk gün diýlende, merhumyň ödi ýarylarmyş. Bu pursat örän agyr geçermiş. Şonda üýşülip aýat okalsa, şol pursat ýeňilleşermiş.

* * *

Bir ýyly bolanda merhumyň etleri süňkünden aýrylarmyş. Bu pursat hem örän agyr geçermiş. Aýat-töwir agyrlygy ýeňil-leşdirermiş.

* * *

Merhumy jaýlanlarynda hem aşaklygyna başyny goýup, sag egnine ýatyrmalymyş. Mazara dogany ýa-da ýakyn garyn-daşy, ogly salmalymyş. Geçmişde mazaryň depesinden içi de-şik gamyş goýar ekenler. Bu zatlar «Bardy-geldi merhum öl-medik bolup, özüne geläýse» diýlen umyt bilen edilýär ekeni.

«Eger adam direlse, gygyrsa, içi deşik gamyşdan ses geler» diýip, adamlar oýlanypdyrlar.

* * *

«Merhum ýuwlanda, süňňi gowşak, boş bolsa, onda yzynydan ölüm gaýtalanýar» diýilýär. Eger merhumyň süňňi gaty bolsa, onda ol maşgalada ölüm tiz gaýtalanmazmyş.

* * *

Merhum ýuwlup başlanylanda çep tarapyndan başlanylmaly¹.

* * *

Ýuwusgany örän daşa, aýak basmaz ýaly ýerlere äkidip dökmelimiş².

* * *

«Ýuwusga dökülen ýerlerden biwagt geçseň, kakyn-silkin bolarıyň» diýilýär.

* * *

Ýogalan adamy tiz jaýlamalymyş. Ýogsa merhum özüni tamdyryň odunda ýanýan hasaplarmyş.

* * *

Merhum ýuwan el geýgiji, aşagyna ýazylan matany ýakmak bolmaýarmyş.

¹ «Diri-sagdan, öli-çepden» diýen aýtgý hem bar.

² Merhumyň ýuwan suwuna «ýuwusga» diýilýär. Reňki solgun adama «Reňkiň nähili, ýuwusgadan gorkan ýaly» diýýärler.

* * *

Merhumy ýuwmaga girýän adamynyň eli arassa, ini arassa, kalby päk bolmalydyr.

* * *

Aradan çykan ugradylanda «Merhumlar kimiň baranyňy görmesinler, ýogsa özleriniňkiler bolsa gynanarlar, tozana garyşyp barsyn» diýip, üstünde oturylan keçäni gatyrak silkmeli-miş.

* * *

Merhum ugradylanda keçäni silkip, ýene-de ýazyp goýýarlar. Çünki gölegçiler gelip, ýene-de şol düşekde oturmaly, başga wagtlarda keçe ýazylygy dursa, gowy görülmeyär, ýazylygy duran keçäniň gyrasyny epläp goýýarlar.

* * *

Merhumy alyp ugranlarynda, tabydyň öň tarapyňy ogly götermeli. Eger-de ogly ýok bolsa, iň ýakyn adamsy götermeli-miş.

* * *

Merhum jaýlanylanda sag egni birneme galygrak, çep egni pesräk durmaly. Soňra ýüzüni üç gezek ýelpäp gaýtmaly.

* * *

Öwlüýäniň başynda gölegçilere pul paýlanylýar ekeni, indi bu yrymlar galyşyp gidipdir.

* * *

Ýas ýerinde berlen zady (mata bölegi, pul) ýyldyz görýän-çä, öýe salmaly dälmiş.

* * *

Adam jaýlanylanda her adam azyndan bir pil gum oklamaly. Öňi bilen ogly, dogany, iň ýakyn adamlary bir pilden oklamaly. Jaýlanylanda iň ýakyn adamlary bolmasa, «Pylanynyň bir pil gummy hem ýetmedi» diýilýär.

* * *

Öwlüýäde «Pylany nähili adamdy?» diýlip, merhum barada sorag berilýär. Şonda hemmeler «gowy adamdy» diýip, jogap bermelimiş, merhum barada ýaramaz gürrüň etmeli dälmiş.

* * *

Öwlüýäden getirilen piliň agzyny daş tarapa bakdyryp, tama söýäp, dikligine goýmalymyş. Birsalymdan aýryp, pili ýerde ýatyryp goýmaly. Bu «Ölüm gaýtalanmasyn» diýmegi aňladýar.

* * *

Gölegçileriň öňüni kesip geçmeli dälmiş.

* * *

Ölüm düşende kyrk günläp, ýyllap köne eşikler geýilýär. Käbir welaýatlarda gara, ak eşikler hem geýilýär.

* * *

Adam ölende eşiklerini öýde asyşdyryp goýmaly, şonda olar düzüwligine goýulýar. Şonuň üçin hem diri adamyň eşikleri serlende, çöwre serilýär. Eger kir ýuwlanda düzüw serilse, «ol adam öldümikä?» diýip, perişdeler aýat okarmyş, seren adama hem o dünýäde azap berlermiş.

* * *

Adam ölende käbir ýerlerde üç günläp, kä ýerde bolsa ýedi günläp nahary goňşy-golamlary, ýakyn adamlary getirýärler. Al-arwahlaryň nahary zäherlemegi ahmalmyş.

* * *

Goňşy-golamlar merhum çykan öýe nahar getirende tabagyny ýuwup bermeli, «ölüm ýokuşmasyn» diýen manysy bar.

* * *

Ýas ýerinde çörek dadylanda, çöregi täk döwüp almaly.

* * *

Ýas ýerinde süňk gemirmeli däl, ömür ýaşaýyňy kemeldýärmişiň.

* * *

Ýasda aýbogdaşyňy gurup oturmak bolmaýar, aýagyňa şeytan münemiş.

* * *

Ýasda geleni garşylap, gideni ugradyp durmak bolmaýar. Ruhларыň gaharyny getirermiş.

* * *

Ýas ýerinden gelýärkäň, yzyňa arwah-jyn düşýärmiş. Käbir weläatlarda miweli agajyň daşyndan üç gezek aýlanylyp, soňra öýüne girilýär, şonda arwah-jynlar galarmyş.

* * *

Ýas ýerine baryp gelýärkäň, başga öýe girmeklik gowy görülmeýär.

* * *

Ýas ýerinden çykyp, toý ýere barmak hem gowy дәl.

* * *

Toý ýerinden çykyp, ýas ýerine barmaklyk hem gowy görülmeyär.

* * *

Ýasdan gaýdyp gelip, elleriňi biri-biriniň içinden geçirip oturmaly дәl. Ruhlaryň gaharyny getirermiş.

* * *

Ýas ýerinde köp oturmaly дәlmiş.

* * *

Ýasda nan kökesiz ýapylarmyş.

* * *

«Ölümiň yzy kesilsin, ýoly sowulsyn!» diýlen ýagşy niýet bilen ölümdе nan bişirilende, dürtgiç gyradan başlap, ortada gutarmaly.

* * *

«Hamyr alyp, çişip, köpелmesin, ölüm hem köpелmesin» diýlen ýagşy niýet bilen ýasda petir çörek bişirilýär.

* * *

Ýas ýerine äkidilýän saçaga tāk çörek ýa-da tāk zatlar salynýar.

* * *

Ýas ýerinden yzyna berlen zat ýetime-ýesire berilýärmiş.

* * *

Ýas ýerine ýaş çaga eltilse, gowy görülmeýär.

* * *

Anna agşamy kir ýuwmak, tikin tikmek bolmaýarmyş. Şol gün nahar bişirip, işigi açyp goýmaly, çünki anna agşamlary merhumlar gelýärmiş. Olaryň ruhlary kyrk ýyllap, hantama bolup öýüň töwereginde aýlanyp ýörmüş.

* * *

Merhum ýüklenen düýäniň ýagyny saça çalsaň, saç tiz agarmyş.

* * *

Eger merhumlar düýşüňe girse, sogan iýip aýat okamalymyş.

* * *

Merhumyň eşiklerini ýetim-ýesirlere, garyp-gasarlara, özüni oňarmaýanlara bermelimiş. Eger şeýle edilmese, ol egin-eşiksiz, ýalaňaç halda düýşüňe girermiş.

* * *

Her bir adam ölmezinden öň hem sadaka berip ýörmelimiş. Beren sadakalaryň üstüne saýa salarmyş¹.

¹ «Hülle bolar, bir garyba don berseň» diýip, Magtymguly şahyr hem aýdyp geçipdir. Rowaýata görä, bir gelniň gaýyn enesi ýogalypdyr, merhuma jynaza okalyp, gölegçiler ugranda gelin bir jamy alyp, beýleräk geçip, jamyň üstünde oturypdyr-da, jak-jaklap gülüpdür. Bu ýagdaýy gören molla munuň bir hikmetiniň bardygyny aňlapdyr. Gölegçiler gaýdyp gelenden soň, molla gelniň ýanyna baryp, bu hikmetiň sebäbini sorapdyr. Gelin şeýle jogap beripdir: «Gaýnymyň meni ogluna ýamanlap, urdurmadyk günü ýokdy, endamymyň ganamadyk yeri bolan dälidir. Onsoňam gaýnym şeýle gysgançdy, hiç kime hiç zat bermezdi. Ömründe

* * *

Merhumlaryň belli günlerini, sadaka edip, belläp durmaly-myş. Şeýle edilse, merhum gowulykda düýşüňe girmekmiş.

* * *

Iň soňky deminde iň ýakyn adamlary ýanynda bolsa, merhum razy bolarmyş, bu agyr pursat ýeňillik bilen geçermiş.

* * *

Merhum öýden çykarylanda, jäç döwýärler. Jäç sesine ruh tisginermiş, merhumdan daşlaşarmyş, ýogsa ruh pyr-pyr edip, pyrlanyp, heläk bolup ýöermiş.

* * *

Merhuma jynaza okalýarka (jynaza-merhumyň o dünýäsi üçin ýagşy dilegler etmekdir), ýerde oturyp, ýagşy dileglere goşulmak sogapdyr.

* * *

Türkmenlerde «kim garyp, ölen garyp» diýilýär. Şonuň üçin-de kimdir biriniň aradan çykandygyny eşiden, şol merhum ýat hem bolsa, şol gün ýas tutmalymyş.

* * *

Ýanyoldaşy aradan çykan aýal bir ýyllap başga birine durmuşa çykmary dälmiş. Eger çykmakçy bolsa, dokuz aý,

ýekeje gezek goňşymyza sübse beripdi. Gölegçiler gidip barýarka, bir sübsejik gaýnymyň üstüne saýa boljak bolup, loňkuldap barýardy, men saklanyp bilmän, şoňa güldüm. Jamyň üstünde oturmagymyň sebäbi bolsa, duran ýerlerim durşuna gan boldy. Men gany basmajak bolup, jamyň üstünde oturdym. Ine, molla aga, meniň-ä gören zadym» diýip jogap beripdir.

dokuz gün garaşylmaly. Zenanyň ikigat dældigine göz ýetirmek üçin şeýle edilýär.

* * *

Ýas ýerine göwşülräk (köneräk) eşikler bilen barylsa gowy.

* * *

Kiçi ýaşly çagalar ýas yerinden daşrakda saklanylmaly.

* * *

Käbir yerlerde «umydyny üzsün» diýen niýet bilen çagalara merhumyň ýüzüni görkezýärler. Käbir yerlerde bolsa «Çaganyň gorkmagy, tisginmegi ahmal» diýlen pikir bilen çagalara merhumy görkezmekden daşda durýarlar.

* * *

Merhumyň çilesi düşen aýal maşgala gölegçileriň önünden geçse, çilesi açylmagy ahmal.

* * *

Hepdäniň sogapgüni ikindinara öýde ys çykarmaly. Merhumlaryň ruhlary şol tagamyň ysyna gelermiş. Aýat hantama bolarmyşlar.

* * *

Sogapgüni tikin-çatyn etmeli däl, kir ýuwmalý däl, merhumlaryň adyna aýat-töwir edip, işigi açyp oturmaly.

* * *

Merhumy ýuwýan (ýagny, merhumyň süňňüne girýän) adamlara «babalylar» diýilýär. Babalylar merhumy ýuwanlaryndan soň, ol hakda gürrüň etmeli dälmiş.

* * *

Merhum ses edilse, gowy görermiş. «Aglayarmykalar,
aglamaýarmykalar?» diýip, synap görermiş.

Merhum aýdarmyş:

Depede diňçi goýdum,
Gapyda synçy goýdum.

* * *

Adaty wagtlarda pili dikligine söýäp goýmaly däl, ölüme
garaşarmyş.

GYMMATLY HAZYNANYŇ BIR ÜLÜŞI

Dana, pähim-paýhasly pederlerimizden miras galan, gymmatyny hiç bir zada deňäp bolmajak, aňyrsy-bärsi görünmeýän ummany ýatladýan genji-hazynanyň – halky eserleriň arasynda «Iň gadymy döwürlerde dörändir» diýlip çaklanylýany hem halk ynançlarynyň esasynda dörän yrymlardyr.

Türkmenistan ýurdumyz Garaşsyzlygyna eýe bolmazyndan ozal halky eserleriň içinde «bagty açylmadyk» görnüşlerden biri hem yrymlardy. Beýik Türkmenbaşy zamanasynda perzent terbiýesinde uly ähmiýeti bolan, türkmeniň edep mekdebi hasaplanylýan yrymlar giňişleýin öwrenilip başlanyldy. Çünki Beýik Serdarymyz: **«Biz halkymyzyň oňat döp-dessurlaryny dikeltmelidiris, ruhy baýlygyny artdyrmalydyrys... Biz geçmişdäki unudylan ruhy baýlyklarymyzy dikeltmeli»** diýip, ýörite belläp geçdi.¹ Ol bu meselä ýygy-ýygydan ünsi çekip, geçmiş mirasymyzy öwrenmekligi esasy meseleleriň biri hökmünde öňe çykardy. Güzellikleri, ajaýyplyklary döretmegiň her bir döwürde-de ussatlyk bilen hötdesinden gelen, ümmülmez ruhy baýlygyň eýesi bolan pähim-paýhasly halkymyzdan miras galan ruhy gymmatlyklar, aýratyn hem, yrym-ynançlar

¹ Saparmyrat Türkmenbaşy. Garaşsyzlyk. Demokratiýa. Abadançylyk. Aşgabat, 1994, 28 sah.

öwrenilip, olaryň terbiýe meselesinde uly ähmiýete eýedigine aýratyn üns çekildi.

Sowetler döwründe yrymlar dini nusgalardan hasaplanylýardy. Yrymlar barada söhbet açýan ýek-tük kitaplarda hem «Ähli dini düşüňjeler yrymdyr», «Yrym könäniň galyndysydyr» diýlen nätakyk netijeler çykarylýardy¹. Şonuň bilen birlikde, yrymlar adamzadyň tebigaty azda-kände üýtgetmek, oňa täsir etmek niýeti bilen ýa-da tebigy hadysalardan gorkmak netijesinde döreden halky eserleri hasaplanylýardy. Dogry, bu belli bir ýagdaýda şeýle. Ilkidurmuş adamlary ir döwürlerde otdan gorkupdyrlar, oduň durmuşda tutýan ornuna olar kem-kemden düşüňip başlapdyrlar.

Tebigy hadysalardan gorkmak her hili ynançlaryň döremegine sebäp bolupdyr. Ynançlar hem dürli yrymlaryň döremegine getiripdir. Aslyýetinde, yrymlaryň örän köp sanlysy adamzadyň haýsydyr bir ynanjynyň esasynda döräpdir. Adamzat ýaşayşynyň has irki döwürlerinde, adamlar köpçülikleýin ýaşap ýören heňnamlarynda awa giden wagtlary ok-ýaýdyr tüpeňlerini gazanyň içine aýlap awlarynyň şowly bolmagyny, gazanynyň etden dolmagyny arzuwlapdyrlar. Şeýle edilip gidilse, «Aw şowly bolar» diýen ynanja gulluk edipdirler. Soňra bu ynançlar kem-kemden köpçülikleýin häsiýete eýe bolup, yryma öwrülipdir. Awa ugradýanlar hem «Aw ganly bolsun!» diýip, ýagşy dilegler bilen ugradypdyrlar. Olar hem ýagşy niýetleri özlerine hemra edinip, awa ugrapdyrlar weli, işleri oňuna bolupdyr.

Asman jisimlerinden gorkmak netijesinde hem birtopar yrymlar döräpdir. Adamlar ir bilen turup Güne salam beripdirler, daş çykanlarynda Aýa, Güne bakyp oturmandyrlar. Olara

¹ Seret: Филология и история. Ашгabat, 1968, 46-63 sah.

janly zatlar hökmünde garapdyrlar. Bu barada Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň Mukaddes Ruhnamasynda şeýle setirler gabat gelýär: «**Gadym zamanlar adam ýele, ýagyş-ýagmyra, ýyldyryma, Aýa, Güne, Asmana, «Hudaý» diýip uýup, ahyry Hudaýyň ýalňyzdygyna ynandy**»¹.

Aýa, Güne, ýyldyza, suwa, oda, ösümlüklere salam bermeklik, olar bilen gepleşmeklik, sözleşmeklik, olara janly zatlar hökmünde garamaklyk, üstüne gün dogdurmazlyk ýaly yrym-ynançlar bilen adamlar gadymy geçmişden häzirkiki günlere çenli arkama-arka umytly gelip ýetipdirler. Yrym-ynançlar halk aňynyň, paýhasynyň önümidir, «ýedi ölçelip, bir kesilip» biziň döwrümize gelip ýeten ruhy gymmatlyklardyr.

Yrymlaryň ählisiniň birbada döremänligini olaryň many-mazmunyndan aňlap oturmaly.

Pähim-paýhasyň eýesi döredijilerimiz:

Hakgaý-hakgaý Telimbaý,
Ýeneki aýlara, ýeneki günlere,
Baş esen, bagry bitin,
Özüň ýetir, Hudaýym. Omyň!

diýip, täze aý doganda, iki ellerini birikdirip, maňlaýlaryna sylup, ýagşy dilegler bilen oňa sežde edipdirler, soňra «Ýörün, Kābā gideliň!» diýip, öňe tarap 5-6 ädim ädip, soňra «Yza gaýdyp, azyk-suwlugymyzy alaly» diýip, özlerini ynandyrypdyrlar, göýäki, Kābā gidip gelen ýaly duýgyny başdan geçiripdirler, öz göwünlerine teselli beripdirler. Aýyň dik dogmagy hem adamlary ruhlandyrypdyr. «Aýym-dik, bendäm-ýatyk» (diýmek rahat), «Aýym-ýatyk, bendäm-dik» (diýmek aladaly)

¹ Saparmyrat Türkmenbaşy. Ruhnama. Aşgabat, 2001, 58 sah.

diýen pikire uýupdyrlar. Soňra üstlerine Gün dogdurman, Biri-bardan ýagşy dilegler edip, öz ynançlaryna uýup, adaty işlerine başlapdyrlar.

Dürli wagtlarda dörän yrymlaryň many-mazmunlary hem dürli-dürli, sanawaç bendi kimin bentler hem yrymlaryň arasynda kän gabat gelýär. Şygyr görnüşine salnyp, gitdigiçe çeperleşip, agyzdan-agza, dilden-dile geçip biziň döwürlerimizde gelip ýeten sanawaç setirleri ynsanyň kalbyny ynjaldýar, «umyt atyna» atarýar. Baryp-ha otparazlyk dini döwründe dörän sanawaç setirlerini hem halk hakydasy şu günlere ýetiripdir, ol bentler taryhyň gatlaryny ýañlandyryp, halkyň ýürek gürsüldisini beýan edipdir. Agyr aý hasaplanylsa, täze aý doganda obada uly ot ýakyp, adamlar günälerini dökmek üçin üç gezek otdan eýlek-beýläk böküp, sanawaç setirlerini sanapdyrlar. Ol setirler otparazlyk dini döwürlerinden habar berýär, oda Hudaý hökmünde ýüzlenilýär, yslamyň ýokundysy hem duýulýar, günä etmeklik hakda söhbet açylýar. Ine, ol setirler:

Şaman ot,
Boldum şat,
Parlap üstüňden bökdüm,
Za:rlap günämi dökdüm,
Sygyndym saňa zarlap,
Goýmagyn meni harlap,
Uzak ýaşat ýaşymy,
Ýetir rysgal aşymy,
Haýyr kyl sen, işimi...

Yrymlaryň örüsi örän giň, durmuşyň ähli babatlarynda döredilen yrymlar sanardan kändir. Ol yrym-ynançlar adamzatda pähim-paýhas, parasatlylyk, ynsaplylyk, ynsansöýüjilik, mu-

kaddeslik, päklik, jomartlyk ýaly ajaýyp häsiýetleri terbiýeläp, ýaramaz gylyk-häsiýetlerden daşlaşmaga kömek berýär. Gowy häsiýetleri özüňde jemlemäge ymtylyş döredýär, her bir adamda ýaşlykdan şineläp barýan belent adamkärçilik sypatlaryny ösdürýär, öňküden hem belende göterýär.

Yrymlar ynсанlarda birek-birege hormat goýmagy, Hak nury bilen ýaradylan ähli zatlara söýgi bilen garamagy, ösümlikleri, haýwanlary, zemindäki janly-jandarlary ynjytmazlygy öwredýär.

Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy: «**Adalat, hakykat ýoluna ymykly düşmek üçin bolsa ýaşlykdan kalbyňy tämiz ahlagyň nurlary bilen doldurmaly. Ine, şeýtseňiz, ýüregiňiz ata Watanymyza – Garaşsyz Türkmenistana maýyl bolar**»¹ diýip, ýaşlara sargyt etdi.

Tämiz ahlagyň nurlary bilen kalbyňy doldurmakda esasy orun milli mirasymyzyň esasy şahasy bolan halk döredijiligine degişlidir. Halkyň yrym-ynançlaryny, däbini-dessuryny bilýänler tämiz ahlakly adamlar bolup ýetişerler.

Elbetde, tämiz ahlakly adamlar janly-jandary, ösümlikleri, Allatagalanyň ýaradan ähli zatlaryny sylapdyrlar, muny biziň döwürlerimize gelip ýeten sanawaç setirleri hem tassyklaýar:

– Essalawmaleýkim, suw aga!
Elimi-ýüzümi ýuw aga,
Öýüme myhman geldi,
Täret suwy ber aga!

Türkmen halkynyň gadymdan gelýän ynanjynda suwy keramatly hasaplapdyrlar, ýaşayşyň gözbaşy, «Allatagalanyň je-

¹ Saparmyrat Türkmenbaşy. Bize sagdyn nesil gerek. Aşgabat, 2000, 8 sah.

malyny gören suwuň eýesi barmyş, gije derýadan, ýapdan suw almaly däl» diýen ýaly ynançlara eýeren adamlar öz ynançlarynyň üsti bilen çagalaryny hem terbiýeläpdirler, çünki gije garaňkyda suw almaga barsaň, birden ýykylmagyň, mör-möjeginiň üstünden basmagyň ahmal. Şeýle sanawaç setirleri bolsa yrymlaryň halk arasynda has berk ornaşmagyna sebäp bolupdyr.

Ýüzärlik (derman ot) ýygylanda aýdylýan sanawaç hem halk arasynda saklanyp galypdyr:

– Essalawmaleýkim, adraspan¹,
Meni iberdi Omar-Osman,
Derdime derman bol,
Dertlime şypa!

Döwük-ýenjlik üçin mumyýa dagdan atylýp alnanda aýdylýan sanawaç hem özboluşlydyr.

Mumyýa aga senmisiň?
Döwüge-synyga emmisiň?
Döwük-synyga em bolmasaň,
Merwerit² ibäriň yzyňdan.

«Eline ýa-da başga bir ýerine siňňil çykan adam täze dogan aýa siňňilini gijeňläp, şeýle sanawajy sanamalymyş» diýen yrym hem halk arasynda gabat gelýär:

¹ Adraspan - ýüzärlik .

² Merwerit - gymmat bahaly daş.

– Áýym, seni hoş gördüm,
Siňňil düýbün boş gördüm,
Áýym, seniň ýoluňa,
Ýedi bugdaý aş berdim.

Şu hili yrymlar ýerine ýetirilende, öz peýdaly netijesini hem beripdir, adamlaryň ynamyny berkidip, köpçülikleýin ýaýrap gidipdir. Adamlar «sähet we bisähet» günleri oýlap tapypdyrlar, kimdir biri ýamanlyga uçrasa, şol gün «bisähet» gün hasaplanyp, şol günlerden adamlar howpurgap, çekinip, ýyldyzyň ýoluna köke, çörek aýdypdyrlar, ugraýan ýollaryna iňňe oklapdyrlar. «Bisähet» günü Myrryh ýyldyzy bilen baglanyşdyrypdyrlar.

Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň Mukaddes Ruhnama-synda sähetli gün barada uly pir Mäne babanyň sözleri berlipdir¹. Şondan bäri ynsanlaryň sähetli güne garaýyşlary belli bir derejede üýtgedi.

Oguz han atamyzyň döwürlerinde hem halk arasynda bolan ynançlaryň ençemesiniň yryma öwrülip gidendigini tassyklaýan maglumatlar biziň döwürlerimize gelip ýetipdir. «Oguz hanyň alty ogluna üç-üçden bölüp üçok we bozyk lakamy dakylandan soň, Oguz hanyň Urýangy-Kent Ärkyl Hoja atly maslahatçysy (soňra Gün hanyň maslahatçysy) oglanlaryň her biriniň wezipesini, urug adyny, alamat hem tamgalaryny belledi. «Bu, goý, olaryň ongony bolsun» diýdi. Bu söz «ink» sözünden gelip çykandyr. «Ink» sözi türkçe «gutly» diýmekdir. Şeýlelik bilen, «ink bolsun!» diýýärler, ýagny «Gutly bolsun!». Bir kabyla bir haýwan ongon hökmünde bellenen mahalynda, ol ongon ýagşy niýet bilen yrym edilip belleniýär. Ongon

¹ Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy. Ruhnama. Aşgabat, 2001, 60 sah.

hökmünde bellenen haýwan öldürilmeýär we onuň eti-de iýilmeýär¹.

Hut häzirki günlerde-de türkmenlerde at eti iýilmeýär. Daşoguz welaýatynyň käbir ýerlerinde düýe etini iýmekden saklanýarlar. Olar özleriniň ynançlaryny nakyl bilen berkidip, täsin nakyllary döredipdirler: «At eti – atam eti», «Düýe eti – dünýäm eti». Käbir ýerlerde bolsa, tersine, «Baýtal eti – bal eti» diýen ýaly nakyllar hem döräpdir. Bular ýaly nakyllar halk arasynda ýörgünli ulanylypdyr. Bu bolsa käbir ýerlerde bu mallaryň etiniň iýlendigine güwä geçýär.

Diýmek, yrymlaryň ençemesi has ir döwürlerde adamlaryň aňynyň kämilleşip, gitdigiçe ösüp başlan döwürlerinde döräp, soňabaka örüsi giňäp, Oguz han atamyzyň zamanasynda halk arasyna has hem ornaşypdyr, köpçülikleýin häsiýete geçipdir. Elbetde, Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň Mukaddes Ruhnamasynda ýygy-ýygýdan ýatlanylýp geçilişi ýaly, türkmenler yslamy öz yrym-ynançlary bilen baglanyşdyryp, özləriçe ulanylypdyrlar. Türkmen öz yrym-ynançlaryna uýan halk.

Halk ynançlarynyň iňňän gadymy döwürlerden kök alyp gaýdýanlygyna biz geçmiş danalarymyzyň eserleri bilen tanyş bolan wagtymyzda has hem anyk göz ýetirýäris. Olaryň eserlerine-de köpsanly yrymlar, yrymlara garaýyşlar siňipdir.²

Yrymlar ýaşaýyşda ýol-ýörelge, ynsanyň ahlak ýörelgesi, umuman, durmuşda özüni alyp barmagyň çelgisi. Halk döredijiliginiň bu nusgasy ýaşaýyş durmuşynda örän giňden ulanylypdyr, halkyň nesil terbiýesiniň mekdebine öwrülip gidipdir. Dana gojalarymyz, mährem ejelerimiz öz dowamatlary bolan perzentlerini halal ojakly, arassa ahlakly, päk kalply, ynsaply,

¹ Rahmanow P. Gadymy türkmen edebiýaty. Aşgabat, 1991, 263 sah.

² Mahmyt Zamaňsary. Ýagşyzadalaryň bahary. Aşgabat, «Miras», 2004. IV j., Ajaýypalaryň düri. Aşgabat, «Miras», 2004.

ygrarly, lebzi halal, mert, edermen, jomart, pähim-paýhasly yn-sanlar edip terbiýelemek maksady bilen uly terbiýeçilik ähmi-yeti bolan yrymlary döredipdirler. Olar öz dowamatlaryny özleriniň eýerip gelyän yrym-ynançlarynyň, däp-dessurlarynyň, ahlak ýörelgeleriniň mysalynda terbiýeläpdirler. Şeýlelik-de, özboluşly terbiýeleýiş usullary – türkmen halkynyň ahlak ýörelgeleri emele gelipdir.

Her bir adam özüçe, öz ynanjyna eýerip, bir işiň başyny tutanda: «Be-e, muny şeýtdim weli, işim şowly bolaýdy-ow!» diýip pikirlenýär-de, biriniň ýanynda aýdýar weli, soňra köp-çülikleýin häsiýete geçip, yryma öwrülýär. Giň halk köpçüligi, yrymlara ynanmagy unaýar. «Yrymsyzyň yrzy (ynsaby) ýok», «Yrymly yrylmaz» diýen ýaly nakyllar, «yrymyna ýagşy», «yrym-yrym, ýom-ýom» ýaly aýdylýan sözleriň döremegi muňa doly şaýatlyk edýär. Elbetde, yrymlara käbir ynanmaýanlar hem gabat gelýär.

Yrymlar halkyň geljege bolan umytly garaýyşlary, arzuw-islegi, ýagşylyklara bolan ymtlylyşlary netijesinde döräpdir. Köpsanly ýagşy niýetlere ýugrulan yrymlar bilen bir hatarda ýaramaz manyly yrymlar hem ýüze çykypdyr. Bular käbir adamlaryň bir işiň başyny tutanda şowsuzlyk ýüze çyksa: «Hä-ä, men pylan hili iş etdim weli, şu ýaramaz iş boldy» diýip, yrym etmekleri netijesinde döräpdir. Adamlar ýaramaz manyly yrymlara gabat gelmekden çekinipdirler, ýagşy niýetlere ýugrulan yrymlardan ugur almaga çalşypdyrlar.

Ýaşayyş durmuşynda ýüze çykan yrymlaryň köpüsini adamlaryň özlari saýlap, seljerip, sünnäläp, syntgylap, kämil-leşdirip, öz mysallarynda barlap görüp, paýhas eleginden geçiripdirler. Yrymlara ynanmalymy, ynanmaly dälmi?. Elbetde, muny adamlaryň özlari saýlap, seljerip, özüçe kabul edip

alýar. Her bir adam haýsydyr bir yrymy özünde barlap görse, ynanmalymy ýa-da ynanmalydygyny dældigini saýlap biler.

Ýagşy niýetli yrymlar adamynyň kalbyna, ruhuna siňmeli, şonda niýetler, arzuwlar hakykata öwürüler. Ýaşayşa ýagşy niýetli garaýyşlar şowlulygy ýakynlaşdyrýar. «Ýagşy niýet – ýarym döwlet» diýip, halk aýdypdyr. «Halk aýtsa, galp aýdýan» dälidir.

Ýagşy niýetli adamlar tarapyndan döredilen, ýagşylyklara ýugrulan yrymlar adamzady diňe gowulyklara çagyryýar. Her bir türkmen nahardan soň okaýan töwir-dogasynda: «Ýagşylara ýanaşdyr, ýamanlardan azaşdyr», «Ýamandan daş et, ýagşa duş et», «Ýagşylara ýaran et, ýamanlardan goran et», «Azdyrmasyň, azana duçar etmesin», «Ýamanyň şerinden gorap saklaweri, beýik Taňrym!» diýip, Allatagala sygynyp, ýagşy dilegler edýändir. Ýagşy işler etmekligi niýet edinen adamynyň, türkmeniň yrym-ynanjyna görä, Biribara ýalbaryp, ýamanlardan daşlaşyp, ýagşylara ulaşyp, şeýtanyň şerini başa bardyrman, diňe ýagşylyklar etmelidigi yrymlarda öwran-öwran ýatlanýýar. Yrymlary döretmek bilen türkmen halky bu dünýäde ýagşylyk etseň, ýalkaw, ýamanlyk etseň, zowal bardygyna ünsi çekipdir. Halkymyzyň şular ýaly ahlak ýörelgelerini kalbyna siňdiren adam bolsa özüne ýaman häsiýetleri golaýlaşdyrmaz.

Merkezi Aziýada dowam eden otparazlyk dini araplaryň Merkezi Aziýany basyp almagy bilen öz ornuny yslam dinine berdi. Emma bu ýagdaý ýuwaş-ýuwaşdan bolup geçdi. Halk paýhasy, halk aňy hem çylşyrymly ösüş ýoluny geçdi, täze dini uzak wagtlaryň dowamynda kabul etdi, hatda häzirki wagtlara çenli ulanylyp ýören yrymlarymyzda, nakyllarymyzda otparazlyk dininiň galyndylary saklanyp galypdyr. Beýik Serdarymyz bu barada şeýle ýatlaýar: «Merhumy jaýlamak adatynda türkmenleriň özboluşly däp-dessurlary bar. Ýasda erkek adamlaryň

telpek geýmek däbi otparazlar döwründen bäri dowam edip gelýär. Ol «başymda gam bar» diýen manyny aňladýar. Ýasda aýallar bürenjek atynýar. Ölen adamyň hossarlary kyrk gün geçýänçä, aýdym-saz diňlemeýärler, belli günleri geçýänçä toý-tutmaýarlar»¹.

Otparazlyk dini adamzat medeniýetine uly täsir eden din, bu dini biziň ata-babalarymyzyň döredendigi has buýsançly. Bu dini esaslandyran Zaratustra b.e. öň II müň ýyllykda Margianada ýaşap geçipdir.

Otparazlyk dini bilen baglanyşykly dörän «Ot astynda bela durmaz», «Ot – oraz» kimin nakyllara, «Oda tüýkürseň, günä bolýar», «Ösüp oturan agajy otlamak günä», «Näsagy oduň töwereginden aýlasaň, kesel gaçyp gidermiş», «Mal öldürilen ýerde, damak ganyň dökülen ýerinde ot ýakylýar, şeýle edilmese, arwah-jyn gelermiş» diýen ýaly yrymlara häzirki döwürde hem uýulmagy şol döwürlerden habar berýär.

Paýhasly halkymyzyň dana wekilleri nämedir bir zatdan çekinilmese, bir ynanja gulluk edilmese edep-terbiýäniň bozuljakdygyna, her hili ýaramazlyklaryň ýüze çykmagynyň ähtimaldygyna, nesil terbiýesinde bärden gaýtmalaryň bolup biljekdigine göz ýetirip, yslam dininiň täsiri bilen hem yrymlaryň ençemesini döredipdir. Olar yslam dinini ak ýürek bilen kabul edipdirler. Bu barada Beýik Serdarymyz mukaddes Ruhnama-synda şeýle ýazýar: **«Gorkut ata zamanýnda diri baýlygy ýeriň üstüne, öli baýlygy ýeriň astyna sygmaýan, güýjüne baýrynyp, ýurduna buýsanyp ýören türkmenleriň kämil aňy oglanjygyň köýnek-balagyndan çykyşy ýaly, türkmenleriň kämil ruhy otparazlygyň hem, taňryparazlygyň hem çygryndan çykypdyr. Yslam dininiň käbir gowy pikirleri**

¹ Saparmyrat Türkmenbaşy. Ruhnama. Ikinji kitap. Aşgabat, 2004, 430 sah.

türkmenleriň agtaryp tapman ýören pikiri bolupdyr. Şonuň üçinem türkmenler yslamy kabul edýärler. Merwiň hökümdarynyň goşun dartyp gelen yslamçylara şäheriň derwezelerini açmaklary hem şu zatlar üçin bolmaly»¹.

Beýik Serdarymyzyň belleýşi ýaly, täze pikirleri, garaýyşlary agtaryp ýören türkmenler yslam dinine uýdular. Şondan soňra olaryň ahlak ýörelgeleri hem yslam dinine uýgunlaşdy.

Ata-enelerimiz Allatagalanyň önünde günä etmegiň howpludygyny öz perzentlerine ýatladyp, «Eýle etseň, günä bolar, bu uly günä, bu bolsa kiçi günä, günä gazanmak örän agyrdyr. Biribaryň önünde jogap bermeli bolar» diýen ýaly düşüňjeleri çagalykdan perzentleriniň aňyna guýupdyrlar. Öz döreden yrymlaryny «günä» bilen baglanyşdyrypdyr, öz çagalaryny «günäden gorkuzmak» arkaly terbiýelemäge çalşypdyrlar: «Çöregi bassaň, ýere taşlasaň günä bolar, gözünem kör bolar-myş», «Paýyş sözleri agzyna alsaň, günä bolar», «Ýola kir suw dökmeklik külli günä. Günä etmekligi bolsa Beýik Biribar gowy görmeýär». Bular ýaly yrymlaryň aňyrsynda türkmeniň ata-babalardan galan, uly terbiýeçilik ähmiýeti bolan ahlak ýörelgeleriniň, halkyň könedan gelyän edim-gylymlarynyň ýatanlygyny görmek kyn däl. Yslam dini kök urdugyça, has hem özboluşly türkmen ahlagy, soňabaka has kämil ýörelgeleri döräpdir.

Serwerimiz Muhammet pygamberiň hadyslarynda «Her kim şükür etmese Allatagala, Allatagala şükür etmez bende-sine» diýilýär. Musulmançylygy ýüregi bilen kabul edip, yslam dinine uýan halkymyz şükür etmek, Allanyň beren ryzk-döwletine kanagat etmek, gara nebsiňi şaglatmazlyk ýaly düşüňjelere, halallyga gulluk etmek ýaly ynançlara eýerip başlady.

¹ Saparmyrat Türkmenbaýy. Ruhnama. Aşgabat, 2001, 108 sah.

Halk «nebis» diýen zady öz ugruna goýberseň, adamzat isleginiň soňy gutarmaýar, «Kanagata – bereket» diýen ýörelgeden ugur alýar, şony gündelik durmuşda özüne ýol-ýörelge edinýär. Şu pikirleriň bary halk ynanjyny esas edinip dörän yrymlaryň içinden eriş-argaç bolup geçýär.

Halkyň gündelik durmuşynda ulanylyp gelen sähet-bisähet, takdyr, kysmat, ýazgyt, nesibe, ykbal, täleý, rysgal-kemrysgal, halal-haram baradaky gürrüňler halk arasynda has giňden ýaýradygyça, yryma öwrülipdir. Allatagalanyň önünde günä etmegiň howpludygyny ýatladýan yrymlaryň sany kem-kemden artypdyr. Şükürlilik-kanagatlylyk türkmen halkynyň baky hemrasy, ony halkyň tereň derýa kimin halky eserlerinden aňlap oturmaly.

Oguz nesillerine mahsus bolan edim-gylymlar, döp-dessurlar, ahlak ýörelgeler, urp-adatlar yrymlaryň içine siňdirilip, halkyň aňyna tenekär ýaly damdyrylmaga synanyşylypdyr. Türkmen halkynyň dürli taryhy zamanlardaky durmuş tejribeleri, geçen ýollary, ýaşayyş şertleri yrymlarda beýanyňny tapypdyr. Ynsanlar yrymlar arkaly gowy ýaşayşyň, bol-telkilikde, jan saglykda uzak ýaşamagyň açaryny ele aljak bolup çalşypdyrlar.

Yrymlaryň ençemesi maşgala döp-dessurlary bilen baglanyşykly ýüze çykypdyr. Adamzat ýaşayşy döräli bari nikalaşmak, öýli-işikli bolmak, perzent öndürmek, ony ösdürip ýetişdirip, durmuş ummanyna goşmak, adamyny iň soňky ýoluna ugratmak bilen bagly ýüze çykan yrymlaryň sany gitdigiçe köpelmek bilen bolupdyr. Olaryň many-mazmuny ähli durmuş hakykatyny özüne siňdirip, ugrukdyryjy, maslahat beriji äheňlere ýugrulypdyr. Ol yrymlaryň ençemesi bolsa gitdigiçe halk durmuşyna berk ornaşyp, hökmany ýerine ýetirilmeli döp-dessurlara öwrülip gidipdir.

Türkmen durmuşynda yrymlar diňe maşgala bilen baglylykda däl, eýsem ähli babatda döräpdir. Olary ýörite toparlara bölmek zerurlygy ýüze çykýar:

1. Tagam, çörek, bereket, rysgal-döwlet bilen bagly dörän yrymlar.
2. Toý däbi bilen baglanyşykly dörän yrymlar.
3. Çaga dogulmagy bilen bagly dörän yrymlar.
4. Edep-ekram bilen baglanyşykly yrymlar.
5. Adam bedeni bilen baglanyşykly yrymlar.
6. Zähmet endikleri we ekerançylyk bilen bagly yrymlar.
7. Tebipçilik bilen bagly yrym-ynançlar. Em-ýomlar.
8. Tebigat hadysalary we howa ýagdaýlary bilen bagly yrymlar.
9. Nowruz yrymlary.
10. Düýş ýorgutlary.
11. Haýwanlar, guşlar hakyndaky yrymlar.
12. Dürli ynançlar bilen bagly dörän yrymlar.
13. Otparazlyk dini bilen bagly yrymlar.
14. Gymmatbaha daşlar bilen baglanyşykly dörän yrymlar.
15. Sanawaçly yrymlar.
16. Dürli mazmunly yrymlar.
17. Ýas däbi bilen bagly dörän yrymlar.

Dürli babatlarda dörän yrymlaryň ählisiniň diýen ýaly uly terbiýeçilik ähmiýetiniň bardygyny bellemek gerek. Terbiýeçilik ähmiýeti uly bolan yrymlaryň aňyrsynda giň, umman ýaly many-mazmun, türkmen ahlagy ýatyr. Muňa diňe uzak wagtlap öwrenilmekden üzňeleşdirilen yrymlary öwrenmäge mümkinçilik alan Garaşsyzlyk zamanamyzda – Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy zamanasynda göz ýetirildi. Maşgala bilen bagly

yrymlaryň köpüsi nika toýy bilen bagly döräpdir. Mysal üçin, gudaçylyga, gelnalyja gidilende, gelin getirilende her hili yrymlara eýerilýär. Bular hem uzak wagtlaryň dowamynda köpçülikleýin häsiýete eýe bolupdyr. Gyzly öýe sawçylyga gidilende «duz-çöregimiz garylsyn, gyz bize ýazylan bolsun» diýlip, gizlinlik bilen gyzyň öýünden çörek bölejigi alnyp gaýdylýar. Şonuň bilen birlikde, gyzly öýe gudaçylyga gidilende düwünçek äkidilýär, eger guda bolmakçy bolsalar, düwünçege derek düwünçek salynýar. Gudaçylyga gelen tarapyň sözünü almak niýetleri bolmasa, käbir ýagdaýlarda düwünçekleri açylan, yzyna gaýtarylýar. Gudaçylyk bilen bagly yrymlar hem köpçülige ýaýrap, uzak asyrlary aşyp, biziň döwrümize gelip ýetipdir. Halkyň öz döreden yrymlaryna ynançlary gitdigiçe berkäpdir. Hut şu günlerde hem geçip barýan gelnalyjyny ýüzüne sylp: «Bize-de hudaý ýetirsin!» diýişýän aýallary kän görmek bolýar. Yrym-ynançlar hem edil däp-dessurlar ýaly üýtgeşmelere sezewar bolup, kem-kemden berkäp, halkyň aňyna ornaşyp gelipdir.

Gyz tarapda her hili yrym-ynançlar ýerine ýetirilip, gyz alnyp gaýdylanson, ýene-de birtopar däbe öwrülen yrymlar berjaý edilýär. Gelin gelende gaýyn tarapda gözden-dilden goramak niýeti bilen ýüzärlilik tütedilýär, gelniň bir eli ýaga, beýleki eli bala batyrylýar, bu «Gelen ýeri bilen bal bilen ýag ýaly garyşsyn» diýlip edilse, ak una barmaklaryny batyrmak, maňlaýyna un çalmak, önüniň aklyk bolmagyny arzuwlap ýerine ýetirilýän yrymlardyr. Täze gelen gelin sag aýagy bilen ätläp jaýa girmeli, eger sag aýagyny ätläp girmese, şol maşgalada betbagtçylyk ýüze çyksa, näsaglyk, keselçilik, ölüm-ýitim bolaýsa, bar, onsoň, «Gelniň aýagy düşmedi» diýen gürrüň ýüze çykýar, käbir ýerlerde bolsa: «Çep aýagy bilen ätläp girip, gaýynlary bilen çepleşip ýör» diýilýär. «Il bilen

gelen toýdur baýram» diýlen, ähli adamlara mahsus bolan ahlak ýörelgäni ýöredýän paýhasly halkymyz ähli ilniň onlan yrym-ynançlaryny asyrlardan aşyryp, gözüniň göreji ýaly gorap gelipdir.

Yrym-ynançlaryň ençemesi maşgalada çaganyň dogulmagy bilen bagly ýüze çykypdyr. Bu yrymlaryň köpüsiniň aňyrsynda edep, terbiýe ýatyr. Türkmen halky özüniň gündelik durmuşynda gabat gelýän ýörelgeler bilen baglylykda, ähli umumy oňlanyljak bir netijä gelip, terbiýeçilik ähmiýeti bolan, öz halkyna geljekde-de peýda getirip biljek täsin yrymlary döredipdir. «Hamyla gelin aş saýlaýan döwründe gök önümleri, miweleri köp iýse, doglan çaga näzik, görmegeý, sypaýy bolarmyş», «Toýly gelin agzybimaza döwründe ak zatlary köpräk iýse, çaga-da ak bolup doglarmyş, eger gara zatlary köp iýse, garaýagyz çaga doglarmyş» diýen ýaly ynançlara eýerip, ony yryma öwürpdirler, hemmeler şoňa ynanyp, şeýle etmäge çalşypdyrlar. «Doguljak çaga ogul bolsa, goý, ol batyr, edermen, mert ýigit bolup ýetişsin» diýip, toýly gelne ýekegapanyň we ş.m. garadangaýtmaz, batyr haýwanlaryň ýüregini, «Egerde gyz bolsa, görmegeý, owadan, näzik bolsun» diýip, owadan guşlaryň, keýgiň etini, gök, ak önümleri iýdiripdirler. Mundan çykýan netije «Göwrelilik döwründe ýaş gelne ýokumly iýmitleri iýdirmek gerek» diýilidir. Ak we gök önümler bolsa ähli ýokumly maddalary özünde köp saklaýar, ýeňil, siňňitli. Şoňa göz ýetiren dogra sowatly türkmen halky şeýle täsin yrymlaryň halkyň arasyna ýaýramagyny gazanypdyr.

Türkmen halky öz dowamaty bolan nesilleriniň işenňir, zähmetsöýer, batyr, maşgalanyň namysyny goraýjy bolup ýetişmegini, gyzlarynyň bolsa eli çeper, asyly, saýhally bolmagyny arzuwlap, öz ynançlarynyň esasynda birtopar yrymlary döredipdir. «Täze dünýä inen çagajygyň göbegini bosaganyň

daş ýüzünde ýa-da öýüň gapdalynda, gyzjagazyň göbegini bolsa öýüň töründe gömmelimiş», eger şeýle edilse, gyzjagazyň öýdeçi, eli çeper, törüň bezegi, oglanjygyň bolsa ulalyp, öýüň goragçysy, maşgala namysyny goraýjy bolup ýetişjekdigine ynanypdylar, bu ynanç hem köpçülikleýin häsiýete eýe bolup, yryma öwrülipdir.

Täze doglan çaga at dakmaklyk bilen bagly bolan yrymlar hem türkmen halkynyň arasynda ýörgünli ulanylýar. Ene-atanyň ilkinji borjy çaga göwnelaýyk at dakmak. Ir zamanlarda çaga ulalyp, 15–16 ýaşa baranda, nähilidir bir iş bitirse, şonda hakyky at dakylýar ekeni. Türkmeniň gadymy şadessany «Gorkut atada» biz bu ýagdaýa gabat gelýäris. «Bugaç han Derse han oglunyň boýy» diýen bölümde Derse hanyň 15 ýaşly ogly bugany (öküzi) öldürende, iş bitiren hökmünde Bugaç at goýýarlar. Emma uzak taryhy döwürleriň dowamynda yrymynançlaryň hem üýtgeşmelere sezewar bolýandygyny inkär etmek bolmaz. Häzirki döwürde çaga doglanda at tiz dakylsa gowy görülýär. «Çaga wagtynda at dakylmasa, ol ýaramaz, adam bolup ýetişer» diýen ynanç halk aňyna ornaşypdyr-da, yryma öwrülipdir. «Çaga çydamly, batyr bolsun» diýip oglanjyklara berk zatlaryň, ösümlikleriň, güýçli haýwanlaryň atlary dakylýar. Ojar, Sazak, Gandym, Çerkez, Arslan, Ýolbars, Böri, Gurt we ş.m. Oglanlara berk daşlaryň hem atlary (Almaz, Polat) dakylýar.

Gyz maşgala bolsa owadan, näzik, sypaýy haýwanlaryň, guşlaryň, ajaýyp ösümlikleriň, süýji narseleriň atlary dakylýar. Keýik, Towşan, Maral, Jeren, Sülgün, Tawus, Toty, Bilbil, Gül, Nary, Alma, Maýsa, Miwe, Şirin, Şeker şular ýaly atlandyrylýan olaryň sanyny näçe artdyrsaň, artdyryp oturmaly. Şaýsepleriň, gymmatly daşlaryň atlary Altyn, Kümüş, Göwher, Zümerret, Dürdäne, Merjen, Ýakut hem gyz çagalara dakylýan-

dyr. Paýhasly halkymyz öz çagalaryna beýle atlary ýagşy arzuw-niýetler, umytlar bilen dakypdyrlar.

Eger maşgalada diňe gyz çagalar bolup, ogullary ýok bolsa, ogul çaga dünýä inen halatynda Allatagaladan (gaýypdan) gelen peşgeş hökmünde, käbir halatlarda bolsa «Guşuň ýelejigi kimin gaýyp düşdi» diýip, Gaýyp dakypdyrlar. Çagasy durmaýan eneler çagasynyň durmagyny, uzak ýaşamagyny Biribardan dileg edip, oňa göz degmezligini arzuwlap hem her hili atlary (Italmaz, Tagan, Tagangül we ş.m.) dakypdyrlar.

Türkmenlerde yslam dinine eýerilip, Beýik Allatagalanyň hem-de din wekilleriniň atlaryny hormatlap dakmaklyk bilen baglanyşykly yrymlar hem biziň Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy zamanamyza hem ençeme taryhy asyrlardan aşyp gelipdir. Halk arasynda «Allatagalanyň müň bir ady bar» diýen ynanç ýaşap gelýär. Ol giň halk köpçüliginiň arasyna ýaýrap, adamlar, hut, häzirki günlerde hem ogul perzentleriniň adyna şol atlardan bilýänlerini dakýarlar. Şeýle atlardan birnäçesini mysal almak ýerliklidir: Kadyr, Möwlam, Sylap, Ýalkap, Rahman, Rahym, Jepbar, Jelil, Gapbar. Allatagalanyň adyny göni tutmakdan çekinip, yzyna goşmaça «berdi» sözünü hem goşup, Hudaýberdi, Taňryberdi, Sylapberdi, Ýalkapberdi ýaly görnüşde tutupdyrlar.

Din wekilleriniň hem ählisiniň diýen ýaly atlaryny dakmak türkmen halkynyň arasynda ýörgünlidir. Muhammet, Omar, Osman, Aly, Isa, Mäti, Musa, Ýakup, Ýunus, Ýusup we ş.m. atlary dakmak bilen paýhasly halkymyz öz perzentleriniň şular ýaly arassa ahlakly, päk wyždanly, Beýik Taňrynyň söýen bendeleri bolup ýetişmeklerini arzuwlapdyrlar. Halk arasynda «Şeýle atlar hem-de galan at (ýogalan merhumlaryň atlary) dakylan perzentleri urmak, olara sögmek bolmaz» diýen yrym-

ynanç hem gadym zamanlardan bäri türkmenleriň arasynda kök urupdyr.

Türkmenleriň arasynda iň giň ýaýran at dakmagyň görnüşi hem ölüp-ýitip giden merhumlaryň hormatyna olaryň atlaryny dakmaklykdyr. «Iň ýakyn adamlarymyzyň atlary ýerde ýatmasyn» diýen yryma eýerilipdir. «Ine, pylanyjan geläýdi» diýip, onuň göni adyny tutmakdan saklanyp, «Atajan, Kakajan, Enejan, Mamajan» diýip, uly hormat-sylag bilen ýüzlenýärler.

Hudaý ýoluna sadaka berlip, merhuma aýat okadylyp, onsoň ady dakylýar. Eger şeýle edilmese, «Merhum adyny bermäge razy bolmazmys» diýen yrym-ynanç şu günlerde hem ýörgünli ulanylýar.

Türkmen halkynyň arasynda şu günlerde hem ruhy sütünlerimiz bolan Myraly, Magtymguly, Mollanepes, Kemine, Azady ýalylaryň, batyr serkerdelerimizden Görogly, Keýmir ýaly edermenleriň atlaryny dakmaklyk uly sylag-hormat bilen amala aşyrylýar. Häzirki döwürde Serdar, Saparmyrat diýlip, Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň, Gurbansoltan ejäniň, Atamyrat aganyň adyny dakmaklyk hem ýörgünli. Bu-da täze yrym-ynançlardandyr.

Maşgalada dünýä inen çaganyň ilkinji eşidýän owazy mukaddes azan, halk arasynda azan aýtdyrylanda «Çaganyň gulaklary açylarmys» diýen yrym-ynanç ýaşap gelýär. Azan aýdyjy çaganyň adyny hem aýtmaly, bu ynanç yslam dini bilen baglanyşykly dörändir. Azan aýdylyp, çaganyň ady belli bolandan soňra çagany, enäni goramak maksady bilen dürli yrymlar amala aşyrylýar. Şeýle yrymlardan biri-de uzak ýyllaryň dowamynda halkyň duýgy-duşünjesinde, kalbynda, бүтін сүннүнде, ruhunda ýaşap gelýän çiledir. Halkyň düşünjesine görä, «Çile, esasan, ýaş gelne (atasy öýüne gaýtarylmaryk), täze doglan çaga düşýär» diýlen pikir halkyň

janyna-ganyna siňip gidipdir. Ýaş gelin bilen ýaş çaga biziň halkymyzyň ata Watan derejesinde ähli pähim-paýhasy bilen goraýan mukaddesligi. Bu mukaddeslikler ähli bela-beterlerden, howp-hatarlardan goralmaga çalşylýar.

Çile döwrüniň esasy maksady ýaş çagany, ýaş gelni gorap saklamak. Bir öýde ýaş çaga bar bolsa (doglanyna kyrk gün bolmadyk), şol öýe başga bir täze doglan çaga getirilmeli däl, ýaş gelin hem edil çaga ýaly. Yryma görä, öýdäki çaga ýa-da ýaş gelin daşary çykarylýar. Üstüne gelen gelin ýa-da çaga öýe girensoň, ol öýe girýär. Şeýle etmek bilen halk öz ynanjyny goraýar, kalbyny ynjaldýar. Halk şuny etmese, ynjalmaz, çünki bütin durky bilen şu ynanja eýlenipdir.

Aradan çykan merhumy jaýlamaga giden gölegçiler gaýdyp gelenlerinde ýaş gelin, ýaş çaga öýden daşary çykarylmalý, öýe girenlerinden soňra olar girmeli.

Türkmen halky duza uly sarpa goýýar. Eger iki maşgala gelin edinse, ýa-da çagasy bolsa, ýa-da biri gelin edinip, birinde çaga bolsa, şol iki maşgala tizlikde duz alyşmaly. «Eger şeýle edilse, çile düşmez» diýen ynam adamlaryň, aýratyn hem yrymlara tüýs ýürek bilen eýerýän aýal maşgalalaryň ýüregine rahatlyk aralaşdyrypdyr. Her hili iýmit önümlerinden hem çile düşmez ýaly, ýaş çagaly, ýaş gelinli öýe getirilmesi gadagan edilen iýmitler bar. Bu bolsa türkmen halkynyň ähli zady seljerip, oýlanyp, bir işiň başyny tutýan dogra sowatly halk bolanlygyndan habar berýär. Ýumurtga, et şeýle gadagan edilen iýmitleriň hataryna girýär. Şol önümler ýaş gelinli, ýaş çagaly öýe getirilse, ol önümleri daşarda goýup, gelni, çagany daşary çykarmaly, soňra ol iýmitleri öýe salyp, soňra olary girizmeli. Elbetde, bu halkyň könedan gelýän yrym-ynaný, emma şeýle edilse, nähilidir bir kalbyň rahatlandyryýar. Bu barada Serdarymyz Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy hem öz

çykyşlarynda belläp, yrym-ynançlara uly baha berip, şeýle diýdi: «**Geçmişde türkmenler örän medeniýetli halk bolupdyr. Çaga doglanda hökmany ýerine ýetirmeli däplerimiz bolupdyr. Indi biz olary ýatdan çykarypdyrys. Çaga dünýä inendäki kyrk çiläni alyp görün.**

Ol çaga gigiýenasynyň iň ýokary nusgasydyr».¹

Dogrudan hem, çile türkmen halkynyň çaga, gelin bilen bagly bolan arassaçylyk düzgünleriniň berjaý edilmesidir. Halk arasynda «Çile düşen çaga eýikmez, boýnuny wagtynda tutup bilmez, eger-de etiň, ýumurtganyň çilesi düşse, uşak, iri örgün örer» diýen ynanç ata-babalardan bäri dowam edip gelipdir. Türkmen halky näzik ýaş gelnini, ýaş çagasyny apalap, ähli bela-beterden goramaga çalşypdyr. Ýaş gelinler ikigat wagtynda özüni örän gowy saklap, özünden talap edilýän düzgünleri dogry berjaý etmelidirler. Çaga doglanda ýedi gün iň howply günlerden hasaplanylýar. Şondan soň çaga-da, ýaş enede arassalanmaly, çileden çykmaly. Çagany ýa-da gelni düşürjek suwuňa ýedi sany bugdaý ýa-da tüwi (rys gal-döwletliligiň alamaty), kümüş teňňe atyp, içine ýedi çemçe suwy hem goşmaly. Soňra edil şunuň ýaly ýagdaý kyrk günden soň hem gaýtalanýar, kyrk däne, kyrk çemçe suw garylýar. Ine, şu pursatdan soňra hem doly sagatlyk döwri başlanýar. «Çaga çileli döwründe, çileden çykýança, aýry ýerde ýatyrylmaly, çagaly jaýa köp adam girmese gowy», «Çileli çaganyň ýassygynyň aşagynda jöwher pyçak, duz, çörek goýsaň, çagany arwah-jyndan goraýarmyş», «Ýaş çaga bosaganyň üstünde oýnasa, kesellegiç bolarmyş». Bular kimin yrym-ynançlaryň aňyrsynda uly terbiýe mekdebi ýatyr. Ýaş çaga, ýaş gelin çileli döwründe olaryň bedeni gowşak bolýar, goranyş ukyby bolma-

¹ Saparmyrat Türkmenbaşy. Bize sagdyn nesil gerek. Aşgabat, 2000, 9 sah.

dyk bedene her hili keselleriň ýokuşmagy ahmal, şonuň üçin hem pähim-paýhasly pederlerimiz yrym-ynançlarynyň üsti bilen öz nesillerini her hili bela-beterlerden goramaklygy niýet edinipdirler.

Türkmenlerde ýaş çaganyň galpagy ilkinji gezek syrylanda, ilkinji dişi çykanda hem dürli yrym-ynançlar amala aşyrylypdyr. Garaşsyzlyk türkmen halkyna ýitip giden yrym-ynançlaryny, döp-dessurlaryny gaýdyp berdi, ýatdan çykarylmal derejesine ýetirilen ahlak ýörelgelerimiz durmuşa ornaşyp başlady. Yrym-ynançlaryň birtopary ösüp, kämilleşip, köpçülikleýin häsiýete geçip, hökmany ýerine ýetirmeli döp-dessura öwürlip gidipdir. Şolaryň iň esaslyary galpak toýy we diş toýy bilen baglanyşyklydyr. Bu toýlar bilen baglanyşykly hem yrym-ynançlar ýerine ýetirilipdir.

Kähalatlarda çaga dişli dünýä inipdir, şeýle ýagdaýda gyzzagaz bolsa Sadap at goýupdyrlar. Sadap daşyndan şaý-sep, monjuk dakar ekenler. Ilkinji diş çaganyň bir ýaşyna çenli dürli wagtlarda çykydypdyr, 6-7 aýlykda diş çykmagy kadaly hasaplanylýpdyr. Çaganyň ilkinji dişini gören adama serpaý berlipdir. Diş çykmagyny çaganyň ösüşinde ilkinji basgançak hasaplapdyrlar, çaganyň üstünden toý pişmesi seçilipdir, içinde hökman patrak bolmaly eken. Çagany haly, palasyň üstünde oturdyp, patrak seçmekleri onuň dişleriniň patrak ýaly patrap çykmagyny dileg edendiklerini aňladýar.

Çaganyň çile galpagynyň syrylmagy hem uly wakalardan biri bolupdyr. Munuň bilen baglanyşykly hem yrym-ynançlar dowam edip gelipdir. Çile galpagy çaganyň doglandaky saçydyr, ol mymyk, ýumşak, ýüpek ýaly näzikdir. Çile galpagy agyr hasaplanylýpdyr. Halk «Ony götermek kyn bolýar» diýen ynanja eýeripdir. Çaga bir ýaşyna baranda çile galpagy syrylýar, yryma görä, ony daýysy syrmaly bolupdyr, juda bolmasa

başlap bermeli ekeni. Eger başga kişi syrmaly bolsa «Meniň elim däl, daýysynyň eli» diýip başlamaly, daýysyna hökman serpaý etmeli. «Çile saçy adama bagt getirýär» diýip, şol saçlary ýygnap goýupdyrlar, gyzlar öz el bukjalaryna çugdamlapjyk tikipdirler.

Çaganyň galpagy syrylanda toý tutulypdyr, häzirki wagtda hem dabaraly bellenilip geçilýär. Çaga bilen bagly bolan yrym-ynançlar sanardan kän. Şular ýaly köpsanly yrym-ynançlaryň üsti bilen türkmen öz çagasyna akyly-başly bolmagy, päkizeligi, halallygy, kalby päkligi, mukaddes zatlaryň sarpasyny saklamagy öwredipdir.

Umuman, öz nesillerini gözüniň göreji ýaly gorap saklap, oňa iň asylyly gylyk-häsiýetleri öwretmäge çalşan halkymyzyň pähim-paýhasly wekilleri çaganyň dogulmagy, onuň terbiýesi bilen bagly bolan yrymlaryň ençemesini döredip, öz aňlary hem hakydalary arkaly biziň döwrümize ýetirmegiň hötdesinden gelipdirler. Olaryň pähim-paýhasa eýlenenleri şu günki günlerde hem ýaş nesillere ýol görkezip gelýär. Ýaş çaga dil çykarýan wagtynda malyň dilini, aýratyn hem diliniň ujuny iýdirmek halk arasynda ýörgünli ulanylýar. Hakykatdan hem dil iýen çaga dillije bolýar. «Ýaş çagany sebäpsiz ýerden urmak-sögmek gowy dälmiş, gaýdyp çaga ýüzüň düşmezligi ahmal», «Çaga oňat at daksaň, ulalanda bagtly bolarmyş», «Dagdan agajy, göz monjugy, alaja ýaly zatlar göz degmekden goraýar» diýen ýaly ynançlar uzak asyrlaryň üstünden aşyp bize gelip ýetipdir.

Maşgalada adam ölümü, onuň iň soňky ýoluna ugradylyşy bilen bagly hem ençeme yrym-ynanç döräpdir. Çünki türkmen ahlagy «yrymly yrylmaz» diýen ýörelgeden ugur alypdyr, «Il oňlasa, atyňy soý» diýen nakyly döreden paýhasly halkymyz iliniň oňlan işini kemini goýman dowam etdiripdir. Ýas däbi

bilen bagly dörän yrymlaryň sany-sajagy ýok. «Aradan çykan adamy (merhumy) ýatylanlarynda başyny aşak goýup ýatyr-malymyş». Halk arasynda «Öli başy aşak, diri başy – ýokary» diýlen pähim uzak asyrlaryň dowamynda ýoda-ýörelgä, nysaga öwrülip, biziň döwrümize gelip ýetipdir, hut, häzirki günlerde hem şeýle edilýär. Çünki ata-babalarymyzyň ahlak ýörelgelerine eýermek türkmeniň däbi. Adam aradan çykanda, öýleden soň ýogalsa, ertire çenli myhman alynýar. Merhumyň ýanynda oturanlar gepleşmeli däl, eger gepleşilse-de, diňe merhum bara-da gepleşilmeli, uklamak hem bolmaýar. Uzyn gije merhumyň ýanynda oturyp, ony her hili mör-möjeklerden gorap saklamaly, merhumy diňe ýagşylykda ýatlamaly. Adamzadyň ýas däbi bilen baglanyşykly bolan ynançlary döp-dessura öwrülip, kök urup gidipdir.

Goňşuçylyk gatnaşyklaryna uly üns beren türkmen halky goňşy bilen gowy aragatnaşykda bolup, birek-biregiň toýuna, ýasyna ýarapdyrlar. Başyna ýas düşen maşgalada hiç hili bişirdüşür edilmeyär, goňşy-golamlar uly sylag-hormat bilen, duýgudaşlyk bildirip, nahary käbir ýerde üçi geçýänçä, käbir ýerlerde ýedisi geçýänçä, öýlerinde taýýarlap getiripdirler. Bu yrym däbe öwrülip gidipdir, häzir hem dowam edip gelýär. «Merhumyň ýedisine çenli şol öýde nahar bişirilse, al-arwahlar nahary zäherlärmiş» diýen yryma eýeren halk ýas wagtynda birek-birege dik durup hyzmat edipdir. Şonuň üçin hem türkmen halkynda «Kyýamat günü – goňşudan» diýen nakyl döräpdir. Kyýamat gününde merhumyň eden haýyr işleri hem, ýaramaz işleri hem öňi bilen goňşusyndan soralarmyş.

Yrymlaryň käbirleri halk döredijiliginiň başga bir görnüşleriniň (rowaýat, nakyl, sanawaç) döremegine hem sebäp bolupdyr.

Ähli babatlarda bolşy ýaly, ýas däbi bilen baglanyşykly her hili terbiýeçilik ähmiýetli yrym-ynançlar türkmen halkynda kän gabat gelýär. Bu hili yrymlar merhuma sylag-hormaty, her hili ýagşy niýetleri kalbyňa ornaşdyrýar. «Ölümiň yzy kesilsin, ýoly sowulsyn!» diýlen ýagşy niýet bilen ölümde nan bişirilende, dürtgiýç gyradan dürtülip başlap, ortada gutarmalymyş, «hamyr alyp, çişip, köpelmesin, ölüm hem köpelmesin!» diýlen ýagşy niýet bilen ýasda petir çörek bişirilipdir, häzir hem şeýle. Merhumlary sylamak esasy borç bolup, şu hili yrymlaryň içinden eriş-argaç bolup geçýär. «Her gezek nahar iýlende, merhumlaryň ýatlap, aýat okamalymyş». «Öli aýatdan doýmaz, diri – hezzetden» diýen ýaly nakyldyr yrymlar hem halkyň şu hili ynançlary bilen bagly döredilipdir. Adam iň soňky ýoluna gönügende, ahyr deminde «Ýanynda öz ýakyn hossarlary bolsa, merhumrazy bolarmyş, bu agyr pursat ýeňillik bilen geçermiş». Şonuň üçin hem türkmeniň ahlak ýörelgesinde «Adamynyň iň soňky deminde ýakyn hossarlary ýanynda bolmaly» diýen ynanç ornaşypdyr, bu ynanç häzirki günlerde hem dowam edip gelýär. Türkmen halky bolsa öz yrym-ynanjyny, din-diýanatyny, umuman, ähli ahlak ýörelgelerini gözüniň göreji ýaly gorap gelen halk.

Türkmeniň ahlak ýörelgesinde daňdan säher çaglaryna aýratyn umyt bilen garalypdyr. «Ir bilen gün dogmanka, Allatagalanyň dergähleri (gapylary) açylarmyş, ýagşy dilegler onuň huzurynda kabul bolarmyş», «Rysgal-döwlet ir säher çaglary paýlanarmyş» diýen ýaly dini ynançlar halk arasynda ýörgünli ulanylypdyr. Adamlar üstlerine gün dogdurmazlyga çalşypdyrlar. «Ir bilen säher çagy turup, «Aýy-güni döreden, ýeri-gögi ýaradan Beýik Taňrym, işlerimiz şowly bolsun!» diýip, ýagşy dilegler bilen tutumlarynyň başyny başlapdyrlar. Türkmeniň dana şahyry Beýik Magtymguly ýagşy işler

etmekligi niýet edinen adamynyň türkmeniň yrym-ynanjyna görä, ir turup, üstüne gün dogdurman, Biribara ýalbaryp, ýamanlardan daşlaşyp, ýagşylara ulaşyp, şeýtanyň şerini başa bardyrman, diňe ýagşylyk etmelidigini öwran-öwran ýatladýar:

Säher tur, Hudaýa ýalbar,
Yslam öýüň abat galsyn!
Ýamany goý, ýagşa ýol ber,
Şeýtan işi berbat galsyn!¹

Şahyr halkyň yrym-ynançlaryna tüýs ýüregi bilen uýup:

Säher wagty gapyl bolmaň, ýaranlar,
Dergahlar açylar çagdyr, bu çaglar.
Rahmete duş geldi bu wagt erenler,
Hak nury saçylar çagdyr bu çaglar.²

diýen ýaly pikirlerini şygra salypdyr.

Şahyryň özi hem säher çagyndan umytly bolupdyr, iliniň hem şu yrym-ynanja eýermegini isläpdir.

Dana ata-babalarymyz saçak, tamdyr, ojak, duz-çörek, öwlüýä deňelýän ýol, köpri ýaly mukaddeslikleri harlamazlygy özleriniň yrym-ynançlarynyň üsti bilen perzentleriniň kalbyna siňdirmäge çalşypdyrlar, uly manyly yrymlary döredipdirler. Ene-mamalarymyzyň, ata-babalarymyzyň döreden «Nahardan öň we soň elini ýuwmasaň, öýüne bereket ýagmazmyş», «Agzy-dili ýok diýip, haýwany urmaly dälmiş», «Ir bilen turup, işigi açyp goýsaň, şol günki rysgal paýyň öýe girermiş»,

¹ Magtymguly. Saýlanan eserler. Aşgabat, 1978, 343 sah.

² Şol erde. 639 sah.

«Öýde kerep emele gelse, şony aýyrmasaň, garyplyga çekermiş», «Irden turup başyny daran gyz bagtly bolarmyş, onuň saçyny perişdeler darap berermiş». «Ýetim çaganyň göwnüni awlamak Kābā zyýarata gidip gelen bilen deňmiş», «Juda aýygan, suwsan adamyny doýurmak, suwdan gandyrmak hem haja gidip gelmek bilen deň hasaplanylarmyş» diýen ýaly yrym-ynançlar terbiýäniň gönezligidir. «Bir aýy doýurmak haçdyr, ýaranlar» diýip, Magtymguly Pyragy hem aýdyp geçipdir. Şu hili yrymlaryň many-maňzyna diň salsañ, diňe ýagşy gylyklar, gowulyklar ündelýär. Bularyň barysy ynsanlarda arassaçylyk, päkizelik düzgünlerini berjaý etmekligi, edep-ekramlylygy terbiýeleýär.

Yrym-ynançlaryň örän köpsanlysy arassaçylyk düzgünlerini berjaý etmek bilen bagly döräpdir. Çünki asly nurdan bolan türkmen örän arassaçyl halk bolupdyr. Bir yrymy mysal alalyň: adamynyň synasyndan bölünip aýrylýan üç zady – saçy, dyrnagy, gaçan dişi gömmelidigini ata-babalarymyzdan galan yrym-ynançlar bize ýatladýar. Çünki bu zatlar dargaşyp ýatsa, hapysalygyň alamaty hasaplanylýpdyr. «Düşen we syrylan saçyň böleklerini guş alyp gitse, garaguşagyry keselli bolarsyň» diýen yrymy döreden halk perzentleriniň kalbyna gorky aralaşdyrypdyr. «Çaganyň düşen dişini atyň ýatagynda gömseň, atyň dişi ýaly sagdyn diş çykarmyş, goýun-guzyň ýatagynda gömseň, guzyň dişi ýaly owadan diş çykarmyş» diýen ýaly yrymlara uýan ata-babalarymyzyň ynançlary nesilleriň hem aňyna ornaşypdyr.

Dyrnak iň hapa zat hasaplanylýpdyr, dyrnak alnanda üýşürüp, daşrakda gömülipdir. Ýöne belent adamkärçilik sypatlaryny özünde jemlän ata-babalarymyz «Hatda iň hapa zat bolsa-da, dyrnagy hem agyratmaly-ynjytmany däl» diýen pikiri aşakdaky sanawaja siňdiripdirler, barmaklarynyň ujuny ýere

sürtäp, «Goýnum müňe ýetende, düýäm ýüze ýetende, altyna gaplap dakynaýaryn» diýen sanawajy sanap, dyrnagy gömüp-dirler. Paýhasly gelin-gyzlarymyz bolsa düşen saçlary üçin ýörite bukja tikipdirler, her ýyl Gurban aýynda saçy göm-meklik sogap hasaplanylýdyr.

Umuman, ata-babalarymyz yrym-ynançlaryna özleriniň iň päkize, halal niýetlerini, käbir wagtlarda bolsa halamaýan zatlaryna bolan garaýyşlaryny hem siňdiripdirler.

Türkmen halkynyň arasynda edep kadalaryny, ahlak ýörelgelerini durmuşa berk ornaşdyrmak üçin ulanylýp gelýän ýagşy niýetli yrymlaryň örän köpüsi şu günlerde hem adamlara diňe ýagşylyklary ündäp, halk arasynda ýaşap gelýär. Olar adamlary, ylaýta-da ýaşlary dogry ýola ugrukdyrmakda gym-matly serişdedir. «Agsam gap-gaçlary ýuwup, arassalap goý-saň, ertire çenli rysgaldan dolup durarmyş», «Öýüň töweregine kir suwy, kül dökmek bolmaýar, arwah-jyn gelermiş», «Gel-neje bilen baldyz biri-biriniň eşiğini geýse, gelnejesi bilen agasynyň nikasyna tow düşermiş», «Duz we duz goşulan zat-lary harlamaly däl, duz depelän gönenmez». Bular ýaly yrym-lary bilýänleriň ýaramazlyklary etmekden saklanjakdygy hem-mä mälim hakykat.

Türkmenistan ýurdumyz baryp sekiz asyrlap garaşylan özbaşdaklygyna eýe bolandan soň, Beýik Saparmyrat Türk-menbaşynyň ilkinji üns beren zady hem ozal gadagan edilen ruhy gymmatlyklar boldy. Esasy maksat halkymyzyň gadagan edilen gymmatlyklaryny ýokary galdyrmaklyga gönükdirildi. Halkymyz hem könedan gelýän yrym-ynançlaryna dolandy. Mukaddes Ruhnamasynyň ikinji kitabynda Beýik Serdarymyz türkmen halkynyň könedan gelýän yrym-ynançlaryna, döp-des-surlaryna, ahlak ýörelgelerine aýratyn üns berýär.

Yrymlaryň ählisiniň many-mazmuny halal ahlakly ynsany terbiýeläp ýetişdirmeklige, jemgyýetiň sagdynlygyny üpjün etmeklige syrykdrylandyr. Yrymlaryň köpüsi edep-ekram öwredijidir, ýagşy arzuw-niýetlere ýugrulandyr, adamzadyň göwnüne teselli berijidir. Has hem köne döwürlerden bäri dowam edip gelýän yrymlarymyz şeýle häsiýetlere eýedir. Emma yrymlaryň arasynda birtopar ýasama, ýüzleý döredilenleri hem soňky wagtlarda duş gelip başlady. Bular, biziň pikirimizçe, paýhasly ata-babalarymyzdan galan yrymlar däl. Olar soňky wagtlarda oýlanylman döredilen yrymlardyr. Olarda hiç hili many hem ýok, mazmun hem. Mysal üçin, «Kebzäň gijese, ölüm habary gelermiş» we şulara meňzeş birtopar ýerliksiz yrymlar ata-babalarymyzyň döredip, bize miras goýan täsin yrymlaryna meňzeş däl. Olar adamlaryň ýüreklerine teselli bermege derek, wehim salýar, howp döredýär. «Şeýle bolaýarmyka?» diýen gorky kalbyňa aralaşýar. Bular ýaly yrymlaryň halk arasyna ýaýramagynyň önüni almaly.

Hakyky manysyndaky, täsirli, irki dörän yrymlary öwrenmeklik ähmiýetlidir.

Yrymlara halk döredijiliginiň goja taryh bilen ýaşytdaş bir görnüşi hökmünde garalsa ýerlikli bolar. Yrymlar arkaly geçmişde adamlaryň aw awlaýyşlaryna, oda, Aýa, Güne, ýyldyzlara, tebigat hadysalaryna garaýyşlaryna, ekerançylyk bilen meşgullanyşlaryna, arassaçylyk düzgünlerini berjaý edişlerine, tebiçilik bilen meşgullanyşlaryna belli bir derejede göz ýetirip bilýäris.

Ähli babatda alanymyzda-da yrymlaryň ähmiýeti çäksizdir, olaryň giňişleýin öwrenilmegi zerurdyr. Olar halk aňynyň, paýhasynyň önümi bolan milli mirasymyza uly goşantdyr.

Türkmen halk yrym-ynançlary çapa taýýarlanylanda, halkyň ynançlarynyň esasynda dörändigini nazarda tutup, düýş

ýorgutlaryndan hem-de her hili em-ýomlardan käbir nusgalary goşmagy makul bildik.

Yrym-ynançlaryň köpüsi halkyň içinden toplanylyp, Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli Golýazmalar institutyň hazynasyna tabşyrylan bukjalardan, şeýle hem metbugat sahypalarynda çap edilen yrymlaryň göwnemakul hasaplanylarynyň içinden saýlanylyp işe goşuldy. Ençeme yrymdyr ynançlary çapa taýýarlaýjynyň özi halk içinden (Daşoguz, Lebap, Mary, Ahal, Balkan welaýatlary) ýygnady, yrym-ynançlar örän kän gabat gelyär, toplamak işi dowam etdirilse, geljekde ýene-de terbiýeçilik ähmiýeti uly bolan yrym-ynançlaryň üsti doldurylar.

Gurbanjemal Ylýasowa,
Türkmenistanyň milli medeniýet
«Miras» merkezi

MAZMUNY

Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň Mukaddes	
Ruhnamasyndaky yrym-ynançlar.....	9
Tagam, çörek, bereket, rysgal-döwlet bilen bagly yrymlar	28
Toý däbi bilen baglanyşykly dörän yrymlar	36
Çaga dogulmagy bilen bagly dörän yrymlar	60
Edep-ekram bilen baglanyşykly yrymlar	88
Adam bedeni bilen baglanyşykly yrymlar	96
Zähmet endikleri we ekerançylyk bilen bagly yrymlar.....	101
Tebipçilik bilen baglanyşykly yrymlar. Em-ýomlar	105
Tebigat hadysalary we howa ýagdaýlary bilen bagly yrymlar	112
Nowruz yrymlary	123
Düýş ýorgutlary	126
Haýwanlar, guşlar hakyndaky yrymlar	135
Dürli ynançlar bilen baglanyşykly dörän yrymlar	142
Otparazlyk dini bilen baglanyşykly yrymlar.....	156
Gymmatbaha daşlar bilen baglanyşykly yrymlar.....	158
Sanawaçly yrymlar	159
Dürli mazmunly yrymlar	168
Ýas däbi bilen bagly yrymlar	182
<i>G. Ýlýasowa</i> , Gymmatly hazynanyň bir ülüşi	193

TÜRKMEN HALK YRYM-YNANÇLARY

**Tehredaktor S.Abaýew
Çeperçilik redaktory S.Abaýew
Korrektor M.Amanowa**

Çap etmäge rugsat edildi 02.06.2005ý.

Ölçeği 60x84 ¹/₁₆.

Çap kagyzy 14.

Ofset kagyzy.

Ofset çap usuly.

Sany 2 000.

Bahasy ylalaşyk boýunça.

Sargyt №.

A-21545

Türkmenistanyň milli medeniýet «Miras» merkezi,
744000, Aşgabat, Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy şaýoly, 18.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy,
744004, Aşgabat, 1995-nji köçesi, 20.

Türkmenistanyň Metbugat merkezinde çap edildi.